

45/1
2019

Z OBSAHU: „Staetlin“ a „Saelitz“. Glosy k lokalizaci dvou německých toponym z jihozápadních Čech ■ Páni z Krumlova a jejich vesnice Strasan, respektive Strazen ■ Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku ■ Rezidence sasko-lauenburských princezen. Úpravy sídel a jejich okolí na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty ■ Historical-geographic research of historical land at the confluence of Radolfský stream and Kysuca river – using computer modelling ■ Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice Mateja Bela

Historická geografie
45/1 (2019)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
45/1 (2019)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. (simunek@hiu.cas.cz)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GLADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polsko

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Ph.D., Moravská zemská knihovna, Brno

prof. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, Trnava,
Slovensko

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Czech Academy of Sciences, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 225 443 260

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

Historická geografie vychází dvakrát ročně / Historical Geography is published
twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

45/1

**Historický ústav
Praha 2019**

ISSN 0323–0988

© Vladimír Čech, Martin Dohnal, Pavel Hronček, Ladislav Hvizdák,
Peter Chrastina, Miloš Jesenský, Jan Lhoták, Jaroslav Polách, Eva Semotanová,
Robert Šimůnek, Michal Vokurka, 2019

STUDIE

Jan Lhoták*

**„STAETLIN“ A „SAELITZ“.
GLOSÝ K LOKALIZACI DVOU NĚMECKÝCH
TOPONYM Z JIHOZÁPADNÍCH ČECH**

“STAETLIN” AND “SAELITZ”.

NOTES ON LOCALIZATION OF TWO GERMAN
GEOGRAPHIC NAMES FROM SOUTH-WESTERN BOHEMIA

Keywords

Staetlin
Kolinec
Hrádek u Sušice
Sallitz
Saelitz
Sedlečko
Sedlec
Sedlice
Zdouň
historical topography
toponomastics

Abstract

Two German geographic names which are difficult to localize – Staetlin and Saelitz appear in documents from 1290-1314 regulating ownership rights in relation to a church in Zdouň near Sušice (district Klatovy). Previous research identified these places with today's Kolinec and Sedlečko (in the Klatovy district), the author of this paper attempted to present new localization – Hrádek u Sušice and Sallitz in Bavaria near Regen. The author's opinion is supported by detailed language & historic analysis and research of sources from the early Modern Era.

* PhDr. Jan Lhoták, Ph.D., Katedra historických věd, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 38, Plzeň, 306 14. E-mail: lhota@khv.zcu.cz.

Úvod – historická topografie a toponomastika

Při studiu středověkých pramenů je badatel neustále konfrontován s problémem správné lokalizace příslušných toponym.¹ Zatímco někde je ztotožnění historické podoby oikonyma se soudobými místními jmény poměrně jednoznačné, jindy vyvstávají potíže nejrůznějšího rázu. Na Sušicku je v tomto ohledu specifická situace: protože region neznámo v jak velkém rozsahu kontrolovali nejpozději ve 13. století bavorští velmožové (nejprve hrabata z Bogenu, po roce 1242 Wittelsbachové), vyvstal dostatek příležitostí ke vzniku německé toponymie. Poté, co nad Sušickem obnovil suverenitu český panovník, tyto podmínky pominuly a německá zeměpisná jména se začala rychle vytrácet a podléhat bohemizaci. Cílem předkládaného příspěvku není komplexní toponomastická analýza tohoto jevu, nýbrž toliko pokus o **upřesnění středověkého sídelního obrazu Sušicka** na dvou vybraných příkladech, lokalitách Staetlin a Saelitz.

Staetlin

Nejprve se soustředíme na lokalitu Staetlin, zmíněnou formou predikátu *de Staetlino* ve čtyřech listinách z let 1290, 1312, 1314 a 1320, upravujících majetkové vztahy kolem kostela na Zdouni. Tři z nich zprostředkoval české historiografii Josef Emler v II. až IV. svazku Regest,² kam přejal informace z bavorských osvěcensko-romantických edic *Monumenta Boica* a *Regesta sive rerum Boicarum autographa*. Vzhledem k objemu zpracovávaného materiálu však o jednoznačnou identifikaci sídla neusiloval. Nejprve v roce 1882 přepsal jméno *Staetlin* jako *Neustadtel*,³ aniž by se pokusil o jeho lokalizaci, a stejně postupoval i v letech 1890 a 1892 u variant *Stedelin*⁴ a *Städtlin*.⁵ Konkrétnější se snažil být Martin Kolář, jenž v prvním samostatném pojednání o nobilitě ze Zdouně predikát *de Staetlino* přeložil jako „z Městečka“ a lokalizoval sídlo

¹ Srov. např. Josef ŽEMLIČKA, K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatárii a dalších edicích, in: *Inter laurum et olivam*, red. Jiří Šouša – Ivana Ebelová, Praha 2007 (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1–2/2002, Z pomocných věd historických XVI), s. 539–552.

² *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II, ed. Josef EMLER, Praeae 1882 (dále RBM II), s. 647–648, č. 1505 (rok 1290); *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* IV, ed. Josef EMLER, Praeae 1892 (dále RBM IV), s. 779, č. 1987 (rok 1314); *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* III, ed. Josef EMLER, Praeae 1890 (dále RBM III), s. 265–266, č. 629 (rok 1320).

³ RBM II, s. 1360, 1412.

⁴ RBM III, s. 908.

⁵ RBM IV, s. 975.

nobility „na pahrbku vzdounském kolem kostela a hradu“.⁶ Se zcela jednoznačným řešením přišel Kolářův generační soupeřník a kolega August Sedláček. Bez bližšího zdůvodnění ztotožnil Staetlin/Stedelin/Städtlin s Kolincem.⁷ Jeho myšlenkový postup lze ovšem využít: jako nejvhodnější uchazeč o jméno městečka v sousedství Zbunic, Zdouně a Sušice, tedy v předmětných listinách zmíněných lokalit, se nabízel právě Kolinec. Sedláčkovu konstrukci recipovaly dvě oborové autority. Nejprve bez větších pochybností Josef Vítězslav Šimák⁸ a po krátké době Antonín Profous. V hesle o Kolinci nejprve zařadil doklady o Staetlinu a následně dohledav v registrech papežských desátků k létům 1369 a 1384 pro Kolinec latinský výraz *Colonia/Colonicz*,⁹ prohlásil ho za „asi volný překlad jména německého“.¹⁰ Ztotožnění sídla Staetlin s Kolincem se tím kodifikovalo na úroveň jednoznačného faktu. Mladší badatelé konstrukci již bezmyšlenkovitě přejímali,¹¹ a to včetně autorů samostatných moderních pojednání o panských sídlech na Zdouni¹² a Hrádku.¹³ Nijak si přitom nepřipouštěli nebezpečí, jaké skrývá druhotné přejímání pramenných relací z jakkoli účtyhodných kompendií.¹⁴ Mimo tento proud stanuli pouze dva autoři. V roce 1969 Vladimír Holý upozornil na

⁶ Martin KOLÁŘ, Zdoun a pánové ze Vzdun, in: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze, Praha 1883, s. 107–108.

⁷ Implicitně August SEDLÁČEK, Hradý, zámky a tvrze království Českého XI, Praha 1893, s. 97; výslovně TÝŽ, Místopisný slovník historický, Praha 1908, s. 871; TÝŽ, Českomoravská heraldika II. Část zvláštní, Praha 1925, s. 86.

⁸ Josef Vítězslav ŠIMÁK, České dějiny I/5. Středověká kolonisace v zemích českých, Praha 1938, s. 1036–1037.

⁹ Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z dieceze pražské, ed. Václav Vladivoj TOMEK, Pragae 1873, s. 68.

¹⁰ Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny II, Praha 1949, s. 286.

¹¹ Ernst SCHWARZ, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, München 1961 (= Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte 1), s. 188, 280; Jan PELANT, Města a městečka Západočeského kraje, Plzeň 1988, s. 155; Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III (Kolí–Mí), Praha 1998, s. 44–46.

¹² Jan ANDERLE – Petr ROŽMBERSKÝ – Vladimír ŠVÁBEK, Sídlo na Zdouni, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, 1991, s. 133–144.

¹³ František KUBŮ, Osudy pošumavských zámečků od Bílé hory do současnosti IV. Hrádek u Sušice, Zlatá stezka 6, 1999, s. 93–143.

¹⁴ Na problémy spojené s nekritickým přejímáním upozornil na příkladu lokalizace Lhoty na Klatovsku Eduard MAUR, Lhoty na Klatovsku jako toponomastický oříšek, in: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů, red. Marie Wasková, Plzeň 2011, s. 57–62. Srov. ještě TÝŽ, Několik poznámek k metodice studia zaniklých osad (Se zvláštním zřetelem k Domažlicku), in: Okresní archiv Domažlice. X. výroční zpráva, Horšovský Týn 1987, s. 5–24.

čtvrtou listinu s doložením predikátu „de Staetlino“ z roku 1312,¹⁵ kterou přehledly bavorské, a tedy i české registáře. A potom je tu drobná zmínka z počátku 20. let minulého století, kterou ve svém souborném pojednání o emfyteuzi vyslovil historik sociálních dějin středověku František Vacek. In margine formuloval myšlenku, že predikát *de Staetlino* se mohl vztahovat k Hrádku u Sušice.¹⁶ Jeho názor ale v pozdějším bádání nijak nerezonoval a zcela zapadl.

Veškeré úvahy o tom, jakou lokalitu označovalo místní jméno doložené v predikátu *de Staetlino*, musejí vycházet ze zmíněné čtveřice listin z let 1290, 1312, 1314 a 1320. Omezení na pouhé čtyři relace již samo o sobě bohužel nevytváří pro lokalizaci sídla nobility *de Staetlino* velký manévrovací prostor. Proberme proto všechna čtyři právní pořízení po pořádku: v listině z 12. července 1290, již Jindřich, plebán ze Zdouně, přijímá od opata premonstrátské kanonie v bavorském Windbergu dvůr ve Vojtících (*curiam [...] dictam Weititz*) je jako ověřovatel vedle sušických měšťanů uveden rovněž „*Zwaishonis de Staetlino*“.¹⁷ Druhá listina má úzkou návaznost na předchozí: s datací 15. června 1312 jí sušičtí měšťané Oldřich, Bartoloměj, Jan, Petr a Jindřich rezignují na veškerá práva na dvůr Vojtice („*curia Weititz in Boehemia*“) ve prospěch windberské kanonie. Pro ověření jsou přivěšeny pečeti sušických měšťanů a osoby „*Ulrici Zwoizchonis de Staetlino*“.¹⁸ Třetí listinou z 26. června 1314 prodávají zdouňský plebán Oldřich, jeho bratr Diviš, farář ve Zbynicích, a konečně „*Wernher, Poppen, Hainrich purgar von dem Staedlin*“ nelokalizovaný dvůr „*Saelitz*“ niederaltaiským benediktínům, od nichž ho měli dříve v užívání jako léno. V řadě svědků figurují mezi velmoži s predikáty bavorské provenience rovněž stavovsky nezařaditelní „*Weikkl von Stadel*“ a „*Ekhard von dem Staetlin*“.¹⁹ Konečně čtvrtá listina nese datum 11. listopadu 1320. Probošt kanonie v Doksanech Šimon v ní vysvědčuje, že doksanský majetek ve Zbynicích, pronajatý dříve pánu „*Alberto quondam dicto de Stedelins*“, snad zlatorudnému nákladníkovi,²⁰ prodává jeho pozůstalá vdova Hayla a čtyři synové, duchovní Jindřich a Diviš a laici Werner a Poppo za 85 kop pražských denárů osobě označené jako „*Ulrico de Vysdum*“. Kromě standardních součástí pertinenční formule jsou zmíněna i rýžoviště a povrchové doly a skutečnost, že stávající držitelé pro svou chudobu

¹⁵ Vladimír HOLÝ, Nejstarší pečeť města Sušice, in: Naše Šumava 1, Sušice 1969, s. 35–36.

¹⁶ František VACEK, Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století, Agrární archiv 6, 1919, s. 67–68, 130–144, 174–188; Časopis pro dějiny venkova 7, 1920, s. 1–61, 112–155; tamtéž 8, 1921, s. 17–42, 65–91, 113–137, 177–202; tamtéž 9, 1922, s. 1–24, zde 1921, s. 181.

¹⁷ Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (dále BayHStA), Kloster Windberg, sign. KU Windberg 31.

¹⁸ BayHStA, Kloster Windberg, sign. KU Windberg 44.

¹⁹ BayHStA, Kloster Niederaltaich, sign. KU Niederaltaich 2194.

²⁰ Nákladnictví zvažoval J. V. ŠIMÁK, České dějiny I/5 (jako pozn. 8), s. 1038.

a blíže neurčené násilí smluvené platy po nějakou dobu neodváděli.²¹ Je to poslední zmínka, po roce 1320 se nobilita *de Staetlino* již nikde neuvádí.

Z koroborací víme, že ke dvěma z listin byla přivěšena šlechtická pečeť Svojsě a jeho syna Oldřicha. Na listině z roku 1312 je ovšem natolik poškozená, že nelze rozoznat erbovní znamení ani opis. Na listině z roku 1290 chybí úplně a nezbývá než důvěřovat Augustu Sedláčkovi, jenž ji viděl a popsal jako helm se dvěma kotouči.²² Právě toto erbovní znamení podnítilo předpoklad hledat příbuzenské vazby mezi nobilitou *de Staetlino* a nositeli predikátu z Boru, z Budětic a ze Zdouně. Zvláště u posledního ze jmenovaných predikátů se jeví očividná souvislost s predikátem *de Staetlino*. Počínaje historikem Martinem Kolářem se Svojsě ze Zdouně, doložený se svým bratrem Bohuslavem z Budětic „*Bohuslaus de Budzieticz et Zwoyse de Vzduun fratres*“ v listině o Mutěnině z 22. prosince 1291,²³ považuje za osobu totožnou se Svojsěm *de Staetlino*. Ten měl podle listiny z roku 1312 syna Oldřicha, totožného nejspíše s Oldřichem ze Zdouně,²⁴ jenž kupoval zboží po Albertu *de Stedelin*. Jak správně poznamenal V. Knoll, Albert se svou rodinou k nobilitě s erbem hořícího kotouče (absence titulu *dominus*) nepatřil²⁵ a byl pravděpodobně jen obyvatel lokalit Staetlin a nákladníkem, protože v listině z roku 1314 se Wernher, Poppe a Heinrich označují jako měšťané (*purgar*). Každopádně na základě uvedeného lze shrnout, že nobilita *de Staetlino* měla jednoznačné vazby na Vojtice, Zdoun, Sušici a Zbynice, tedy lokality v těsné blízkosti Hrádku u Sušice, který by do této konstelace zapadal logičtěji než poněkud západněji vysunutý Kolinec.

Co vlastně vedlo Augusta Sedláčka a Antonína Profouse k přesvědčení, že Staetlin čili Städtlein a Colonia Minor jsou jedno a totéž? Latinské výrazy *colonus* a *colonia* jsou antického původu a do středověké terminologie pochopitelně pronikaly i jako obecná apelativa. V Salcbursku díky nepřerušené sídelní kontinuitě původního římského obyvatelstva přetrvávaly ještě v 8. a 9. století. Podle Karla Pivce byli v tomto regionu potomci Římanů nazýváni *coloni* a jejich zemědělské usedlosti *coloniae*,

²¹ Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA Třeboň), Cizí statky Třeboň, inv. č. 213, sign. Doksany II 125 I; RBM III, s. 265–266, č. 629.

²² August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty II*, Praha 2001, s. 192 (náčrtek); TÝŽ, *Českomoravská heraldika II. Část zvláštní* (jako pozn. 7), s. 86. Pečeť ovšem viděl i M. KOLÁŘ, *Zdoun a pánové ze Vzduun* (jako pozn. 6), s. 107.

²³ Národní archiv Praha (dále NA Praha), Archiv zrušených klášterů, inv. č. 2071, sign. ŘP Chotěšov 32.

²⁴ Ztotožnění považuje za krajně pravděpodobné i Vilém KNOLL, *Páni z Velhartic. Měli duši zvláštní – trochu drsná zdála se...*, Praha 2015, s. 34. Větší jistoty by se dosáhlo porovnáním fragmentů Svojsěových pečeti na listinách z let 1291 a 1312. Rámcovou komparaci z digitalizovaných listin se obě pečeti zdají jiného průměru.

²⁵ Toto ztotožnění připouští J. ANDERLE – P. ROŽMBERSKÝ – V. ŠVÁBEK, *Sídlo na Zdouni* (jako pozn. 12), s. 135. Skepticky V. KNOLL, *Páni z Velhartic* (jako pozn. 24), s. 35–36.

přičemž se platnost tohoto tvrzení pokoušel vystopovat i v pramenech bavorské proveniencie.²⁶ Právě v Bavorsku se od poloviny 12. století začala rozvíjet instituce *ius colonum*, která vyjadřovala soubor práv a povinností osobně svobodného i nesvobodného venkovského obyvatelstva obhospodařujícího či držícího usedlost (*Hofstelle, colonia*) vůči jeho pozemkové vrchnosti.²⁷ *Colonus* se tudíž chápal jako poddaný ve vrcholně středověkém slova smyslu, anebo nejobecněji jako osoba zabývající se polní prací.²⁸ České prostředí ve 13. století oba výrazy *colonia* a *colonus* v uvedeném významu recipovalo. Vedle obecného označení poddaného poplatného své vrchnosti (i tam, kde se zakládalo nové sídliště)²⁹ se k označení *colonus* kladlo jako ekvivalent české slovo *rataj*, tj. oráč (Klaret) či šafář.³⁰ Moderní domácí slovník středověké latiny termín *colonia* vykládá jako pronajatý statek, zemědělskou (poddanskou) usedlost,³¹ v širším významu je filology chápán jako výraz pro nové osídlení, implikující specifický kolonizační původ.³² V tomto smyslu se tedy jeví ztotožnění obou jmen *Colonia Minor* a *Städtlein* jako přinejmenším svévolné. Je jistě zarážející, že i vlastivědný badatel z Kolince František Mára, jenž mohl sotva vycházet z nějaké zevrubnější jazykové analýzy, synonymitu slov *colonia* a *städtlein* nepřipouštěl. Staetlin sice s Kolincem ztotožnil, avšak předpokládal jeho přejmenování.³³

Můžeme teoreticky připustit, že nové sídliště dostalo své jméno pod vlivem všeobecně známých urbánních toponym Köln am Rhein (Kolín nad Rýnem), Cölln či Kolín nad Labem, u nichž ovšem není etymologie odvozená od latinského *colonia* vždy jediným řešením. U Kolína nad Rýnem o přímé návaznosti na římské sídliště

²⁶ Karl PIVEC, Romanus, colonus, colonia in den frühmittelalterlichen Quellen des österreichischen Alpenraumes, in: Serta philologica Aenipontana, hg. Robert Muth, Innsbruck 1962 (= Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 7–8), s. 377–381. Srov. ještě Ludmil HAUPTMANN, Colonus, Barschalk und Freimann, in: Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch, hg. Gian Piero Bognetti et al., Baden – Leipzig 1938, s. 170–190.

²⁷ Obšírně Philippe DOLLINGER, Der bayerische Bauernstand vom 9. bis zum 13. Jahrhundert, München 1982, s. 349–381 (zde zejména s. 354).

²⁸ S odvoláním na studii Marca Blocha František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha 1953, s. 246–247.

²⁹ Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích I. A–C, Praha 1987, s. 757.

³⁰ František GRAUS, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II, Praha 1957, s. 207.

³¹ Latinitatis medii aevi lexicon bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích I (jako pozn. 29), s. 756.

³² Za laskavé sdělení děkuji PhDr. Zuzaně Silagiové a PhDr. Janu Kalivodovi.

³³ Mára předpokládal, že k přejmenování ze Staetlina na Kolínek došlo v intervalu let 1320–1369, tzn. mezi poslední zmínkou o Staetlinu a první zmínkou o Kolinci. Viz <http://www.kolinec.eu/pisemnosti/mara-1.htm> [28. ledna 2019].

Colonia Agrippina sice netřeba pochybovat, avšak u Cöllnu, dnešní součásti Berlína, je již etymologie ne úplně jasná. Kromě transferu jména Köln (am Rhein) se uvažuje i o možném římském či dokonce lužickosrbském původu jména od slovanského apelativa *kol* (kůl, kolík)³⁴ nebo osobního jména Kola.³⁵ Ernst Schwarz zase pro výklad českých toponym Kolín nabízel nejen latinské *colonia*, ale též slovanské *chol* (srov. pachole).³⁶

Všimněme si nyní středohornoněmeckého výrazu *staetlin*. Standardní příručky vysvětlují slova *staetlîn*, *stetelîn* či *stetlîn* shodně jako deminutivum od *stat*, tedy jako *místečko*, *městečko*.³⁷ Střední horní němčina se však projevovala vysokou významovou rozrůzněností a neurčitostí pojmů, které šly mnohem dále než ve výrazně častěji užívané latině, tvořící podstatně ustálenější pojmoslovný aparát.³⁸ Mnohé o tom vypovídá geneze apelativa *Stadt*.³⁹ Když se germánská etnika nedlouho po počátku letopočtu seznamovala na Rýně a Dunaji s římskými městy, vlastně opevněnými lokalitami, označovala je zpravidla výrazem *Burg*.⁴⁰ Již v období starohornoněmeckém se však synonymem pro výraz *burg* stalo slovo *stat*, zejména jako označení pro opevněné lokality se sídlem biskupa. Dnešního významu – tedy institucionálního města – nabývalo slovo *stat* v německém prostředí teprve po roce 1200, kdy v tomto významu nahrazovalo starší označení *burg*. Graficky se přitom neodlišovalo od slova *Statt* ve významu „místo“ (k tomu došlo teprve v 16. století). Původem germánské slovo *Burg* se ještě infiltrovalo do latiny (*burgus*) a označovalo širokou škálu sídelních útvarů – od hradu až po předměstí.⁴¹ O jeho možném užití i pro ryze městská sídla nejlépe svědčí

³⁴ Václav MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1971, s. 306.

³⁵ Ivan LUTTERER – Rudolf ŠRÁMEK, Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje, Havlíčkův Brod 2004, s. 130.

³⁶ Ernst SCHWARZ, Sprache und Siedlung in Nordostbayern, Nürnberg 1960 (= Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft), s. 295.

³⁷ Georg Friedrich BENECKE – Wilhelm MÜLLER – Friedrich ZARNCKE, Mittelhochdeutsches Wörterbuch II/2, Stuttgart 1990, s. 603–604; Matthias LEXER, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Leipzig 1926, s. 248; TÝŽ, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Zweiter Band (N–U), Stuttgart 1992, s. 1183–1184.

³⁸ Za laskavé sdělení a konzultaci děkuji doc. Mgr. Sylvii Stanovské, Dr. z Institutu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

³⁹ Z jazykovědného hlediska srov. Rosemarie MÜLLER (Hrsg.), Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Neunundzwanzigster Band (Skírnismál – Stiklestad), Berlin – New York 2005, s. 447–449; Zdeněk MASAŘÍK, Historische Entwicklung des Deutschen, Praha 1989, s. 77.

⁴⁰ Jacob GRIMM – Wilhelm GRIMM, Deutsches Wörterbuch XVII (Sprecher–Stehuhr), Berlin 1919, s. 420–438.

⁴¹ Latinitatis medii aevi lexicon bohemosum. Slovník středověké latiny v českých zemích I (jako pozn. 29), s. 452. Právněhistorickou optikou Jiří KEJŘ, Burgus und burgensis in den böhmis-

i slovo *Bürger* jako označení plnoprávných městských obyvatel. Zjednodušeně tedy můžeme konstatovat, že v německé terminologii sídlišť je jasný společný termín *Burg* pro opevněná sídla, nadřazený jak městům, tak panským sídlům. Ve středověké realitě tudíž vládlo úzké propojení mezi termíny označujícími sídliště městského typu a sídlo nobility. Jen obtížně v tomto případě nalézáme věrohodný argument ztotožňující označení *Staatlin* čili *Städtlein* a *Colonia Minor*.

Pro úplnost uveďme konstatování, že latinským protějškem německého slova *Städtlein* je výraz *oppidum*⁴² a že by tedy podle toho apelativa *oppidum* a *colonia* měly být synonymy. Slovo *oppidum* je klasického původu, na konci antiky označovalo menší opevněné místo vojenského významu.⁴³ V karolinské době se užívalo i pro větší opevněné místo včetně sídelního místa biskupa a jeho synonymem bylo apelativum *castellum* či *castrum*.⁴⁴ Jen výjimečně nacházíme doklady o tom, že se tak označovala též ves.⁴⁵ Ve 12. a 13. století se v německém jazykovém prostoru slova *oppidum* používalo nejčastěji pro menší město – městečko.⁴⁶ Jeho užívání bylo ale teritoriálně vymezené v závislosti na jazykovém úzu určité oblasti: kupř. v Dánsku se výraz *oppidum* používal sporadicky a pro neurbanizované lokality, ve Švédsku se využíval již skutečně vzácně pro urbanizovanou lokalitu, zatímco ve Vestfálsku lze z četných dokladů jasně dovodit, že tu označoval městečko, tzn. urbanizovanou lokalitu menší velikosti.⁴⁷ Pozoruhodná je však jiná věc – slova *oppidum* a *castrum/castellum* se vníma-

chen Ländern, in: Die Stadt in der europäischen Geschichte. Festschrift Edith Ennen, hg. Werner Besch – Klaus Fehn – Dietrich Höroldt – Franz Irsigler – Matthias Zender, Bonn 1972, s. 210–233.

⁴² Tak zejména J. GRIMM – W. GRIMM, Deutsches Wörterbuch XVII (jako pozn. 40), sl. 477–479. Obdobně K. J. SCHRÖER, Latein-deutsches Vocabular von MCCCCXX, Pressburg 1859, s. 26. Enrico CASTELNUOVO – Francesca de GRAMATICA (ed.), Il gotico nelle Alpi 1350–1450, Trento 2002, s. 37, kladou rovnítko mezi burgus a staetlein.

⁴³ Siegfried RIETSCHEL, Die Civitas auf deutschem Boden bis zum Ausgange der Karolingenzeit, Leipzig 1894, s. 19; podobně pro 7.–10. století definuje oppidum Marie BLÁHOVÁ, Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu, Praha 1986, s. 128.

⁴⁴ S. RIETSCHEL, Die Civitas auf deutschem Boden (jako pozn. 43), s. 42; Fernand VERCAUTEREN, Étude sur les civitates de la Belgique Seconde. Contribution à l'histoire urbaine du nord de la France de la fin du IIIe à la fin du Xie siècle, Bruxelles 1934, s. 352. S časovým určením pro 12. století ztotožňuje *castrum/castellum* a *oppidum* Marie BLÁHOVÁ, Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, Československý časopis historický 26, 1978, s. 249–278.

⁴⁵ Kupř. u Dětmaru z Merseburku nebo Widukinda, srov. Hans ANDERSSON, Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie. Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Städtewesens vor 1350, Göteborg 1971, s. 24–25.

⁴⁶ H. ANDERSSON, Urbanisierte Ortschaften (jako pozn. 45), s. 31.

⁴⁷ Tamtéž, s. 86–87, 89, 106–108, 122–123.

la jako synonyma.⁴⁸ Celá konstrukce má tu slabinu, že slovo *oppidum* je zde dosazeno pouze pomocně a navíc ve spojitosti s Hrádkem není doloženo, byť synonymita výrazů *Städtlein* a *oppidum* je nesporná.⁴⁹ Stejně tak je jednoznačná synonymita pojmů *oppidum* a *civitas* a také to, že pojem *civitas*, převáděný do němčiny jako *stat*, označoval kromě města rovněž opevněné místo, hrad,⁵⁰ což opětne připomíná souvislost terminologie měst a opevněných šlechtických sídel.

Připustíme-li častou provázanost slov *castellum/staetlin* a naopak nedoložitelnost synonymity výrazů *colonia/staetlin*, vyplývá z toho závěr, že z hlediska významu není od německého výrazu *Städtlein* k českému slovu *hrádek* nijak daleko. Zbývá ještě zabývat se českým apativem *hrádek*. Bez diskuse označuje opevněné sídlo – pomineme-li zeměpanské stavby – a začalo se ve vrcholně středověkém slova smyslu objevovat na českém venkově po polovině 13. století. Někteří historikové dokonce uvažují o tom, že právo opevnovat svá sídla si šlechta vymohla za odboje Přemysla Otakara II. proti králi Václavu I.,⁵¹ nové výzkumy však toto tvrzení poněkud korigují.⁵² Samo slovo *hrad* je staroslovanského původu (*gradъ*) a označovalo nejprve plochem vymezené (ohrazené) vlastnictví. Deminutivum *hrádek* se ve formě toponyma objevuje v písemných pramenech již v 11. století,⁵³ jako apativum je doloženo až ve

⁴⁸ Slovo *städtlein* je doloženo ve významu *castellum* ve slovníku bratří Grimmů (J. GRIMM – W. GRIMM, *Deutsches Wörterbuch* 17 (jako pozn. 40), sl. 477–479, sl. 477–478). Ani další badatelé neváhali postavit jako synonyma ke *staetlin* latinská *oppidulum*, *locellus* a právě *castellum*: Albert POLZIN, *Studien zur Geschichte des Deminutivums im Deutschen*, Göttingen 1901, s. 35. Srov. v historickém kontextu ještě Meinrad SCHAAB, *Städtlein, Burg-, Amts- und Marktflecken Südwestdeutschlands in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, in: *Zentralität als Problem mittelalterlicher Stadtgeschichtsforschung*, hg. Emil Meynen, Köln – Wien 1979, s. 219–271.

⁴⁹ Heinz STOOB, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. I. Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge*, Köln 1970, s. 233.

⁵⁰ K významům slova *civitas* obšírně Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 87–95.

⁵¹ Josef ŽEMLIČKA, *Odboj královce Přemysla v letech 1248–1249*, *Československý časopis historický* 33, 1985, s. 564–586. S tím souvisí i tzv. hradní regál, k jehož existenci je nejnovější bádání spíše skeptické: Vratislav VANÍČEK, „Právo na hrad“ a hradní regál – hodnocení souvislosti revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích, in: *Zamki i przetrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, red. Marcell Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 24–50; Marek STARÝ, Existoval ve středověkých Čechách tzv. hradní regál? Několik úvah o rozsahu panovnických práv ve středověku, *Právněhistorické studie* 41, 2012, s. 141–154.

⁵² Libor JAN, Domáci šlechtická opozice a přemyslovští králové 13. věku, in: *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, red. Martin Nodl – Martin Wihoda, Brno 2008, s. 85–100.

⁵³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* I, ed. Karel Jaromír ERBEN, Pragae 1855 (dále RBM I), s. 45, č. 109 (rok 1045); s. 48, č. 115 (rok 1052) a s. 73, č. 166 (rok 1086).

14. století. Podstatné je, že jedním mělo i význam „městečko“.⁵⁴ Ve 13. století, době dynamických proměn společnosti i ekonomiky nepřekvapí, že neexistovala terminologická vyhraněnost slov *tvrz*, *hrad*, *hrádek* a *zámek*, ale ani apelativ *město* a *městečko*.⁵⁵ Výraz *tvrz* ve významu opevněného sídla nižší šlechty se definitivně ustálil teprve v 15. století.⁵⁶

Právě český výraz *hrádek* je nejstarší známou variantou označení vlastního Hrádku u Sušice – v regionu, kde nezanedbatelná část toponym měla svou německou variantu (Stätlin, Schüttenhofen, Albrechtsried atd.) je to překvapivé. V listině z 23. dubna 1371 odkázal Ješek z Velhartic svému švagrovi Petrovi III. Eckovi z Ecku tvrže Velhartice, Hrádek („*Hradeck*“) a Čechovice se vším příslušenstvím.⁵⁷ Listina bohužel není dochována a její obsah in extenso neznáme, podle regestu však vidíme, že i v německé listině pro německého příjemce byla lokalita označena česky. Následná početná série zmínek o sídlech bezpečně ztotožnitelných s Hrádkem přichází v pamětní knize městečka Velhartic.⁵⁸ Postačí snést jen reprezentativní výběr do počátku husitských válek: 1397 „*Przibka filie Wozkonis, qui in Castelo [...] decessit*“ (fol. 1r); 1407 „*suscepit Pecha Wawrowecz de Castello Hradek de pecuni[i]s*“ (fol. 3r); 1407 „*Thomas de Castello d[ic]to Hradek cognomi[n]e Czech notificauit coram Mathia purgraf-vi[o] de Hradek*“ (fol. 3r); 1413 „*Petrus d[ic]tus Stolczyerz molendi[na]tor de Castello fassus, q[uo]d vendidit molendi[num] sup[ra] Castellu[m] wlgarit[er] z Czhuylun Joh[a]ni molen[dinator]i d[ic]to z Czhuylun p[ro] XIII sexag[enas] [...] Fideiuso[r]es sunt Henzlar molen[dinator] de Hradek*“ (fol. 5r). Aniž by bylo třeba přibírat další doklady, lze shrnout, že velhartická kniha používá označení Hrádek a častěji Castel-

⁵⁴ Jan GEBAUER, *Slovník staročeský I [A–J]*, Praha 1970, s. 483; Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978, s. 72. Srov. ještě <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [28. ledna 2019].

⁵⁵ Jaroslav MEZNÍK, *Problém rozlišování měst, městeček a vesnic v 13.–15. století*, in: *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře*, red. Jiří Jurok, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2001, s. 17–22.

⁵⁶ Filip LAVAL, *Archeologie tvrže v českých zemích. K počátkům středověkých opevněných sídel*, disertační práce FF UK Praha 2013, s. 13–14, 19. V případě zámku a hradu se terminologie používala nahodile, čímž je nutno opustit závěry předložené v klasické studii Josefa MACKA, *Hrad a zámek (Studie historicko-sémantická)*, *Český časopis historický* 89, 1991, s. 677–690. Srov. Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 191–199.

⁵⁷ *Regesta sive Rerum Boicarum Autographa IX.*, ed. M. FREYBERG, Monaci 1841, s. 259.

⁵⁸ Státní okresní archiv (dále SOKA) Klatovy, Archiv města Velhartice, inv. č. 7, sign. K 1. Srov. Hana PÁTKOVÁ, *Album pozdně středověkého písma. Západní Čechy. Svazek IX.*, Praha 2008, s. 1–14.

lum, které je ve 14. století běžně stavěno jako synonymum ke slovu *oppidum*. Netřeba zdůrazňovat, že ke jménu Staetlin odtud již opravdu není vůbec daleko.

Přehlednuta nesmí zůstat otázka, proč hradečtí vladkové nesvědčili v listinách z let 1290, 1312 a 1314, když šlo o právní pořízení úzce návazná na Zdouň, tedy lokalitu s kostelem, jenž byl pro Hrádek farním ještě v 16. století. Podle farářských relací z roku 1677 víme, že do zdouňského farního obvodu spadaly kromě Hrádku i Tedražice, Lešišov a Lipová Lhota. Proč by se přiznávala nobilita ze vzdálenějšího Kolinec, když mohla svědčit hradecká? A že se na přelomu 13. a 14. století již opravdu šlo cestou menšího odporu, dokládá přítomnost svědků Vladislava z Dlouhé Vsi a pětice sušických měšťanů (listina z roku 1290). Tento argument má svou závažnost v kontextu dosud proklamované první písemné zmínky o Hrádku, hlásící se k roku 1298⁵⁹ – pokud bychom ji totiž brali vážně, byla by absence hradecké šlechty v listinách z let 1290, 1312 a 1314 jen stěží pochopitelná. Zmínka z roku 1298 sama o sobě vzbuzuje závažné pochybnosti. V listině z 23. dubna 1298, kterou Bavor ze Strakonice vybavil horažďovický kostel sv. Petra a Pavla nemovitým majetkem, figuruje v řadě svědků rovněž Přibyslav z Hrádku („*Pribizlao de Hradeh*“). Celkově častý výskyt místního jména Hrádek apod. ve zkoumané oblasti je důvodem ke zvýšené obezřetnosti. Již sama skutečnost, že Přibyslav svědčí společně se Zvěstem ze Záboří, Václavem a Chládkem z Mladějovic, Brunem z Vitějovic, Purkartem z Řepice a Dalevojem ze Zahorčic, nabádá k opatrnosti. Všichni zmínění rezidovali na širším Strakonicku a Blatensku, zatímco svědci z horního Pootaví zcela chybějí.⁶⁰ O místním jménu Hrádek na Strakonicku sice neslyšíme, ovšem 4,5 km severozápadně od Strakonice je ves Hradec (M. Svoboda dokonce zmínku z roku 1298 přepisuje jako Přibyslav z Hradce).⁶¹ Tvoří téměř jeden sídelní útvar se sousedními Krty, které již v roce 1243 byly Bavořem ze Strakonice darovány strakonickým johanitům. Nalézá se zde poplužní dvůr, ovšem uvažovat o jeho návaznosti na panské sídlo je bez pramenné opory příliš odvážné. Do severního okolí Prachatic (2,5 km severně) se ve 14. století klade také Hrádek, dokonce s panským sídlem.⁶² A do třetice je tu Hrochův Hrádek, nacházející se 4 km východně od Březnice, poprvé doložený až rokem 1475.⁶³ Nic tudíž nebrání možnosti, že Přibyslav z Hrádku měl zcela jiný původ než z údolí říčky

⁵⁹ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách*. Jejich vznik, původní význam a změny I, Praha 1954, s. 743.

⁶⁰ RBM II, s. 1232–1233, č. 2811.

⁶¹ Miroslav SVOBODA, *Páni ze Strakonice*. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů, Praha 2010, s. 238. Autor patrně myslel na příslušníka pánů z Růže.

⁶² A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách I* (jako pozn. 59), s. 742. Srov. Historický ústav AV ČR, Pozůstalost Augusta Sedláčka, kartotéční lístek s výpisem z listu Pavla z Vimperka na Štěkní (rok 1404).

⁶³ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XI* (jako pozn. 7), s. 227.

Ostružné. Bohužel, z Přibyslavů připomínaných kolem roku 1300 s ním není žádný ztotožnitelný.

Potenciální ztotožnění Staetlinu s Hrádkem (u Sušice) dovádí k problému úrovně jeho městského charakteru. Prvoplánově by šlo tvrdit, že sídlo Staetlin neexistovalo a zanesení uvedeného jména do listin navodila synonymita německého slova *Städtlein* s českým výrazem *hrádek* pro panské sídlo. Popřít zcela jeho existenci ovšem nelze. Listina z roku 1314 hovoří o tom, že Wernher, Poppe a Heinrich byli měšťany Staetlinu („*purgar von dem Staedlin*“)⁶⁴ a v této době již apelativum *Bürger* bezpečně označovalo plnoprávného měšťana⁶⁵ (a původně obyvatele jakékoli opevněného sídla). Ovšem i lokalita takto právně vybavená mohla reálně vyhlížet jinak. Jaroslav Mezník uvedl případ jihomoravského Měnína, který získal městská práva v takovém rozsahu, že aspiroval na centrum samostatné oblasti městského práva, avšak nikdy nebyl označen jako město (*civitas*), před polovinou 14. století nanejvýš jako městečko či dokonce jako vesnice.⁶⁶ Obdobnou situaci si lze velmi dobře představit i v případě lokality Staetlin. Důvodem stagnace snad původně koncipovaného městečka musela být Sušice, lokovaná v průběhu 80. let 13. století.⁶⁷ Zatímco Kolinec, Velhartice nebo Kašperské Hory ležely již při samém okraji mílového okruhu nového města, byl Staetlin v jeho epicentru a neměl šanci přerůst v sídlo s (byť třeba jen redukovanými) městskými funkcemi – trhem, vyšší formou samosprávy atd. Pouze jeho kategorizace mezi městečka připomínala původní záměr, což postupem doby atrofovalo v prosté připojování apelativa městečko.⁶⁸ Nejde na Sušicku o výjimku, městečkem se označovaly v 16. století též blízké Čejkovy a již pro předhusitskou dobu zaznamenáváme dosud neřešený poměr sídla Nova Civitas s farním kostelem sv. Mořice nad dnešním Annínem.

Zmíněná souvislost vladýků *de Staetlino* a *ze Zdouně*, prokazatelná listinnými doklady, má i své terénní zdůvodnění. Zdouně leží jeden kilometr vzdušnou čarou západně od Hrádku. Poloha panského sídla na Zdouni je přitom stále nejasná, přestože portálek v patře věže kostela sv. Vavřince (ke kostelu ovšem dodatečně přistavěné)

⁶⁴ V. KNOLL, Páni z Velhartic (jako pozn. 24), s. 35 považuje za měšťany též „*Weikkl von Stadel*“ a „*Ekhard von dem Staetlin*“ z listiny z roku 1314.

⁶⁵ J. KEJŘ, Burgus und burgensis (jako pozn. 41); TYŽ, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 102–104; Ruth SCHMIDT-WIEGAND, Burgensis/Bürger. Zur Geschichte von Wort und Begriff nach Quellen des ostmitteldeutschen Raumes, in: Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1975–1977, hg. Josef Fleckenstein – Karl Stackmann, Göttingen 1980, s. 106–126.

⁶⁶ J. MEZNÍK, Problém rozlišování (jako pozn. 55), s. 18.

⁶⁷ J. V. ŠIMÁK, České dějiny I/5 (jako pozn. 8), s. 1037.

⁶⁸ K problému blíže Jan LHOTÁK, Hrádek u Sušice. Dějiny městečka a panství pod Svato-borem do poloviny 19. století, Plzeň – Hrádek u Sušice 2018, s. 32–37.

mohl mít funkci vstupu na panskou tribunu. Šlechtickou rezidenci by podle polohy tohoto portálu bylo možno lokalizovat těsně před západní průčelí kostela.⁶⁹ Archeologické sběry v bezprostřední blízkosti kostela sv. Vavřínce přitom pracují s hypotézou, že kromě panského sídla tu existovalo i sídliště.⁷⁰ To písemně doloženo není (všechny doklady o Zdouni jsou jen ve vazbě na kostel anebo ve formě šlechtického predikátu), takže nelze vyloučit, že zdouňské návrší zaplňoval jen kostel s panským sídlem a hospodářským zázemím, které bylo klasickým produktem změn 13. století, obdobně jako institucionální města či kamenné hrady. Vesnici Zdouň (*Vzduny*), pokud by její existenci vůbec bylo možné připustit, bude nutné vnímat ve vztahu k nedalekým Tedražicím, písemně doloženým až roku 1395.⁷¹ Jistě není zcela od věci ptát se, zda dichotomní intravilán Tedražic nějak nereaguje na starší sídelní situaci. Mlýn, který se nachází pod zdouňským kostelem na Ostružné, je doložen již v letech 1413 a 1535,⁷² v průběhu 16. století byl lokalizován jako „podezdouňský“.⁷³ Z dílčích cedulí tedražického zboží z roku 1535 se dozvídáme o „dolejší vsi Tedražice“ včetně jmen tamních obyvatel.⁷⁴ Ostatně, zcela jasno není ani u polohy původního hrádeckého panského sídla. Zdá se, že stálo v dnešním zámeckém parku, tedy více na okraji skalnatého ostrohu, jež mohl snáze přetnout příkop.⁷⁵

Kdybychom celý předchozí výklad přijali za svůj a připustili, že Staetlin z listin ohraničených časovým intervalem 1290–1320 je Hrádkem u Sušice, je nutné pozastavit se nad nejstaršími dějinami „osiřelého“ Kolince. České toponymum evidentně vychází z latinského *Colonia Minor*, doloženého na pečetidle ze 14. století: kolem nekorunovaného jednoocasého lva ve skoku, čteme gotickou majuskulí provedený opis *+S*COLONIE*MINORIS*REGINE**. Druhé pečetidlo, dochované prostřednictvím repliky ze 17. století, bylo zřejmě mladší, nese opis *+SIGILLVM.OPPIDI.KOLLIN-NECZENSIS.1.4.0.0*, připomínající již plně vyprofilovanou českou podobu místního

⁶⁹ Václav MENCL, Panské tribuny v naší románské architektuře, *Umění* 13, 1965, s. 29–62; Jiří KUTHAN, Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1977, s. 132–133; J. LHOTÁK, Hrádek u Sušice (jako pozn. 68), s. 210–211.

⁷⁰ Kumulaci archeologických artefaktů (zlomky keramiky, několik hrud vypálené mazanice) zjistili zhruba 70 m severovýchodně od kostela J. ANDERLE – P. ROŽMBERSKÝ – V. ŠVÁBEK, Sídlo na Zdouni (jako pozn. 12), s. 133–134.

⁷¹ SOA Třeboň, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 41, st. sign. 49. Srov. Archiv český II, Praha 1842, s. 324. Nutné je uvést si i značnou blízkost sídel Hrádek a Tedražice. Celá vesnice (ač ve středověkých intencích do 10 usedlostí) by se mezi ně se svým extravilánem jen obtížně vtěšovala.

⁷² J. LHOTÁK, Hrádek u Sušice (jako pozn. 68), s. 355; Jiří ÚLOVEC, Tvrz a zámek v Tedražicích, *Minulosti Západočeského kraje* 32, 1997, s. 24.

⁷³ K roku 1553 a 1555 J. ÚLOVEC, Tvrz a zámek v Tedražicích (jako pozn. 72), s. 27–28.

⁷⁴ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 42, fol. J 18r–J 18v.

⁷⁵ J. LHOTÁK, Hrádek u Sušice (jako pozn. 68), s. 278.

jména.⁷⁶ Mezi oběma opisy jsou podstatné rozdíly. U prvního pečetidla chybí zcela označení charakteru sídla, které pečeti disponuje – pokud ho nezastupuje výraz *colonia*. Mladší pečetidlo tento nedostatek odstraňuje vložením slova *oppidum*. U staršího pečetidla potom figuruje slovo *regina*, které lze vnímat jako jasný důkaz příslušnosti a podřízenosti Kolince české královně. Tato situace by musela být aktuální před rokem 1380, odkdy jsou pro kolinecké farní beneficium doloženi patroni z řad majitelů panství a hradu Velhartice – August Sedláček podle toho předpokládal, že královna udělila Velhartickým Kolíncec neznámo kdy v léno a teprve v letech 1506–1507 jej získali Švihovští z Rýzmburka dědičně.⁷⁷ Pokud jde o pečeti obraz lvice (nekorunovaného jednoocasého lva),⁷⁸ byl později převzat pro kolinecký znak, ovšem polepšen na dvouocasého lva společně s přiřazením heraldických tinktur obvyklých pro českého lva.⁷⁹ Ztotožnění se zeměpanskou symbolikou je potřeba zvažovat opatrně, lvice byla do konce 13. století kupř. společným znakem rodu Markvarticů.⁸⁰

Výčet nezpochybnitelných písemných zmínek o Kolinci vyplňují povětšinou relace v pramenech církevní provenience. Naznačují, že nejstarší podobou byl tvar *Colonia*, poprvé doložený v letech 1361 a 1363.⁸¹ Registra papežských desátků pro rok 1369 uvádějí podobu *Colonia*, pro rok 1384 *Colonicz*.⁸² Počeštěná varianta jména při-

⁷⁶ Jan PELANT, *Znaky a pečeti západočeských měst a městeček*, Plzeň 1985, s. 116–117.

⁷⁷ K létům 1506–1507 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého IX*, Praha 1893, s. 264 (s odvoláním na Březanův seznam listů v třeboňském archivu); TÝŽ, *Místopisný slovník historický* (jako pozn. 7), s. 429. Pokud jde o datum udělení Kolince v léno majitelům Velhartic, objevuje se bez opory v pramenech letopočet 1371 (např. Jiří JÁNSKÝ, *Dějiny hradu Nového Herštejna a jeho držitelů*, *Západočeský historický sborník* 7, 2001, s. 41–87, zde s. 48). Jde pouze o násilnou parafrázi výkladu A. SEDLÁČKA, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XI*. (jako pozn. 7), s. 111. Srov. též V. KNOLL, *Páni z Velhartic* (jako pozn. 24), s. 123 a pozn. 288.

⁷⁸ Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika. Část všeobecná*, Praha 1902, s. 144.

⁷⁹ Poprvé popisuje kolinecký znak jako nekorunovaného českého stříbrného lva na červeném štítě Vinzenz Robert WIDIMSKÝ, *Städtewappen des österreichischen Kaiserstaates I. Königreich Böhmen*, Wien 1864, s. 62.

⁸⁰ Jan z Michalovic používal ve svém erbu počátkem 14. století bílou lvici na červeném poli (A. SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II* (jako pozn. 7), s. 14–18). Erb jako výraz bezprostřední příslušnosti potom převzalo do svého erbu jihočeské městečko Benešov nad Černou (Jiří ČÁREK, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 73–74).

⁸¹ *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem I/1*, ed. František Antonín TINGL, Pragae 1867, s. 145; *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem I/2*, ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 53.

⁸² *Registra decimarum*, ed. V. V. TOMEK (jako pozn. 9), s. 68.

cházi nezpochybnitelně roku 1380 (*Kolinecz, Colinecz*).⁸³ O místě, „*ješto Skalka slove pod Kolynczem*“ se dozvídáme v listině Jindřicha III. z Rožmberka z roku 1395⁸⁴ a konečně v českém textu se Kolinec objevuje v těsném časovém závěsu v tamní pamětní knize k roku 1409. Vykazuje rozvinutou kulturu městského života, v místě fungovala samospráva reprezentovaná rychtářem s konšely⁸⁵ (identická je situace ve Velharticích, kde je tentýž typ městské knihy dochován počínaje rokem 1397). Přestože knize chybějí úvodní folia, lze si velmi dobře představit, že její vznik kolem roku 1400 mohly podmínit stejné okolnosti, které stály při zrodu druhého z kolineckých typářů. Ten mohl být zhotoven v situaci, kdy typář starší ztratil své opodstatnění. Protože však nedošlo k jeho zničení a byl používán ještě v období raného novověku, nelze to tvrdit nijak skálopevně.

Znamenal-li pojem *colonia* nové osídlení, neodporuje to charakteru kolineckého půdorysu. Stabliní katastr z roku 1837 zachycuje sídlo, jehož usedlosti jsou lineárně a pravidelně uspořádány kolem vřetenovité návsi. Naznačovalo by to, že jednotlivé majetkové celky byly vyměřeny rovnocenně.⁸⁶ Do jednotného, pravidelného urbanismu městečka je zakomponováno panské sídlo, jehož poloha sotva vyplývá z předlokační situace. Pokud vzniklo současně s městečkem, nemusel být uživatel tvrže ani vrchností, nýbrž reprezentoval vyšší autoritu.⁸⁷ Obecně se uvažuje o měšťanech, kteří pro výkon jurisdikce mohli uplatňovat své domovské městské právo, šířící se na venkově, apriori se zde však nabízí možnost podřízenosti české královně. Spíše však lze očekávat, že kolinecké panské sídlo bylo vloženo do půdorysu městečka pohlcením několika usedlostí teprve v první polovině 16. století. V určitém rozporu s prvky vrcholné kolonizace je charakter kolineckého extravilánu – namísto délkové plužiny, tj. traťové plužiny se záhumenicovými pásy, uplatňujícími se zejména u sídel se slabším hospodářským potenciálem,⁸⁸ nacházíme blokovou plužinu, naznačující spíše archaičtější původ. Předlokační osídlení indikuje rovněž kostel sv. Jakuba Většího, jehož po-

⁸³ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem III–IV, ed. Josef EMLER, Praha 1879, s. 142–143; Soudní akta konsistoře pražské II, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1893, s. 75, 84.

⁸⁴ SOA Třeboň, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 41, st. sign. 49. Srov. Archiv český II, Praha 1842, s. 324.

⁸⁵ „*konczely z Colyncze*“; „*stalo sye gest w Kolynczy w domye Thomczowo*“ (SOA Klatovy, AM Kolinec, inv. č. 6, sign. K 1, fol. 1r). Ke kolinecké pamětní knize srov. H. PÁTKOVÁ, Album pozdně středověkého písma (jako pozn. 58), s. 15–22.

⁸⁶ Tomáš KLÍR, Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku, Praha 2008 (= Dissertationes archaeologicae Brunenses Pragensesque 5), s. 157–158.

⁸⁷ Tak uvažuje T. KLÍR, Osídlení zemědělsky marginálních půd (jako pozn. 86), s. 147.

⁸⁸ Takový typ půdorysu i plužiny byl vlastní mladšímu středověku, 14. století a čerpal ze všech zkušeností dosažených během středověkého sídelního postupu (tamtéž, s. 204).

čátky spadají před rok 1300⁸⁹ a jehož poloha vůči ostatní zástavbě je na první pohled nezávislá, poněvadž se nepodrobuje ose parcel usedlostí lemujících náměstí. Samo svatojakubské patrocinium se často vázalo na historické komunikace.⁹⁰ Že Kolinec existoval dříve – už před rokem 1361 –, je tedy pravděpodobné a nijak to nekoliduje se ztotožněním Staetlinu a Hrádku u Sušice.

Mapa č. 1. Mapa pojednáváné oblasti se zvýrazněním nejfrekventovanějších lokalit.

⁸⁹ J. KUTHAN, Středověká architektura v jižních Čechách (jako pozn. 69), s. 201. K archeologii regionu srov. Martin PTÁK, Nový nález raně středověkého šperku na k. ú. Kolinec (Příspěvek k osídlení středního toku Pstružné), in: Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 9, Sušice 2016, s. 83–91 (s odkazy na další literaturu).

⁹⁰ Dietrich Jürgen MANSKE, Altstrassen/Altwegforschung in Ostbayern und angrenzenden Räumen. Stand und Aufgaben – ein Beitrag zur Kulturlandschaftsanalyse, in: Staré stezky. Sborník příspěvků z konference o výzkumu starých komunikací. Prachatic 9.–11. 6. 2010, red. František Kubů – Marek Parkman, Prachatic 2015 (= Zlatá stezka, Supplementum 1), s. 91–98, zde s. 96.

Saelitz

Od windberských listin se nevzdálíme ani v případě dvora *Saelitz*, který se objevil v kontextu jihozápadních Čech pouze jednou, totiž v již pojednávané listině zdouňského děkana Ulricha z 26. června 1314.⁹¹ Josef Emler lokalizaci ponechal otevřenou a do rejstříku 4. svazku svých *Regest* uvedl pouze neurčité „*curia monasterii Altahensis*“.⁹² První se pokusil problém vyřešit Josef Vítězslav Šimák v roce 1935.⁹³ Minil, že Sälitz půjde ztotožnit s druhdy svobodnickým dvorem Sedlečko u Nalžovských Hor, protože kromě něj v blízkosti Kolince, Zbynic a Zdouně jiné toponymum tohoto či obdobného znění není. Tomu po letech oponoval Vladimír Holý, jenž upozornil na existenci toponym Sedlec u Lešišova a Sallitz v Bavorsku, přičemž se přiklonil k lokalizaci na českém území, neboť předpokládal věnování lokality Saelitz klášteru některým z českých feudálů nejpozději počátkem 13. století.⁹⁴ Naposledy si toponyma Saelitz povšiml V. Knoll, jenž ho bez vysvětlení interpretoval jako blíže nespecifikovaný Sedlec.⁹⁵

Je jisté ke škodě věci, že Holého drobnou poznámku nikdo další nerozvedl. Sedlečko u Lešišova, nazývané lidově Sedlice, by totiž šlo považovat za velmi vážného kandidáta na středověké toponymum Saelitz, neboť se nachází vůči Zdouni a Zbynicím blíže než Sedlečko u Nalžovských Hor. V místopisné literatuře nebylo Sedlečko u Lešišova zohledňováno, ač základním topografickým kompendiím 19. století neunikalo, byvši uváděno jako Sedlec či Sedlice (Schaller, Sommer, Trajer, Gabriel).⁹⁶ Potíže ovšem vyvstávaly, pokud se přikročilo k historické retrospektivě a přiřazování příslušných pramenných relací k obcím. František Roubík Sedlečko u Lešišova prohlašoval za zaniklou lokalitu,⁹⁷ přičemž vycházel z Antonína Profouse, který do IV. svazku *Místních jmen* zařadil jak heslo Sedlec (lid. Sedlice) u Lešišova 5 km severozápadně

⁹¹ BayHStA, Kloster Niederaltaich, sign. KU Niederaltaich 2194.

⁹² RBM IV, s. 975.

⁹³ Josef Vítězslav ŠIMÁK, Místopisné drobnosti, Český časopis historický 41, 1935, s. 352–370, zde s. 366.

⁹⁴ Vladimír HOLÝ, Počátky osídlení Královského hvozdu na Šumavě, Minulostí Západočeského kraje 24, 1988, s. 141–168, zde s. 151.

⁹⁵ V. KNOLL, Páni z Velhartic (jako pozn. 24), s. 35.

⁹⁶ Jaroslaus SCHALLER, Topographie des Königreichs Böhmen III. Prachiner Kreis, Prag – Wien 1790, s. 235; Johann Gottfried SOMMER, Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt VIII. Prachiner Kreis, Prag 1840, s. 199; Johann TRAJER, Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis, Budweis 1862, s. 590; Josef Ambrož GABRIEL, Královské město Sušice a jeho okolí, Praha 1868, s. 223.

⁹⁷ František ROUBÍK, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, s. 75.

od Sušice, tak Sedlečko 3,5 km jihojihozápadně od Nalžovských Hor.⁹⁸ Další doklady k oběma lokalitám potom snesl Jaroslav HOLEYŠOVSKÝ, odborník na svobodníky, do dodatků k Profousovu dílu z roku 1960. Vyslovil při tom hypotézu, že se ze Sedlce u Lešišova oddělilo Sedlečko.⁹⁹ Bezprostředně poté však svůj názor zrevidoval a doklady k oběma lokalitám se pokusil definitivně utřídit novou interpretací.¹⁰⁰

Přehlížíme-li uvedená hesla, vystupuje celkem jednoznačně, že se jednotlivé doklady vršily spíše intuitivně bez hledání patřičného kontextu, čímž se do identifikace obou lokalit vnesl poněkud zmatek. Relativní vzájemná blízkost, příslušnost pod stejnou farností, relativně shodná vzdálenost od Sušice i původně svobodnický status obou lokalit tomu zajistě napomáhaly.¹⁰¹ K tomu je nutno přiřadit kolísání mezi podobami Sedlečko, Sedlec a Sedlice, které se nadto objevují i u několika svobodství na pomezí jižních a středních Čech.¹⁰² Nebude proto od věci pokusit se o utřídění známých dokladů do logické řady.

Sedlečko u Lešišova. V pondělí po sv. Florianu 1543 si Jan, dědínk ze Sedlečka, nechal obnovit zápis na držbu svého svobodství – poplužního dvora s poplužím, dědinami, lukami, lesy, potoky, rybníky, „což tu nyní má“ a co získal po svém otci.¹⁰³ Tento zápis ztotožňuje nejstarší svobodnická kniha z roku 1550¹⁰⁴ s držebností Jana Jakubova, který vlastnil „*ve vsi Sedlečkách*“ čtvrt míle od Sušice poplužní dvůr v hodnotě 100 kop českých grošů. V letech 1552–1575 poctivě odváděl berni, v letech 1576–1595 platil stabilně 2 kopy, 8 grošů, 4 denáry.¹⁰⁵ Druhý svobodník, který nepochybně pocházel ze Sedlečka u Lešišova, obnovil svůj majetek v pondělí před sv. Marcelem 1543 – Burian ze Sedlce tehdy intabuloval svůj poplužní dvůr s poplužím,

⁹⁸ Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny IV, Praha 1957, s. 23–24 (heslo vztahuje k Plánici).

⁹⁹ Jan SVOBODA – Vladimír ŠMILAUER, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny V. Dodatky k dílu Antonína Profouse, Praha 1960, s. 268.

¹⁰⁰ Jaroslav HOLEYŠOVSKÝ, Omyly v Dodatcích a opravách k I.–IV. svazku „Místních jmen v Čechách“, (Pf. V., str. 121–308), Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 2, 1961, s. 17–20.

¹⁰¹ Z literatury ke svobodníkům Jaroslav VANIŠ, Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550–1620, Praha 1971; Jaroslav VANIŠ, Svobodníci na Podblanicku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 30, 1990, č. 2, s. 153–185; Vratislav ŠMELHAUS, Svobodníci vnitřních Čech v letech 1654–1850, Vědecké práce zemědělského muzea 12, 1972, s. 23–84; Pavla BURDOVÁ, Seznamy svobodníků z konce 18. a poč. 19. stol., Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 20, 1979, s. 209–223.

¹⁰² J. VANIŠ, Svobodníci ve středních Čechách v letech 1550–1620 (jako pozn. 101), s. 64–65; TÝŽ, Svobodníci na Podblanicku (jako pozn. 101), s. 174.

¹⁰³ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 250, fol. D 4v.

¹⁰⁴ K dataci pořízení seznamu svobodníků v nejstarší svobodnické knize Jaroslav HOLEYŠOVSKÝ, Počátek svobodnických knih, Sborník archivních prací 8, 1958, č. 1, s. 90–108.

¹⁰⁵ NA Praha, Knihy svobodnické, inv. č. 1, fol. P 7r–P 7v.

dědinami, lukami, lesy, potoky, rybníčky, „*což tu má*“.¹⁰⁶ To, že bude nutno jeho majetek lokalizovat k Lešišovu, vyplývá ze zápisu ve svobodnické knize – umísťuje svobodství Buriana ze Sedlce do vzdálenosti půl míle od Velhartic, tj. zhruba do šesti kilometrů.¹⁰⁷ Taková vzdálenost je pro Sedlečko u Nalžovských Hor příliš malá, nehledě k tomu, že by nemělo logiku lokalizovat toto Sedlečko vůči Velharticím. Berní rejstřík z roku 1557 připomíná oba jmenované dědiníky: Jana Jakubovic, disponujícího majetkem za 129 kop českých grošů, a Buriana s majetkem za 100 kop.¹⁰⁸ Burian zemřel před rokem 1565, protože tehdy si Jan ze Sedlce nechal po svém zemřelém otci Burianovi slovy pertinenční formule intabulovat „*v Sedlci duvor pop[lužní] s pop[lužím], na kterémž sám seděl, s dědinami, lukami, lesy, potoky, rybníčky*“.¹⁰⁹ Je obtížné rozhodnout, ke komu z obou uvedených Janů, tedy k Janovi Jakubovic, nebo Janovi ze Sedlce, půjde přiřadit dědiníka Kryštofa, který prodal svůj poplužní dvůr Sedlečko císaři Rudolfovi II. za 1200 tolarů. Záznam o tom byl intabulován 29. ledna 1603,¹¹⁰ takže po tomto datu bylo teoreticky bezpředmětné evidovat usedlost dále jako svobodství. Přesto byl v roce 1603 ještě zanesen dědiník Jan Sedlecký z Hořejšího Sedlce do berního rejstříku¹¹¹ a v soupisu svobodníků z roku 1605 figuruje Kryštof z Malého Sedlečka.¹¹² Obě lokality – Hořejší Sedlec a Malé Sedlečko – se musely nacházet u Lešišova, protože Sedlečko u Nalžovských Hor pozbylo svého svobodnického statutu již v roce 1584. Císař by tedy podle toho odkoupil jen Malé Sedlečko. Zaráží však vysoká kupní suma, která převyšuje hodnotu obou usedlostí, udávanou v polovině 16. století. Nicméně je také možné, že Kryštof obě svobodství sjednotil a císař již kupoval spojený celek. Každopádně, v roce 1615 již svobodství u Lešišova bylo minulostí.¹¹³

¹⁰⁶ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 250, fol. 19r–19v.

¹⁰⁷ K definování české míle srov. Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň–Sušice 1984, s. 75.

¹⁰⁸ Otto PLACHT, *Odhad majetku stavů království Českého*, Praha 1949, s. 80.

¹⁰⁹ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 251, fol. B 22r–B 22v.

¹¹⁰ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 131, fol. K 9r–K 9v.

¹¹¹ František MARAT, *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná* 1898, č. 1, s. 54.

¹¹² NA Praha, *Stará manipulace*, sign. F 42/76. Srov. Vlastimil HOLEJŠOVSKÝ, *Soupis svobodníků z roku 1605*, *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze* 1974, č. 5, s. 3–10.

¹¹³ Berní rejstřík z roku 1615 již žádného svobodníka v Sedlci či Sedlečku v celém Prácheňsku nezná.

Císař Sedlečko nedržel dlouho, obratem ho daroval rytíři Jindřichu Vintířovi z Vlčkovíc na Kolinci,¹¹⁴ kancléři Petra Voka z Rožmberka.¹¹⁵ Důvod tohoto velkorysého císařova přístupu vůči Jindřichovi není znám. Vintířové z Vlčkovíc na Kolinci měli své zájmy v bezprostředně přilehlém Lešišově, kam majetkově pronikli již v roce 1565.¹¹⁶ Jindřich zemřel v roce 1604 a někdy poté Sedlečko přešlo do vlastnictví rodu Volfa Gottharda Perglara z Perglasu, jenž disponoval Tedražicemi. Jak konkrétně se to stalo, nevíme. Roku 1607 Volfova manželka Magdalena Perglarová († 1625) koupila od Václava Vintíře z Vlčkovíc, syna zmíněného Jindřicha, Kolinec s dílem Nemanic a Hor Matky Boží,¹¹⁷ Sedlečko však nebylo jmenováno. Ovšem 16. února 1626 prodal Volfův a Magdalenin syn Šebestián Heřman poplužní dvůr „slove na Sedlci“ se vším stavením, sadem, dědinami, zasetým obilím a dílem vsi Břetětíc za 3950 kop míšeňských grošů sušickému měšťanovi Matouši Voprchovi z Feldensteina.¹¹⁸ Voprcha se po Sedlečku sice psal,¹¹⁹ ale začal ho po nějaké době pronajímat a následně jím zajistil svůj úvěr na 1700 kop míšeňských grošů.¹²⁰ Po Matoušově smrti na přelomu 30. a 40. let 17. století Sedlečkem disponovala Lidmila Voprchová ze Zhoře (Matoušova snacha od jeho předčasně zemřelého syna Adama Voprchy z Feldensteina). Třetí manželka zesnulého Matouše Voprchy Eva majetkový nárok Lidmilin rozporovala,¹²¹ avšak v roce 1641 ustoupila – při této příležitosti se ve dvoře uvádělo šest krav, pár tažných volů a další zvířectvo.¹²² V roce 1643, kdy již byla provdána za sušického měšťana Volfa Pavla Weissenregnera z Weissenfeldu, ze svého majetku vydělila část pro svého syna Jana Daniela Voprchu z Feldensteina,

¹¹⁴ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 131, fol. K 9v–K 10r. Srov. též NA Praha, Stará manipulace, sign. F 42/69.

¹¹⁵ Srov. k tomu Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA, Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce, Praha 1997, s. 246–247.

¹¹⁶ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 15, fol. K 6r–K 6v.

¹¹⁷ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 183, fol. I 18r–I 20r.

¹¹⁸ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 294, fol. A 9v–A 10v.

¹¹⁹ S doklady pro léta 1636 a 1637 NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, karton č. 3215.

¹²⁰ Vyplývá to ze svědectví datovaného 25. prosincem 1641 (NA Praha, Nová manipulace, sign. L 132/1). Jedním z nájemců mohl být Karel Libkovský a na Sedlečku, jenž se v roce 1628 v Sušici zavázal zúčastňovat se katechismu (Vincenc OEHM, Protokol reformační kommisie, konané r. 1628 v krajích Bechyňském, Prachenském a Plzenském, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná XXVIII, 1897, s. 21).

¹²¹ NA Praha, Stará manipulace, sign. W 41/4.

¹²² NA Praha, Nová manipulace, sign. L 132/1.

avšak Sedlečko s dílem Břetětíc si ponechala.¹²³ Brzy však našla kupce, poněvadž již 2. listopadu 1644 Václav Chřepický z Modlíškovic na Čkyni postoupil Adamu Danielu Hrobčickému z Hrobčic na Žikově dlužní úpis Sušických na 600 kop míšeňských grošů, aby tak uhradil zakoupený dvůr Sedlečko.¹²⁴ Tomu, že by jej koupil od Lidmily, ovšem odporuje skutečnost, že sušická obec Lidmile v letech 1650–1653 za Sedlečko splácela po 200 zl. ročně.¹²⁵ Spíše se tedy zdá, že tu ještě rezonuje existence dvou bývalých svobodství. Sušická držba každopádně netrvala dlouho, asi již v prosinci 1652 postoupili Sušičtí Sedlečko kvůli dluhu Humprechtu Račínovi z Račina na Hrádku.¹²⁶ V roce 1653 byl sice českou komorou osloven Volf Adam Perglar z Perglasu na Tedražicích, aby osvětlil, jakým způsobem se dostal do držby dvora „*Sedlice*“,¹²⁷ avšak v následujících letech je Sedlečko potvrzeno v držení Račina, jenž ho využíval jako poplužní dvůr. Jeho poměrně zevrubný popis se dochoval k roku 1668.¹²⁸ Povědomí o někdejším svobodnickém statusu Sedlečka ale přetrvávalo, krátce po polovině 17. století zbynický farář k „*Sedlici*“ uváděl, že „*prvotně tu dvory selský byly, ale v ty vojanský nebezpečenství zoutkajíce lidi, páni z jejich dvorů panských nadělali, kterých posavad užívají*“.¹²⁹

Sedlečko u Nalžovských Hor. Autor prvé české topografie Jaroslav Schaller považoval Sedlečko u Nalžovských Hor za původní sídlo vladyckého rodu Sedleckých z Újezdce,¹³⁰ kteří již před polovinou 16. století působili v Újezdci u Klatov. Vlastivědný badatel Josef Rybák ve své historicko-topografické monografii Stříbrných Hor věnoval Sedlečku stručnou pozornost,¹³¹ přičemž jeho závěry pozdější vlastivědní autoři již jen opisovali.¹³² Rybák prohlásil za nejstarší písemnou zmínku o Sedlečku predikát Jana Slonka ze Sedlce, jenž byl roku 1426 společně s Ojřem z Čejkov ručitelem

¹²³ SOkA Klatovy, AM Sušice, inv. č. 253, sign. ukn 247, kniha smluv trhových a jiných 1586–1676, pag. 304.

¹²⁴ NA Praha, Stará manipulace, sign. S 82/16, opis listiny z 2. listopadu 1644.

¹²⁵ SOkA Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 1323, kniha městských vydání 1650–1653, fol. 2r, 66r.

¹²⁶ SOkA Klatovy, Archiv města Sušice, inv. č. 1323, kniha městských vydání 1650–1653, fol. 84r. V rozporu s tím je zápis v radním manuálu k roku 1663, kdy se hovoří o „poddaných obecních v Sedlečku“ (tamtéž, inv. č. 53, radní manuál 1659–1665, fol. 229r).

¹²⁷ NA Praha, Nová manipulace, sign. H 60/2.

¹²⁸ J. LHOTÁK, Hrádek u Sušice (jako pozn. 68), s. 90.

¹²⁹ Tamtéž, s. 163.

¹³⁰ J. SCHALLER, Topographie des Königreichs Böhmen III (jako pozn. 96), s. 225.

¹³¹ Josef RYBÁK, Dějiny města Hor Stříbrných, Stříbrné Hory 1898, s. 39–40.

¹³² Miroslav HRDLÍČKA, Křižíkův rodný kraj. Monografie plánického okresu, Klatovy [1946], s. 186.

příměří mezi Oldřichem z Rožmberka a městem Sušicí. K listině Jan Slonek ze Sedlce přivěsil pečeť z černého vosku s polopostavou držící nad hlavou nějaký předmět a opisem *jan s sedlce*.¹³³ Martin Kolář v erbů poznával koňské udidlo.¹³⁴ Protože však tatáž osoba (Jan ze Sedlce) s touž pečeti ručila i při příměří mezi Oldřichem z Rožmberka a Píseckými,¹³⁵ nemá ztotožnění Sedlce, uvedeného v jeho predikátu, se Sedlečkem prakticky žádnou oporu. Stejně je to s Rybákovým údajem o pohřbení Smila ze Sedlce v horažďovickém kostele.¹³⁶ Podstatně pravděpodobněji se k Sedlečku u Nalžovských hor vztahuje až doklad ze 17. června 1454: Amcha ze Sedlce (*de Sedlcze*) tehdy přiznala před úředníky zemského soudu, že za 500 kop prodala dědinu v Mířenicích a ves Otěšín Olkmarovi z Neznašov a Mířenic za přítomnosti Prokopa Enocha z Frymburka, Přibíka z Kadova a Řesanic a Vaňka z Žihobce a Sedlce.¹³⁷ Nemenší jistota je o držebnosti vladýků z Úloha. V roce 1540 došlo mezi Mikulášem z Úloha a jeho strýcem Petrem k rozdělení dosavadního nedílného vlastnictví.¹³⁸ Z textu dochované dílčí cedule J. Holeyšovský odvodil, že tehdy se vladýcké zboží rozdělilo na hořejší díl Petrův směrem k Ústalcí a dolejší díl Mikulášův směrem k městečku Čejkovům, přičemž jejich sousedy byli jistí Hanzl a Jakub. Důležité je to proto, že Mikuláš z Úloha „*d[ědic-tví] své v Sedlečku*“ prodal Markétě z Úloha a jejím synům za 75 kop českých grošů¹³⁹ a od nich Sedlečko neznámo kdy získal do vlastnictví Jan Hanzlův, patrně syn onoho Hanzla, zmíněného k roku 1540 jako souseda Mikuláše z Úloha. Podle nejstarší svobodnické knihy Jan Hanzlův vlastnil dvůr „*ve vsi Sedlci*“ půl míle od Sušice v ceně 100 kop českých grošů a zdědil ho po své matce.¹⁴⁰ Sledujeme-li výčet uhrazené berně, zdálo by se, že Hanzlův díl dvora nejpozději k roku 1552 přijal blíže nespecifikovaný

¹³³ Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I. 1418–1437, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929, s. 86–87, č. 129.

¹³⁴ M. KOLÁŘ – A. SEDLÁČEK, Českomoravská heraldika. Část všeobecná (jako pozn. 78), s. 209.

¹³⁵ Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I, ed. B. RYNEŠOVÁ (jako pozn. 133), s. 86, č. 128.

¹³⁶ J. RYBÁK, Dějiny města Hor Stříbrných (jako pozn. 131), s. 40.

¹³⁷ Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II, ed. Josef EMLER, Praeae 1872, s. 252–253.

¹³⁸ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 43, fol. D 10v–D 11r.

¹³⁹ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 4, fol. G 15. Zápis in extenso editován in: Desky zemské království Českého. Řada I. Kvaterny trhové. Svazek 2. Kvaterny trhový běžný červený od léta 1542–1543, ed. Anna VAVROUŠKOVÁ, Praha 1935, s. 185, č. 468.

¹⁴⁰ Tuto transakci lze očekávat pouze hypoteticky, neboť druhý díl Sedlečka ještě v 80. letech stále držel Petr z Úlehle.

Matouš,¹⁴¹ avšak berní rejstřík z roku 1557 stále uvádí Jana Hanzlovic.¹⁴² Přesto netřeba váhat, že Matouš byl Janovým synem.

Druhý díl nepřestal držet až do 80. let Petr z Úlehle. Nejstarší svobodnická kniha to nezachytila, avšak berní rejstřík z roku 1557 ano, přičemž se majetek Petra z Úlehle odhadoval na 50 kop českých grošů.¹⁴³ V 80. letech nastaly mezi svobodníky v Sedlečku poměry ještě složitější. Prokazatelně tehdy příslušeli pod faru ve Zbynicích a byli všichni katolického vyznání. V roce 1582 totiž Matouš, Jiřík, Kříž a Petr, svobodníci ze Sedlečka, odeslali arcibiskupské konzistoři list na obranu katolického faráře ze Zbynic Martina Rubeculy.¹⁴⁴ V lednu 1584 si svobodník „Matouš Sedlečko“ u rady města Stříbrné Hory vyprosil vystavení zachovacího listu pro svého syna Jindřicha, kterého měl s manželkou Annou. Při této příležitosti byli zmíněni nejen jeho další synové Jan, Václav, Jiřík, Jaroslav a Šimon, ale i sedlečtí svobodníci, kteří byli přivolaní jako svědkové – „urozený vладыka“ Petr Úlehle z Úloha a v Sedlečku a Jiřík svobodník.¹⁴⁵ Matouš zřejmě měl k takovému jednání své důvody. Dne 5. března 1584 totiž císař Rudolf II. karlstštejnskému purkrabímu Janovi Vchynskému ze Vchynic na Nalžovech a Zásmucích za jeho služby propustil do dědičného alodního vlastnictví dědiníka Jakuba Januse v Buršicích a ve vsi Sedlečku dědiníky Kříže Žitníka, Jíru Sedleckého, Petra Oulehla (= Úlehla) a Jiříka s Matoušem Hanzlovic.¹⁴⁶ Po tomto datu tak svobodství v Sedlečku přestalo de iure existovat a nabyté svobodníky Vchynský postoupil své tchyni Kateřině Bořitové z Malovic, která k nim ještě přikoupila dvě sousední selské usedlosti. Po její smrti Vchynský podle svých slov někdejšími svobodníky Kříži Žitníkovi, Matoušovi a Jiříkovi Hanzlovic nabídl, že jejich usedlosti koupí a následně je propustí z poddanství, na což přistoupili a prostřednictvím Adama Boubinského z Ujezda na Třebomyslicích a zástupců města Sušice došlo k prodeji. Po dvou letech si však bývalí svobodníci na celý postup stěžovali u císaře jakožto své domnělé vrchnosti. V dubnu 1587 se Vchynský celou záležitost pokusil

¹⁴¹ NA Praha, Kniha svobodnické, inv. č. 1, fol. P 8v.

¹⁴² Odhad majetku stavů království Českého, ed. O. PLACHT, Praha 1949, s. 80.

¹⁴³ Tamtéž, s. 81.

¹⁴⁴ NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, karton č. 715.

¹⁴⁵ Archiv Národního muzea, Sbírka F, karton č. 45, sign. Hory Nalžovy, kopiář města Stříbrné Hory 1584–1605. Srov. též SOkA Klatovy, Archiv města Nalžovské Hory, inv. č. 4, evid. č. K 3, kniha gruntovní I. 1583–1790, pag. 5. Je teoreticky možné, že Jindřich je totožný s Jindřichem Sedlečkem, měšťanem a konšelem v Klatovech (Jindřich VANČURA, Dějiny někdejšího král. města Klatov I/2, Klatovy 1928–1929, s. 661–663). Za upozornění srdečně děkuji MgA. Jindřichu Šlechtovi z Horažďovic.

¹⁴⁶ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 22, fol. H 11r–H 12r. Srov. koncept in: NA Praha, Stará manipulace, sign. E 7/7.

císaři vysvětlit.¹⁴⁷ Konečné císařské rozhodnutí známo není, ale z celkového kontextu lze soudit, že Vchynský odkoupil usedlosti proto, aby v Sedlečku zřídil poplužní dvůr. Stalo se tak nejspíše v roce 1591, protože tehdy Radslav Vchynský ze Vchynic prodal nalžovské panství Karlu Švihovskému z Rýzemberka na Horažďovicích a zmínil též „*dvůr poplužní Sedlečko*“.¹⁴⁸ Patrně poslední zpráva o někdejších svobodnících se pojí k listopadu 1606, kdy městská rada Stříbrných Hor vystavila zachovací list Šimonovi Sedleckému, podle všeho nejmladšímu z potomků Matouše a Anny. Za jeho zachovalost se mj. zaručil i stále žijící Kříž Žitník, „*někdy soused v též vsi Sedlečku*“.¹⁴⁹ Jistě ne náhodou v zachovacím listu zaznělo, že jedinou vrchností svobodníků je zeměpán.¹⁴⁹ Povědomí o někdejším svobodnickém statutu Sedlečka ovšem přetrvávalo, ještě po polovině 17. století zbynický farář vzpomínal – snad čerpaje z blíže neurčených register z roku 1576 –, že v Sedlečku bylo šest selských (sic!) gruntů, totiž Kříže, Matouše, Petra, sirotka, Jirky a Jiříka. Všichni údajně platili do Zbynic desátek, což přestalo poté, co se ze Sedlečka stal poplužní dvůr s ovčínem.¹⁵⁰ Fungoval tu nerušeně do 19. století.¹⁵¹

Dosavadní úvahy poněkud zastínily jeden ne nepodstatný rozměr: oprávněnost odvozovat toponymum Šalitz od českého Sedlec. Vliv češtiny se zdá být nepochybný (přípona -itz), není ale vůbec zárukou, že jde o lokalitu na české straně Šumavy. Byla by to úvaha jistě oprávněná, avšak jak upozornil Eduard Maur na příkladu toponyma *Preznich*, není rozhodně výlučná a se slovanskými jmény se setkáváme i v Bavořích.¹⁵² To je třeba zmínit hlavně proto, že v urbářích Niederaltaichu ze 13. století vystupuje lokalita Saelitz, ztotožňovaná s vískou Sallitz, položenou sedm kilometrů severozápadně od Regenu.¹⁵³ Již první písemná zmínka o ní z roku 1253 ji propojuje

¹⁴⁷ NA Praha, Stará manipulace, sign. K 9/84.

¹⁴⁸ NA Praha, Desky zemské, sign. DZV 167, fol. P 13v–P 16r.

¹⁴⁹ Archiv Národního muzea, Sbírka F, karton č. 45, sign. Hory Nalžovy, kopiář města Stříbrné Hory 1584–1605.

¹⁵⁰ NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, karton č. 2283. Srov. SOKA Klatovy, Farní úřad Zbynice, „*Liber memorabilium parochiae Zbinicensis*“, fol. 13v.

¹⁵¹ Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*. Siebenter Band. Klattauer Kreis, Prag 1839, s. 44; Veronika BEZDĚKOVÁ, Panská sídla v částech obce Nalžovské Hory Sedlečko a Otěšín. (rukopis). Srov. ještě David TUMA, Lovecké panské sídlo Otěšín-Sedlečko u Nalžovských Hor, in: *Dějiny staveb 2012*. Sborník příspěvků z konference *Dějiny staveb*, Plzeň 2013, s. 55–63.

¹⁵² Eduard MAUR, *Paměť hor. Šumava – Říp – Bláník – Hostýn – Radhošť*, Praha 2006, s. 111. Nejnověji v dosud nepublikované habilitaci Wolfgang JANKA, *Slavisches Sprachenelemente in Ortsnamen Ostbayerns (Oberpfalz und Niederbayern)*, Universität Regensburg, 2010.

¹⁵³ K dějinám regionu z kritických prací Manfred BURKHARDT, *Regen. Landgerichte Zwiesel und Regen, Pfliegergericht Weissenstein*, München 1975 (= *Historischer Atlas von Bayern, Teil Altbayern*, Heft 34). Spíše zatemňují středověké dějiny svým výkladem Gotthard OSWALD,

s Niederaltaichem, jenž měl v lokalitě Sallitz 2,5 léna (*beneficia*),¹⁵⁴ později šest lén (*beneficia*).¹⁵⁵ Blíže neurčený Andreas z Klessingu měl v Sallitz dvě léna (*beneficia*),¹⁵⁶ která získal při sňatku s jistou Alžbětou roku 1270 – a opět v úzké vazbě na Niederaltaich.¹⁵⁷ Téhož roku 1270 vévoda Jindřich XIII. z Wittelsbachu za přenechání některých jiných míst daroval probošství v Rinchnachu po jednom dvoru ve vsi Sallitz, Metten a Schützenhof.¹⁵⁸ Navíc, i po roce 1270 setrval jistý díl lokality Sallitz pod kontrolou Wittelsbachů, jak dokládá vévodský urbář z doby kolem roku 1300.¹⁵⁹ Tento jeden dvůr se poté zmiňuje v niederaltaiském urbáři.¹⁶⁰ Za těchto okolností se tak zdá vysoce pravděpodobné, že Saelitz z listiny z roku 1314 je Sallitz na bavorském území. Nabízí se ovšem i logický protiargument, že by zdouňský farář se svými bratry v horním Pootaví sotva měli zájem získat a disponovat lénem v dolním Bavorsku. Dobové praxi se to ovšem nijak neprotivilo: v roce 1251 niederaltaiský opat Hermann s proboštem Ulrichem z Rinchnachu doživotně převedli dvůr v obci Hunding Friedrichovi, synu Gumplinovu ze Sušice (*Schutenhoven*)¹⁶¹ a o čtyři roky později Heinrich ze Sušice (*Schutenhofen*) převedl naopak opatu Hermannovi svou dědinu v Reithu.¹⁶² Tyto souvislosti názorně ilustrují, že mezi horním Pootavím a Bavorskem vládly ve 13. sto-

Die Geschichte der Stadt Regen, Regen 1952; Raimund KARL, Geschichte der Stadt Regen 1067–1967, Regen 1967; Konrad ACKERMANN, Viechtach, Regen, Zwiesel. Städte im Rodungsland des Schwarzen Regens, Stuttgart 1995; Horst SAUER, Regen. Die Pichelsteiner-Stadt, Erfurt 2000.

¹⁵⁴ Die Urbare Abt Hermanns von Niederalteich. Teil II. (= Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, Neue Folge, Band XLIII), ed. Josef KLOSE, München 2003, s. 692, 711. Srov. tamtéž, s. 532–533. K pojmu beneficium srov. P. DOLLINGER, Der bayerische Bauernstand (jako pozn. 27), s. 100.

¹⁵⁵ Die Urbare Abt Hermanns von Niederalteich. Teil I. (= Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, Neue Folge, Band XLIII), ed. Josef KLOSE, München 2003, s. 412.

¹⁵⁶ Die Urbare Abt Hermanns von Niederalteich. Teil II., ed. J. KLOSE (jako pozn. 154), s. 797.

¹⁵⁷ Die Urkunden Abt Hermanns von Niederaltaich (1242–1273), ed. Josef KLOSE, München 2010 (= Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, Neue Folge, Band XLIII), s. 621, č. 645.

¹⁵⁸ BayHStA, Kloster Niederaltaich, sign. KU Niederaltaich 2184. Srov. Die Urkunden Abt Hermanns (jako pozn. 157), s. 603–607, č. 632, 633; Sigmund HERZBERG-FRÄNKEL, Wirtschaftsgeschichte des Stiftes Niederalteich, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung – Ergänzungsband 10, 1916, s. 81–235, zde s. 168. Srov. ještě potvrzovací listinu vévodů z Wittelsbachu z roku 1319 (Monumenta Boica XI, Monachii 1771, s. 276, č. 130).

¹⁵⁹ Monumenta Boica XXXVI/1, Monachii 1852, s. 458, 459.

¹⁶⁰ Die Urbare Abt Hermanns von Niederalteich. Teil I., ed. J. KLOSE (jako pozn. 155), s. 541.

¹⁶¹ Die Urkunden Abt Hermanns, ed. J. KLOSE (jako pozn. 157), s. 170–171, č. 250.

¹⁶² Tamtéž, s. 269, č. 332.

letí velmi intenzivní a pevné vazby. Přibližný rámeček jim dávají klášterní a šlechtické državy na české straně Šumavy (Windberg a Albrechtice, Bogenové / Wittelsbachové a Sušice) či dálkové komunikace (Vintířova stezka). Jejich skutečnou podobu však bohužel bude zřejmě trvale zatemňovat nedostatek písemných pramenů.

Závěr

Sušicko svým historickým vývojem představovalo v rámci jihozápadních Čech specifický region, v němž předchozí bavorský mocenský vliv zanechal německá toponyma, jejichž pozůstatky se po definitivním ovládnutí regionu českými panovníky rychle převrstvovaly toponymy domácími. Mohly, ale také nemusely být vzájemně sémanticky provázány. Jestliže u toponyma *Staelin* se předchozí rozbor snažil takovou kontinuitu doložit, lze situaci opačnou konstatovat u samotné Sušice, odvěkého centra regionu. Toponymii tu vytvářejí okruhy dvou na sobě nezávislých místních jmen – předlokační osady *Schüttenhofen* (podle všeho vzniklé slovanskou kolonizací) a institucionálního královského města Sušice s latinským ekvivalentem *Sicca*. Variabilita možností tím ale není zdaleka vyčerpána, jak dokazují další toponyma bez jasné lokalizace, jež by si zasloužila soustředěnou pozornost.

Zmíněné převrstvování toponym mohlo dosahovat dokonce trojitě úrovně, jak naznačují s Hrádkem, Sušicí a Windbergem spojené Vojtice. Původní slovanské toponymum v průběhu období bavorské kontroly území ztrácelo na srozumitelnosti, ve 14. století se vytratilo a bylo nahrazeno místním jménem zcela novým. Právě na případu Vojtic se ukazuje, že řešení mnohdy přinášejí pozdně středověké či dokonce raně novověké prameny. Lze jimi překonat mnohá úskalí, nicméně i při jejich zohlednění s sebou lokalizování toponym z listin 13. a 14. století přináší potíže, které ani sofistikovaný rozbor namnoze nedokáže spolehlivě eliminovat. Musí přitom zůstat zohledněna možnost lokalizace i mimo zájmové území, jak se ukázalo u místního jména *Saelitz*. Přestože účastníci s ním souvisejících právních aktů působili a obývali jihozápadní Čechy, jeví se nejpravděpodobnější jeho lokalizace do bavorského pohraničí.

Jan Lhoták

“Staelin” and “Saelitz”. Notes on Localization of Two German Geographic Names from South-Western Bohemia

The submitted paper attempts to localize two geographic names mentioned in medieval documents originating from south-western Bohemia. The first part of the paper analyses the settlement of Staelin documented in the form of a predicate in documents from 1290–1320. Since the times of August Sedláček the settlement has been identified with the town of

Kolinec, which, beyond doubt, resulted from the fact that the relevant documents talked about Zdouň, Zbynice or Sušice to which Kolinec is the closest settled area. The author of the study, having been influenced by an older assumption of František Vacek, tries to prove that Staetlin could stand for the town of Hrádek u Sušice. In the 13th and 14th centuries the terms referring to towns and noble manors were almost identical (*oppidum*, *castellum*, *Staetlin*) while the meaning of the Latin noun *colonia* on which the name Kolinec (Colonia Minor) was based differs significantly from the German expression *Staetlin* and is not synonymous as August Sedláček and Antonín Profous assumed.

The other part of the study attempts to identify the farm of Saelitz which is mentioned in a document from 1314. Researchers tried to recognize it in the former yeomen farm of Sedlečko near Nalžovské Hory. However, they did not know that near Lešíšov there was another yeomen farm called Sedlice or Sedlečko. However, reconstruction of the historic development of both the places does not prove their identity with Saelitz mentioned in historic documents. Therefore, it seems that historic records of the name shall most likely be identified with the village of Sallitz near the town of Regen in Bavaria.

Jaroslav Polách*

**PÁNI Z KRUMLOVA
A JEJICH VESNICE
STRASAN, RESPEKTIVE STRAZEN**

LORDS OF KRUMLOV AND THEIR VILLAGE
OF STRASAN OR STRAZEN

Keywords

Vítek I of Krumlov († 1277)
Strakonice commandry
of Knights Hospitaller
Strašín
Strašice
Velké Strážné

Abstract

The study deals with identification of a place called *Strasan* or *Strazen* in documents issued by Vítek I of Krumlov († 1277) which has not been unified in professional literature. Strašín, Strašice and Velké Strážné have been considered so far.

* MUDr. Jaroslav Polách, Loučej 54, 382 03 Křemže. E-mail: loucej@email.cz.

Strasan a Strazen ve dvou listinách z 26. srpna 1274

Do dne 26. srpna 1274 se hlásí dvě listiny nejisté důvěry¹ vydané Vítkovcem Vítkem I. z Krumlova († 1277).² Obě listiny nicméně zachycují věrohodnou majetkovou transakci, která byla patrně dodatečně písemně zachycena, aby nemohla být zpochybněna držba tohoto zboží. V první listině Vítek oznámil již dříve uskutečněný prodej vsi *Strasan* paní Kristině a jejímu synovi Mikuláši z Prahy, kteří ji po pěti letech prodali za 100 hřiven stříbra převoru strakonických křižovníků Walterovi.³ Ve druhé listině Vítek a jeho synové Jindřich a Vok potvrdili výše uvedený prodej vsi *Strazen* se dvěma mlýny a několika jitry půdy za potokem johanitům, kterým na žádost převora Waltera a dalších bratří strakonického konventu prodali za dalších 20 hřiven stříbra ještě část lesa, ležícího zřejmě u zmiňované vsi.⁴

Obě listiny vystavené v Krumlově zároveň dokládají vazby mezi Bavorskem II. ze Strakonice a krumlovskými Vítkovci, neboť Bavor (mimochodem pečetící obě listiny) stojí v čele svědecké řady na obou listinách, kde lze navíc zachytit za krumlovským Vítkem a jeho syny Bavorovu početnou družinu, jež strakonického velmože doprovázela.⁵ Svědeckou řadu pak uzavírá klientela Vítkova I. z Krumlova („*hominis domini Vitkonis*“) tvořená Nemojem, Benedou a krumlovským rychtářem Sipotou. Samotná analýza Bavorovy družiny přináší řadu pozoruhodných zjištění. Předně je zjevné, že už Bavor II. musel disponovat územím kolem Bavorova, protože odtud pochází značná část jeho doprovodu (Jan z Dubu, bratři Verner, Vchyna a Michael z Březí, Slávek z Javornice se synem Heřmanem a Havel se synem Slávkem, Jeník z Borčic se syny Martinem, Leonem a Hrdoněm, Ranek z Čichtic, bratři Rudolf a Budislav z Truskovic, Jaroslav a Oblan z Blаницe).⁶ Můžeme proto předpokládat, že založení městečka Bavorova lze spojit už s jeho osobou. Další část Bavorovy družiny pocházela z území severně od Zdíkova, Zdíkovce, Branišova a okolních lesů s horami (Beneš z Mladíkova, Vít

¹ Editori listinu označili jedním křížkem. Nejedná se tedy o jasná falza označovaná dvěma křížky. Srov. Helena KRMÍČKOVÁ, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014, s. 29–30. Odkaz na listiny viz dále pozn. 3 a 4.

² Při identifikaci krumlovských Vítkovců vycházíme z monografie Jaroslav POLÁCH, *Páni ze Krumlova. Rod Závíše z Falkenštejna*, České Budějovice 2014.

³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*, ed. Jindřich ŠEBÁNEK – Šáša DUŠKOVÁ, Pragae 1981 (dále CDB V/2), s. 418–419, č. 753.

⁴ CDB V/2 (jako pozn. 3), s. 419–420, č. 754.

⁵ Při identifikaci pánů ze Strakonice vycházíme z monografie Miroslav SVOBODA, *Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010.

⁶ Srov. mapu zachycující majetek pánů ze Strakonice na Bavorovsku a také sídla jejich klientů v jeho okolí ochuzené o shora uvedené družiníky. Viz M. SVOBODA, *Páni* (jako pozn. 5), s. 210.

z Vlkonic, Čekan z Miřetic, Zdata z Hory). Tyto lokality se před rokem 1318 staly majetkem řádu strakonických johanitů.

Můžeme tak konkretizovat předpoklad Jiřího Kuthana, že „vesnice *Zdikovec* se dostala do majetku řádu bezpochyby už dříve darem některého Bavora“.⁷ Šlo tedy nejspíše o Bavora II. Dalším družníkem Bavora byl Oldřich z Čekanic (na Blatensku), což je pro změnu indicie poukazující na držbu Blatné, kterou získali páni ze Strakonic po vymřelé větvi rodu erbu střely, konkrétně po pánech z Blatné. Poslední skupinu klientely Bavora II. tvoří zástupci z okolí Volyně, tedy poblíž Strakonic, mezi něž patří také rody, u nichž je doložena vazba už na Bavora I. (Štěpán z Čestic se syny Hrdoňem, Hypolitem a Bohuslavem, Haberk z Doubravice a jeho syn Vojtěch).⁸ Připomenutí poměrně rozsáhlé skupiny svědků zachycených na listině není samoúčelné a bude využito i v dalším textu, neboť i ve svědečné řadě se může skrývat indicie k určení vesnice označované v listinách jako *Strasan* a *Strazen*. V současné době převládá názor, že onou lokalitou je ves Strašín u Kašperských Hor.⁹ Uvažuje se ovšem i o nedalekých Strašicích¹⁰ a v zatím jediné monografii o pánech z Krumlova z roku 2014 je lokalita ztotožněna se zaniklou vsí Velké Strážné na Českokrumlovsku.¹¹

Kupodivu jediné bližší zdůvodnění lokalizace, byť stručné, lze nalézt pouze v monografii o pánech z Krumlova. Protože však jde o neobvyklou a menšinovou interpretaci,¹² je na místě problematiku blíže přiblížit.

⁷ Jiří KUTHAN, *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*, České Budějovice 1976, s. 125.

⁸ V monografii o pánech ze Strakonic se autor v kapitole *Klientela strakonických pánů* zabývá z početné družiny Bavora II., zachycené na obou listinách, pouze rody z Čestic a Doubravice – srov. M. SVOBODA, *Páni* (jako pozn. 5), s. 236–237.

⁹ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách IV*, Praha 1957, s. 188; Jan ANDERLE, *Nedostavěný hrad u Strašína (okres Klatovy)*, *Castellologica bohemia* 2, 1991, s. 327–329; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/4*, ed. Šáša DUŠKOVÁ – Vladimír VAŠKŮ, Prague 1993, s. 245; M. SVOBODA, *Páni* (jako pozn. 5), s. 79–81, 237, 264; Zlata GERSDORFOVÁ, *Těžební aktivity spojované s pány z Krumlova v jižních Čechách*, *Jihočeský sborník historický* 86, 2017, s. 7–27, zde s. 15.

¹⁰ Zdeněk KNOFLÍČEK, *Zapomenutý hrad Strašín, Hláška*. Zpravodaj klubu Augusta Sedláčka 8, 1997, č. 4, s. 56–59, zde s. 57–58.

¹¹ J. POLÁCH, *Páni* (jako pozn. 2), s. 125–126.

¹² Ztotožnění vsi *Strasan* resp. *Strazen* s Velkým Strážným na Českokrumlovsku považuje za poněkud neobvyklou interpretaci Zlata Gersdorfová, a to přesto, že již měla k dispozici zdůvodnění z monografie o pánech z Krumlova (srov. Z. GERSDORFOVÁ, *Těžební aktivity* (jako pozn. 9), s. 15, pozn. 60).

Strasan, respektive Strazen

O vesnici *Strasan*, respektive *Strazen* s příslušenstvím toho příliš nevíme. S jistotou můžeme pouze říci, že ji od Vítka I. z Krumlova koupila paní Kristina a její syn Mikuláš z Prahy, kteří ji vlastnili pět let. Pak ji prodali strakonickým johanitům, kteří si prodejem později nechali v Krumlově potvrdit listinou a dále ještě k tomuto majetku dokoupili od Vítka a jeho synů kus lesa, což bylo opět písemně zdokumentováno. Podstatné je, že druhá listina specifikuje majetky náležející k vesnici. Díky tomu je zřejmá především blízkost potoka a zejména přítomnost dvou mlýnů. Nejde o nepodstatný detail, protože existence dvou mlýnů v jedné vesnici ve 13. století je spíše výjimečná.¹³ Kromě toho je zřejmé z analýzy urbářů až z pokročilého 15. století, že „nejčastěji byl v jedné vsi jen jeden mlýn.“¹⁴

Dále bezpečně víme, že strakoníci johanité tento majetek poměrně rychle prodali, protože v listopadu roku 1318, když Vilém ze Strakonic († 1359) listinou potvrdil statky strakonické komendy, už tato lokalita ve výčtu chybí.¹⁵ Lze tedy kalkulovat s tím, že šlo o zboží dosti vzdálené od Strakonic a zřejmě ležící mimo jádro majetkové domény strakonických johanitů.

Závěrem tedy můžeme rekapitulovat. Vesnici *Strasan*, respektive *Strazen* se dvěma mlýny vlastnili strakoníci johanité krátce (cca 1274–1318), přičemž šlo o výjimečnou lokalitu (dva mlýny), umístěnou nejspíše mimo jádro majetkové domény johanitů.

Strašín. Obec Strašín leží v malebném šumavském podhůří. Právě ona se považuje v současné době za nejpravděpodobnější lokalizaci vesnice označované v listinách hlásících se do roku 1274 jako *Strasan* a *Strazen*. Nemalý podíl na této skutečnosti má Antonín Profous, jenž tyto zmínky přiřadil ve svém díle právě k heslu Strašín.¹⁶ Zde je ovšem třeba podotknout, že Profous¹⁷ stejně jako celá řada historiků,¹⁸

¹³ Srov. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2006, s. 236.

¹⁴ František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959, s. 226.

¹⁵ Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), sign. 315.

¹⁶ A. PROFOUS, *Místní jména* (jako pozn. 9), s. 188.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ J. KUTHAN, *Středověká architektura* (jako pozn. 7), s. 239. J. ANDERLE, *Nedostavěný hrad u Strašína* (jako pozn. 9), s. 329. Jan LHOTÁK, *Počátky města Sušice*, in: *Počátky měst a městeček v jižních Čechách. Sborník příspěvků k dějinám urbanizace jihočeského regionu 1*, red. Daniel Kovář, České Budějovice 2016, s. 149–213, zde s. 159.

archeologů¹⁹ a dalších badatelů²⁰ vztahují ke Strašínu i starší zmínku z roku 1254,²¹ z níž je vyvozována celá řada závěrů, mj. též vazba Strašína k johanitům. Podkladem pro ně je ovšem mylně datovaná listina, nemající navíc se Strašínem nic společného.

Listinu editovanou Josefem Emlerem nelze vročit do roku 1254 hned z několika důvodů. Asi nejzásadnějším je skutečnost, že v listině zmiňovaný Jan ze Švamberka sídlící na Strakonících jako generální převor johanitského řádu v Čechách (*,d. Johanne[m] de Swambergk in Strakincz residentem, magistrum prioratus Boemie‘*) nemohl rozhodně ve zmíněném roce danou funkci vykonávat, protože neexistovala. Navíc generální převor své sídlo z Prahy do Strakoníc přesunul až po vypálení pražského konventu husity v roce 1420.²² Už jen na okraj doplňme, že Karel Beránek a Věra Uhlířová lokalitu *Strahen* ve zmíněné listině ztotožnili již v roce 1966 se Stroheimem, kde byla také johanitská komenda.²³ Samotná listina pak jednoznačně náleží do 15. století. Svědčí pro to ostatně nejen výše uvedené souvislosti, ale i prostý paleografický rozbor, neboť písmo listiny nemůže v žádném případě náležet 13. století. Směrodatná pro datování listiny je ostatně i přivěšená pečeť.²⁴

Tímto zjištěním ovšem úvahy o vztahu strašínského kostela Narození Panny Marie se strakonickou komendou zcela ztrácejí opodstatnění. Dokonce zůstává i nadále otevřená datace výstavby kostela, protože kostelní hranolová věž vystavěná z lomového kamene v ose západního průčelí mladší, barokní lodi, jediný pozůstatek původní stavby, postrádá jakékoliv detaily umožňující určit dobu jejího vzniku.²⁵ Zatím odolávají i pokusy o dendrochronologickou dataci z lešeňových nosníků v interiéru věže. Ze šesti vzorků z prvního a druhého nadzemního podlaží neposkytl totiž žádný dostatečný počet letokruhů. Datace tak zůstává nadále nejasná, a nic na tom nezměnil ani nedávný stavebněhistorický průzkum (2014).²⁶ Dnes stojí na místě původního kostela rozlehlá

¹⁹ Martin ČECHURA, Dendrochronologický průzkum vybraných kostelů na Sušicku, Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 10, 2018, s. 431–445, zde s. 441.

²⁰ Z. KNOFLÍČEK, Zapomenutý hrad Strašín (jako pozn. 10), s. 57.

²¹ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. Josef EMLER, Pragae 1882 (dále RBM II), s. 7, č. 16, lokalizace s. 1415.

²² Srov. Libor JAN, Pečeť rytířských duchovních řádů v Čechách a na Moravě 1189–1310 (s přihlédnutím k dalšímu vývoji), Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci 246, Olomouc 1987, s. 1–27.

²³ Karel BERÁNEK – Věra UHLÍŘOVÁ, SÚA Praha. Inventář Archivu českého velkopřevorství maltského řádu, listiny 1128–1880, Praha 1966, č. 1268.

²⁴ Národní archiv Praha, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), sign. 1268.

²⁵ Srov. J. KUTHAN, Středověká architektura (jako pozn. 7), s. 239.

²⁶ Srov. <http://www.dendrochronologie.cz/databaze>, obec Strašín, objekt kostel a dále též M. ČECHURA, Dendrochronologický průzkum (jako pozn. 19), s. 441–443 a 445.

barokní stavba poutního chrámu vybudovaná v letech 1736–1739. K dispozici tak zatím máme jen nejstarší jisté písemné zprávy až z pokročilého 14. a počátku 15. století. Všechny se týkají zdejšího kostela, jenž ovšem stál mimo obec na vyvýšeném místě zvaném Hůrka. První bezpečná písemná zpráva týkající se Strašína je ze 17. září 1380. Tehdy presentoval ke strašínskému kostelu nového faráře Půta ze Skály, seděním na Rabí.²⁷ Jelikož patronátní právo úzce souviselo s pozemkovou držbou, můžeme usuzovat, že ves Strašín tenkrát patřila k hradu Rabí, přičemž jejím držitelem byl právě Půta. Důležitý je tehdejší zápis toponyma v podobě *Strassin*. Obdobná forma zápisu se totiž objevuje i v dalších písemných zmínkách, kdy uplatňovali patronátní právo ke kostelu další rodoví zástupci Švihovských z Rýzemberka. V roce 1404 (*Strasina*) to byl Břeněk ze Skály a Švihova²⁸ a v roce 1414 (*Strassina*) Jan z Rýzemberka.²⁹ Navíc se v lednu 1405 připomíná dřívější strašínský plebán, přičemž podoba zápisu toponyma *Strassien* opět nevybočuje z tehdejší zvyklosti.³⁰ Klasicky je toponymum zapsáno i v registrech papežských desátků (*Strassin*).³¹

Srovnáme-li tyto nejstarší nezpochybnitelné zápisy názvů Strašína s podobou hledaných *Strasan*, respektive *Strazen* hlásících se k roku 1274, musíme připustit jistou neshodu z jazykového hlediska. Dalším problémem je lokalizace Strašína zcela mimo majetkové državy pánů z Krumlova.³² Samotný Vítek I. z Krumlova kolonizoval území podél stezky vedoucí z Krumlova k jižní hranici české země, mj. i prostoru blízkého doménné kláštera Schlägl. Opěrnými body se mu staly Světlík, Frymburk a hrádek Vítkův Kámen. V nedávné době se problém vzdálenosti lokality Strašín od Vítkova panství pokusila překlenout Zlata Gersdorfová teorií o prospekční činnosti krumlovských pánů při hledání drahých kovů.³³ Tento hypotetický názor však naráží na celou řadu obtížně vysvětlitelných skutečností. Především není jasné, proč by primárně Vítek nevyužíval svoje panství s dostatečnými zásobami drahých kovů a hledal komunikačně špatně dostupná místa. Překvapivá by byla i úplná absence zmínek o výskytu dolů v písemných pramenech při majetkovém prodeji. Navíc rozhodně nelze přímočaře tvrdit, že přítomnost drahých kovů patřila mezi přední příčiny zájmu krum-

²⁷ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III–IV, ed. Josef EMLER, Pragae 1879, s. 142.

²⁸ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VI (dále LC VI), ed. Josef EMLER, Pragae 1883, s. 116.

²⁹ Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII, ed. Josef EMLER, Pragae 1886, s. 140.

³⁰ LC VI (jako pozn. 28), s. 135.

³¹ Registra decimarum papalium, ed. Václav Vladivoj TOMEK, Praha 1873, s. 67.

³² K majetkovému zázemí rodu viz J. POLÁCH, Páni (jako pozn. 2), s. 115–134.

³³ Z. GERSDORFOVÁ, Těžební aktivity (jako pozn. 9), s. 15.

lovských pánů o kolonizaci území.³⁴ Obecně lze říci, že spojovat důlní činnost s Vítkem I. z Krumlova († 1277) v oblasti Strašínska není reálné. Zrovna tak je krajně nepravděpodobné, že by se Vítek podílel na rýžování na Zlatém potoce protékajícím jen kousek od jeho enklávy Záhoří v původně zeměpanské doméně, když zde byla zlatá ruda objevena až počátkem 14. století.³⁵ Ostatně udivující by byla i úplná absence této skutečnosti v písemných pramenech při prodeji této lokality, zvláště když je zde příslušenství vyjmenováno.³⁶

Z hlediska rychlého prodeje hledané vesnice s příslušenstvím, který johanité uskutečnili, činí v případě Strašína potíže jeho poloha vůči Strakonícím. Mezi doložené majetky strakonické komendy k roku 1318 totiž patří i tři vesnice v šumavském podlesí (Zdíkov, Zdíkovec a Branišov) ještě vzdálenější než Strašín. Bylo by tak problematické vysvětlit, proč se johanité vzdali právě Strašína, jehož lokalizace nemohla být jednoznačným důvodem pro jeho rychlý prodej.

Lze tedy konstatovat, že se nám nedostává důvodů pro ztotožnění lokality *Strasan*, respektive *Strazen* se Strašínem. Chybí náznak jakékoliv vazby místa k pánům z Krumlova. Také poloha Strašína nevysvětluje jeho rychlý prodej strakonickými johanity. Jednoznačné je též jazykové hledisko, kdy se nejstarší formy zápisu vesnice podstatně liší od tvaru hledaných *Strasan*, respektive *Strazen*. Snad jen geografická poloha vůči vsi Velké Strážné z pohledu sídla strakonické komendy může na první pohled hovořit ve prospěch Strašína. To je však poněkud málo.

Strašice. Ves Strašice leží oproti Strašínu geograficky blíže Strakonícím a uvažuje se o ní především z důvodu její držby strakonickými johanity v pozdějších dobách.³⁷ Ovšem tuto ves získala strakonická komenda johanitů později. Svědčí o tom nejen její absence v majetcích doložených k listopadu roku 1318,³⁸ ale zejména listina z roku 1365, v níž johanité získávají první část vsi Strašice (*villa Strassycz*).³⁹ Konkrétně šlo o dvůr a polovinu jiného dvora s městišti, staveními a vším příslušenstvím. Druhou polovinu tohoto neúplného dvora a další části vsi, k níž náležela mj. i dědina ve Strašicích (*villa Strassycz*), na níž tehdy sídlil Vít, pak získával konvent křižovníků

³⁴ Srov. Michal ERNÉE – Petr HRUBÝ – Karel MALÝ – Martin TOMÁŠEK – Jiří VALKONÝ, Raná exploatace exogenních akumulací zlata na Českokrumlovsku, *Acta rerum naturalium* 16, 2014, s. 85–108, zde s. 104.

³⁵ Srov. Jaroslav KADLEC, Dějiny kláštera Svaté Koruny, České Budějovice 1949, s. 58.

³⁶ Národní archiv Praha, fond Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. (1115–1760), ŘC Zlatá Koruna, sign. 1290 IX 16.

³⁷ Z. KNOFLÍČEK, Zapomenutý hrad Strašín (jako pozn. 10), s. 57–58.

³⁸ Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), sign. 315.

³⁹ Národní archiv Praha, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), sign. 2435.

ve Strakonících postupně v letech 1368 a 1375.⁴⁰ Z hlediska možnosti ztotožnění Strašic s lokalitou *Strasan*, respektive *Strazen* je důležité uvědomit si také jednotnou podobu zápisu vesnice Strašice. Ta byla označována opakovaně jako *villa Strassycz*⁴¹ či *Strassicz*,⁴² což je výrazně odlišná forma zápisu od toponyma *Strasan* / *Strazen*.

Závěrem lze tedy říci, že Strašice si můžeme s naprostou jistotou ze seznamu možných lokalit ztotožnitelných s námi hledanou vsí *Strasan* respektive *Strazen* vyškrtnout. Směrodatná je zejména postupná koupě částí Strašic strakonickými johanity v pozdější době a proti ztotožnění svědčí i rozdílnost podoby nejstarších zápisů vsi.

Velké Strážné. Zaniklá ves Velké Strážné leží necelé 3 km východně od Světlíku, což byl opěrný bod při kolonizaci zdejšího území Vítkem I. z Krumlova. Nachází se na stezce mezi Krumlovem a Světlíkem, která dále pokračovala k jižní hranici české země (mj. i do kláštera Schlägl) přes Frymburk a pak dál kolem hrádku Vítkův Kámen. Poprvé se ves bezpochyby připomíná 29. května 1305, kdy Jindřich I. z Rožmberka († 1310) z této vsi (*maiori villa nostra Drasen*) věnoval desátek frymburskému faráři.⁴³ Připomeňme, že tento Rožmberk získal výnosné českokrumlovské panství v roce 1302 po vyměnění krumlovských Vítkovců od krále Václava II., jemuž jako odúmrť podle zemského práva panství náleželo.⁴⁴ Je tedy zřejmé, že vazba vsi ke krumlovským Vítkovcům je zde neoddiskutovatelná.

Držbu vsi v rožmberských rukách dokumentuje i rožmberský urbář (cca 1379), v němž je ves zachycena (*Strazne Maius*).⁴⁵ Jistě pozoruhodný je závěr Antonína Profouse, který předpokládá původní nedoložený název vesnice Strážen, když vychází z nejstarších německých opakovaně doložených substitučních názvů vesnice (*Drasen*).⁴⁶ Pokud by tomu tak bylo, pak by tvar *Strazen* doložený na listině hlásící se do roku 1274 ideálně do této koncepce zapadal. Je tedy nepochybné, že z jazykového hlediska se oproti jiným lokalitám nabízí ztotožnit podoby *Strasan* a *Strazen* s Velkým Strážným.

Dále si je třeba uvědomit, že strakoničtí johanité ves s příslušenstvím kupovali od paní Kristiny a jejího syna Mikuláše z Prahy. A později k němu dokupovali od Vít-

⁴⁰ Národní archiv Praha, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), sign. 2438, 2439 a 2444.

⁴¹ Národní archiv Praha, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), sign. 2435, 2438 a 2439.

⁴² Národní archiv Praha, fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085–1875), sign. 2444.

⁴³ Urkundenbuch des Stiftes Schlägl, ed. Isfried Hermann PICHLER, Aigen im Mühlkreis 2003, s. 79–81, č. 63.

⁴⁴ RBM II (jako pozn. 21), s. 823, č. 1914.

⁴⁵ Urbář zboží rožmberského z roku 1379, ed. Josef TRUHLÁŘ, Praha 1880, s. 32.

⁴⁶ A. PROFOUS, Místní jména (jako pozn. 9), s. 194.

ka I. z Krumlova pouze část lesa. Kdyby šlo o odlehlý majetek na Strašínsku, znamenalo by to, že Vítkovi musela zůstat rezidua tohoto majetku. Ta však v pramenech postrádáme.

Zbývá tak jediný argument pro odmítnutí Velkého Strážného jako lokality *Strasan*, respektive *Strazen*, a tím je jeho geografická poloha vůči sídlu strakonické komendy. Ves Velké Strážné je oproti Strašínu vzdušnou čarou od strakonického hradu třikrát vzdálenější (cca 63 kilometrů). Na první pohled se tedy zdá koupě této lokality z pohledu strakonických johanitů jako nelogická. Uvážíme-li ovšem, že ves Velké Strážné leží na stezce směřující dále do Podunají, kde byla celá řada významných řádových domů, je zřejmé, že hlavním smyslem koupě této vsi bylo zajištění zázemí a noclehu pro cestující bratry. Podobně a se stejným úmyslem získala strakonická komenda v roce 1320 od Viléma ze Strakonice kostel Narození Panny Marie se vším příslušenstvím v Pičíně, ležícím „*iuxta magnam silvam versus Pragam*“, kde bylo hlavním účelem zajistit zázemí na cestě mezi Strakonice a Prahou, tj. mezi dvěma tehdy nejvýznamnějšími řádovými domy.⁴⁷ Pičín se nachází zhruba uprostřed cesty a jeho vzdálenost od Strakonice (cca 55 kilometrů) je srovnatelná se vzdáleností Velkého Strážného.

V poslední době se množí doklady o mobilitě johanitů související zejména s rozvojem detektorové archeologie. Díky ní totiž postupně dochází k nálezům celých typářů johanitských pečetidel často na lokalitách, kde johanité nepůsobili.⁴⁸ Lze předpokládat, že se jedná ztrátový inventář z cest řádových bratří, zvláště když víme, že za normálních okolností byly po skončení funkčnosti typáře pro právní průkaznost svého otisku systematicky ničeny.⁴⁹

Celkem logicky proto můžeme předpokládat, že strakonická komenda prozíravě využila záchytný bod na frymburské stezce vybudované krumlovskými Vítkovci. Ta směřovala na rakouský Haslach, odkud pak bylo možné pokračovat podél řeky Grosse Mühl na Stroheim za Dunajem, kde se nacházela další johanitská komenda. Je výmluvné, že ves Velké Strážné leží přibližně uprostřed cesty mezi těmito komendami johanitů a nákup proběhl zprostředkovaně zřejmě v Praze. O vztazích paní Kristiny a jejího syna Mikuláše z Prahy k johanitům sice nic bližšího nevíme, zato ale máme bezpečně doloženo, že právě v oblasti kolem Světlíku využíval Vítek I. z Krumlova své majetky k různým transakcím.⁵⁰ Nevýhodná geografická poloha Velkého Strážného

⁴⁷ Srov. M. SVOBODA, Páni (jako pozn. 5), s. 219–220.

⁴⁸ Bohužel často nejsou tyto nálezy registrovány, natož pak publikovány. Unikátní typář z lokality mimo působení johanitů, datovaný do druhé poloviny 13. století, přiblížil Oldřich PAKOSTA, Nalezli mimořádně cenný středověký pečetní typář, Svitavský deník č. 48 z 26. 2. 2010, s. 10.

⁴⁹ K nálezům pečetidel jako ztrátového inventáře srov. Martin VYŠOHLÍD, Dva středověké typáře z archeologického výzkumu na náměstí Republiky v Praze, Časopis Společnosti přátel starožitností 122, 2014, č. 4, s. 211–217.

⁵⁰ Srov. J. POLÁČEK, Páni (jako pozn. 2), s. 124.

ho z pohledu sídla strakonické komendy současně dobře vysvětluje, proč toto jinak asi lukrativní zboží (dva mlýny) bylo strakonickými johanity při rychlé potřebě hotovosti odprodáno. Zároveň je pochopitelné, že ho získali zpět Vítkovci.

Nakonec pro ověření lokalizace vsi *Strasan*, respektive *Strazen* do Velkého Strážného je vhodné srovnat situaci z listiny krumlovského Vítka I. a z rožmberského urbáře ze 14. století, v němž je ves zachycena (*Strazne Maius*).⁵¹ Jistě zaujme pozoruhodná shoda v počtech dvou mlýnů přináležejících k vesnici. Nejde o běžnou situaci, protože jedné vesnici ve 13. století zpravidla postačoval mlýn jeden, a navíc je třeba si uvědomit, že šlo podle středověkých měřítek o zařízení náročnější technické úrovně. Jejich hustější koncentraci lze proto předpokládat v oblasti s hojnějším osídlením, což jistě krajina kolem Světlíku v danou dobu byla. Naopak těžko představitelná je tato situace v nehostinné krajině u Strašína, kde koneckonců nebyl dostavěn ani hrad.⁵²

Bez významu není ani poslední drobná indicie skrytá ve svědečné řadě. Jestliže Vítek prodával ves *Strasan* / *Strazen* a v čele jeho klientely stojí Nemoj, který pocházel z Klení,⁵³ jež je od Velkého Strážného vzdálené pouhé tři kilometry, můžeme předpokládat, že jeho účast mohla být dána sousedstvím s pozemky, jež byly předmětem transakce.

Lze tedy říci, že z jazykového hlediska je ztotožnění Velkého Strážného (*Drasen*) s vesnicí *Strasan*, respektive *Strazen* ideální. Těto identifikaci nasvědčuje i řada historických okolností, z nichž je nutné zdůraznit především vazbu vsi na krumlovské Vítkovce a pozoruhodnou shodu v počtech dvou mlýnů u obou lokalit. Nakonec i geografická poloha Velkého Strážného logicky zapadá do koupě a rychlého prodeje nemovitého majetku strakonickými johanity, čímž se stává další podstatnou indicií směřující ke ztotožnění obou lokalit.

Závěr

Shrneme-li výše uvedené poznatky, musíme v první řadě konstatovat, že jediným majetkem majícím nepochybně vztah ke krumlovským pánům je ves Velké Strážné. U Strašína i Strašic jakákoliv bližší pramenná souvislost chybí.

Také jazykové hledisko rozhodně nesvědčí pro skutečnost, že by toponyma *Strasan* a *Strazen* měla vazbu ke Strašínu či Strašicím. Mnohem pravděpodobnější je Profousův vývod, že nesporně doložený tvar *Drasen* pro Velké Strážné vychází z nedoloženého tvaru Strážén, který je ale dle nás doložen ve formě *Strazen* na jedné z listin datovaných do roku 1274. Dalším podstatným argumentem je skutečnost, že loka-

⁵¹ Urbář, ed. J. TRUHLÁŘ (jako pozn. 45), s. 32.

⁵² J. ANDERLE, Nedostavěný hrad u Strašína (jako pozn. 9), s. 329.

⁵³ Srov. J. POLÁCH, Páni (jako pozn. 2), s. 145.

lita *Strasan* / *Strazen* byla prodávána v roce 1274 se dvěma mlýny a právě dva mlýny lze zaznamenat v Rožmberském urbáři u Velkého Strážného.

Dobře vysvětlitelný je také rychlý prodej vesnice při potřebě hotovosti pro její nevýhodnou geografickou polohu z pohledu sídla strakonické komendy. U Strašína by tato skutečnost byla problematická, protože víme, že strakoničtí johanité k roku 1318 bezpečně drželi majetky ještě vzdálenější. Pochopit smysl koupě umožňuje umístění Velkého Strážného na frymburské stezce směřující mj. k další johanitské komendě ve Stroheimu. Lokalita tak měla zajistit zázemí a nocleh pro cestující bratry.

Konečně za jistou indicii lze považovat i přítomnost Vítkova družníka Nemoje z Klení v čele Vítkovy klientely ve svědečné řadě, jehož predikátní sídlo stálo pouhé tři kilometry od prodávané lokality. Nabízená souvislost s prodejem (znalost prodávajícího místa, zájem na přesném vymezení hranice) je zde náblední.

Nezbývá než konstatovat, že dnes upřednostňovaná lokalizace vsi *Strasan*, respektive *Strazen* do Strašína není při hlubší sondě do problematiky příliš reálná. Dnes menšinový názor z již připomenuté monografie týkající se pánů z Krumlova o ztotožnění místa s Velkým Strážným lze zachytit již ve starší literatuře. Už v 19. století český historik a archivář Josef Emler (1836–1899) identifikoval ves *Strasan* / *Strazen* jako Strašeň,⁵⁴ což byl tehdejší název pro Strážné. Můžeme usuzovat, že ho k tomu vedla zejména jazyková podobnost podpořená vazbou místa k Vítkovcům. V roce 1908 vydali německý historik a archivář Franz Valentin Schmidt (1863–1927) spolu s Aloisem Pichou (1872–1933) první díl krumlovského listáře a listináře, v němž upřesnili Emlerovu lokalizaci tak, že ves *Strasan* ztotožnili s Velkým Strážným.⁵⁵ Názor regionu znalých historiků nepochybně navazoval na Emlera, z něhož vycházel.⁵⁶ Jejich závěr, přestože postrádal zdůvodnění, byl přebírán v první polovině minulého století i dalšími autory.⁵⁷ I později při inventarizaci Archivu českého velkopřevorství maltského řádu se Karel Beránek a Věra Uhlířová taktéž přiklonili k lokalizaci vesnice *Strasan* / *Strazen* do Velkého Strážného.⁵⁸ Snad i zde sehrál roli také Emler, s jehož edicí oba pracovali. Dokonce ještě archivářka a historička Simona Kotlárová nejdříve ztotožno-

⁵⁴ RBM II (jako pozn. 21), s. 1415.

⁵⁵ Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I., ed. Valentin SCHMIDT – Alois PICHA, Prag 1908, s. 209 (heslo Drasen Gross).

⁵⁶ Srov. Urkundenbuch der Stadt Krummau, ed. V. SCHMIDT – A. PICHA (jako pozn. 55), s. 4, č. 20a, kde je odkaz na Emlerovu práci.

⁵⁷ Srov. např. Friedrich FRANZ, Zur Geschichte der Witigonen und ihres Besitzes in Südböhmen, in: Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes des Staats-Obergymnasiums in Krummau, Krummau 1921, s. 171–188. Znovu byla tato práce zpřístupněna v roce 2011 a to i v českém překladu (Friedrich FRANZ, K dějinám Vítkovců a jejich majetků v jižních Čechách, in: Knížka rožmberská. Výběr z německých pišících autorů od 13. do počátku 20. století, red. Jan Mareš – Jindřich Špinar, České Budějovice 2011, s. 23–43, zde s. 30).

⁵⁸ K. BERÁNEK – V. UHLÍŘOVÁ, SÚA Praha (jako pozn. 23), č. 2401, 2402.

vala vesnici *Strasan*, respektive *Strazen* s Velkým Strážným, a teprve později, patrně pod vlivem většinového názoru zprostředkovaného editory českého diplomatáře, svůj závěr přehodnotila.⁵⁹ Obecně lze říci, že to byl paradoxně Emler, který zapříčinil špatně datovanou listinou vytvářející dojem vazby mezi domnělým Strašínem a johanity odklon od staršího závěru. Ten je však po podrobném zhodnocení nadále platný.

Jaroslav Polách

Lords of Krumlov and their Village of Strasan or Strazen

Two rather untrustworthy deeds originate from 26th August 1274. In the first one Vítěk I of Krumlov announced that he had sold the village of *Strasan* to Mrs. Kristina and her son Mikuláš of Prague; five years later they sold it to Walter, the prior of Strakonice Knights Hospitaller, for 100 grzywnas of silver. In the other deed Vítěk and his sons Jindřich and Vok confirmed the above described sale of the village (this time called *Strazen*) along with two mills and several morgens of land behind a stream to the Order of Knights Hospitaller, and upon request of prior Walter and other brethren from the Strakonice convent they sold them also a piece of forest which probably adjoined the aforementioned village for additional 20 grzywnas of silver.

Modern professional literature prevailingly claims that the location is identical with today's village of Strašín near Kašperské Hory. However, some works also consider the nearby Strašice, and especially older literature sometimes also mentioned that the locations could be identical with the declined village of Velké Strážné near Český Krumlov. The only, and very brief justification of localization is to be found in a monograph about the Lords of Krumlov from 2014. In this work the author adopted a less common interpretation, therefore, the problem was analysed in detail.

Complex research showed that Strašice can be eliminated from the list of considered locations since Strakonice Knights Hospitaller acquired this village only in the second half of the 14th century. Moreover, the village is missing from the list of property of Strakonice Order of Knights Hospitaller dated 1318, which means that Strakonice commandry must have sold *Strasan* or *Strazen*, which they had acquired in 1274, before 1318.

Language analysis of the oldest geographic names of Strašín and Velké Strážné unequivocally shows that the place shall be identified with Velké Strážné (*Strazen–Drasen–Stražné*). Also when property relationships towards the holder of goods Vítěk I of Krumlov are considered, there is no indication that Strašín was owned by the Lords of Krumlov. On the other hand the link between Velké Strážné and the Vítěk family of Krumlov is beyond doubt. When we consider the distance between this village and Strakonice commandry, it is

⁵⁹ Simona KOTLÁROVÁ, Bavorové erbu střely, České Budějovice 2004, s. 48. Zde patrně sehrál svou roli názor Karla Beránka a Věry Uhlířové. Později ve své disertační práci se již přiklonila ke Strašínu (Simona KOTLÁROVÁ, Jan III. z Rožmberka, generální převor johanitského řádu v Čechách a vladař rožmberského domu, disertační práce FF UK Praha 2010, s. 87).

easy to explain the quick sale of this property when the lords needed cash. As regards Strašín, such consideration would be difficult since we know that as of 1318 Strakonice Knights Hospitaller held property at even more distant places (Zdíkov, Zdíkovce and Branišov). The reason for the purchase of a distant village situated by a path to the Danube River region was certainly linked with the need to provide lodging for brethren who travelled from other locations in the Danube River region back to Strakonice and vice versa. For a similar reason the Strakonice commandry purchased a church and outbuildings in Pičín. Quite significant is also the location of Velké Strážné in the middle of the path between Strakonice and Stroheim where another commandry of the Order of Knights Hospitaller was located.

Worth mentioning is also a record in a 14th century Rožmberk urbarium which said that the village of Velké Strážné owned two mills. The same number of mills can also be identified in the researched village of *Strasan* or *Strazen* in the 13th century which obviously meant that the place was more densely populated. Such a situation is easy to imagine around Velké Strážné while in Strašín, that was difficult to access and unsuitable for farming, such a situation is very unlikely.

The fact that Nemoj of Klení, a member of Vitek's retinue, whose residence, from which he derived his name, was situated only three kilometers from the sold location, was the leader of Vitek's clients who verified both the documents suggests that it is Velké Strážné. The suggested relation to the transaction (knowledge of the sold site, an interest in accurate marking of borders) is obvious in this case.

We can conclude this matter by saying that the village of *Strasan* or *Strazen* can be clearly identified with the declined village of Velké Strážné near Český Krumlov.

Martin Dohnal*

VÝVOJ SÍDELNÍ SÍTĚ A KRAJINY NA DOBRONICKÉM STATKU U BECHYNĚ V POZDNÍM STŘEDOVĚKU A NOVOVĚKU

THE DEVELOPMENT OF SETTLEMENT NETWORK AND LANDSCAPE
IN DOBRONICE ESTATE NEAR BECHYNĚ DURING THE LATE MIDDLE
AGES AND THE MODERN ERA

Keywords

Tábor (region)
Dobronice (estate)
settlements
cultural landscape
field systems
1300–1900

Abstract

The paper is based on an extraordinarily detailed record from 1572 describing the division of the Dobronice estate among sons of the late Volf Hozlauer of Hozlau. As regards settlements the document described their layout; researchers compared various records and in some villages documented that a significant number of farmsteads ceased to exist during the late Middle Ages and villages were seriously damaged during the Thirty Years' War.

* PhDr. Martin Dohnal, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1. E-mail: mdohnal@centrum.cz. – Studie byla vypracována s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

Úvod

Dlouhodobý **historickogeografický výzkumu v prostoru velkostatku Opařany** zahrnoval v posledních letech analýzu vkladů do desek zemských z hlediska jejich významu a výpovědní hodnoty pro účely rekonstrukce kulturní krajiny v daném prostoru.¹ Jako velmi významný se jevil v tomto směru **zápis z roku 1572 týkající se dělení statku Dobronice** (připojeného později k velkostatku Opařany) mezi syny zemřelého Volfá Hozlaura z Hozlau.² Tyto informace spolu s existencí starších urbářů umožnily podchytit uspořádání vesnických sídel a krajiny druhé poloviny 16. století ve větší míře detailu, než jak to běžně písemné prameny dochované pro oblast českých zemí umožňují. Závěry tohoto výzkumu jsou předmětem následujícího pojednání.

Vývoj struktury majetkové držby statků Bernartice, Opařany a Dobronice. Pro potřeby zasažení kontextu sledované problematiky je nezbytné uvést na tomto místě základní zeměpisné údaje a informace o majetkové držbě sledované oblasti. Statek Dobronice se nacházel ve vrcholném a pozdním středověku převážně v držení nižší šlechty; jako samostatný majetek se začal utvářet ke konci 14. století z popudu bratří z Kraselova, kteří vstoupili ve spolek s Držkrajem ze Žimutic, čímž si sjednali nárok na Dobronice. Tento rod statek držel sice až od roku 1418, ale již patrně v letech 1412–1413 získali Vojtěch, Jan a Lipolt z Kraselova testamentem spřízněného Diviše z Dobronic vsi Rataje, Staré Sedlo, Bečice, Branovice, Hrušov a Čenkov u Bechyně. Lipolt z Kraselova převedl pak zboží na Jana mladšího z Kraselova, který postoupil dobrnické zboží roku 1437 svému příbuznému Janu mladšímu z Malovic. V souvislosti s touto majetkovou transakcí zřejmě vznikl v té době urbář, jeden z významných pramenů pro níže podaný rozbor vývoje sídla a krajiny v pozdním středověku.³ Statek byl následně prodán roku 1443 Rynartovi od Dubu. Od něj Dobronice koupil roku 1455 Oldřich z Rožmberka. Někdy v této době zřejmě byla k panství připojena ves Zběšice, která přináležela podle zprávy z roku 1291 k majetku Vítkovců, respektive k sepekovskému zboží, či lépe řečeno k blízkému hradu Skalici. Minimálně od roku 1307 do roku 1459 náležela Rožmberkům.⁴ Roku 1459 získal Dobronice Víta ze Rzávého.⁵ Jeho potomci prodali roku 1519 část statku rodu Hozlauerů z Hozlau. Při dělení pan-

¹ Studie navazuje na rozbor uspořádání dobrnického hradu a jeho předhradí v roce 1572 – Martin DOHNAL, Unikátní popis dobrnického hradu z roku 1572, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 55, 2018, č. 2, s. 68–77.

² Národní archiv (dále NA), fond DZV, sign. 66, G15–H13.

³ Rostislav NOVÝ, Prameny k dějinám Táborska 1429–1430 a 1437 – II, Táborský archiv 3, 1991, s. 24–33, zde s. 29–30.

⁴ August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický Království českého, Praha 1998 (reprint původního vydání z roku 1909), s. 1009.

⁵ August SEDLÁČEK, Hrad, zámky a tvrze Království českého VII. Písecko, Praha 1890, s. 42–43.

ství mezi syny zemřelého Volfa Hozlauer a Hozlau v roce 1572 jsou již zmiňovány jako součást panství vsi Srlín a Zběšice.⁶ Jednotlivé části přecházely v rámci dělení panství do rukou různých členů rodiny Hozlauerů, přičemž dvě třetiny statku byly po bitvě na Bílé Hoře zkonfiskovány a byly roku 1623 přikoupeny Bohuslavem z Hozlau k jeho třetině panství. Protože však nezapltil, byl majetek prodán Ferdinandu Pruggerovi, nejvyššímu poštmistroví Království českého.⁷ Jeho dcera panství prodala 1. prosince 1691 staroměstské jezuitské koleji.⁸

Vývoj intravilánů vesnických sídel

Ze skupiny obcí uvedených ve zmíněném vkladu z roku 1572 byla provedena analýza vývoje intravilánu na vzorku sídel, jež ke statku Dobronice přináležela po celou dobu jeho existence a tvořila později součást velkostatku Opařany. Jedná se o **obce Dobronice, Srlín, Zběšice a Staré Sedlo**. Rozbor půdorysného uspořádání Srlína a jeho historický vývoj byl předmětem samostatné studie.⁹ V případě Zběšic je obsažen první údaj o rozsahu vsi nepřímou v uvedení počtu lánů v rožmberském urbáři z roku cca 1379.¹⁰ Ten uvádí, že se ve vsi nachází bez jedné čtvrtiny 16 lánů „*ex novo mensuratos*“. Informace o počtu usedlostí v tomto pramenu není uvedena. Tyto údaje obsahuje první výběrčí rejstřík třeboňského panství z roku 1433, pod které náležely i Příběnice, ke kterým patřily v tehdejší době i Zběšice.¹¹ Tento rejstřík uvádí ve Zběšicích celkem 21 usedlostí, což je o tři více, než jaký byl počet domů podle stavebního rozsahu obce rekonstruovaného dle analýzy prvního číslování domů. Informace uvedeného rejstříku současně dokládají poměrně pokročilou sociální stratifikaci.

⁶ A. SEDLÁČEK, Hrad (jako pozn. 5), s. 42–43.

⁷ Tomáš V. BÍLEK, Dějiny konfiskací v Čechách, Praha 1882, s. 174–175.

⁸ Josef HEJNA, Paměti statků Opařanského, Podbořského, Dobronického a Stádleckého, Tábor 1885, s. 174–175.

⁹ Martin DOHNAL – Pavel VAŘEKA, Výzkum novověké vesnické usedlosti v Srlíně (okr. Písek) – svědectví archeologických a písemných pramenů, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 10, 1997, s. 84–106.

¹⁰ Urbář zboží rožmberského z r. 1379, ed. Josef TRUHLÁŘ, Praha 1880, s. 16.

¹¹ Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA Třeboň), fond VS Třeboň, sign. I A 6 G beta 11. Edice: Rostislav NOVÝ, Prameny k dějinám Táborska 1432–1433, Táborský archiv 6, 1994, s. 151–192, zde s. 176–177.

Tab. 1. Informace výběrčího rejstříku třeboňského panství z roku 1433 vztahující se k obci Zběšice.

Zběšice solvit per 45 gr.
Kahun 5 quartalia 34 gr. minus 1 /2 den
Martin Petrzikonis 1 laneus 45 gr.
Ambross 1/2 laneus 22 1/2 gr.
Petr Hawlikonis laneus 45 gr.
(Gubele) 1 quartale
Petr Slawata 1/2 laneus
Mikulass Milatonis 1/2 laneus 22 1/2 gr.
Rzehorz Palcek 22 gr. 7 gr. 1/2 sex. 1 gr.
Vacha Vlihrach laneus 45 gr.
Hwiezdarz laneus
Krupa 1/2 laneus
Vawra laneus 41 gr. idem 4 gr.
Jan Odrole laneus 22 1/2 gr.
Neuzil 1 1/2 laneus 67 1/2 gr.
Proseck 1/2 laneus 20 gr. tenetur 2 1/2 gr.
Maress Petrankow 5 quartalia 56 gr. 1 1/2 den
Vacha Straczka 1 laneus 45 gr.
(Odralowa)
Mikulass Hwiezdarz desertum

U tří usedlostí rejstřík neuvádí výměru v lánech, proto je celkový součet lánů neúplný; nicméně v součtu tedy zmiňuje rejstřík u 18 usedlostí výměru 13,75 lánů. Oproti údajům z roku 1379 tak „absentují“ dva lány, což by mohlo odpovídat výměře tří usedlostí, u kterých tato výměra v rejstříku z roku 1433 není uvedena. Skutečnost, že u jedné z usedlostí uvádí pramen stav „*desertum*“ nemusí ještě nutně implikovat rozsáhlejší procesy pustnutí usedlostí; nicméně další údaj o rozsahu vsi obsažený ve vkladu do desek zemských s údajem o dělení statku mezi syny zemřelého Volfa Hozlaueru z Hozlau uvádí pouze 14 osedlých (tab. 2). V blíže nespecifikovaném období v intervalu let 1433–1572 tak došlo k podstatnému snížení počtu usedlostí ve vsi. Bližší časové určení tohoto procesu není bohužel s ohledem na rozsah, ve kterém se prameny obsahující relevantní údaje o počtu osedlých dochovaly, možné.

Tab. 2. Informace o osedlých ve vsi Zběšice podle vkladu do desek zemských z roku 1572.

	svatojiřského	svatohavelského	ovsa vo-vesného (džbery)	svatojiřského z planišt	svatohavelského z planišt	roboty	slepíc
Jan Marhů	41	45	4	–	–	–	–
Václav Blažků	41	45	4	–	–	–	–
Kubek	41	45	4	–	–	–	–
Jechman	41	45	4	–	–	–	–
Lamanka	41	45	4	–	–	–	–
Alexy	41	45	4	–	–	–	–
Ondra Řapů	10	–		15	25	2	2
Mareš	41	45	4	–	–	–	–
Baroch	41	45	4	–	–	–	–
Bartoš	41	45	4	–	–	–	–
Bambas	41	45	4	–	–	–	–
Jirátko	41	45	4	–	–	–	–
Kubek	41	45	4	–	–	–	–
Vaněk Máchů	10	10	–	–	–	2	2

Tab. 3. Informace o obci Zběšice v berní rule (1654).

Charakteristika	Pořadí dle Tereziánského katastru	Strychy	Lán	Poznámka
Rolníci, jenž qualitates osedlého mají	1	40		
	3	40		
	4	40		
	5	40		
	7	40		
	8	40		

Charakteristika	Pořadí dle Tereziánského katastru	Strychy	Lán	Poznámka
Rolník v nově osedlý	2	40		
Rolnický gruntové pustý			1	Mnoho let dokonce pustý, role větším dílem lesem zarostlý
			1	
			1	
			1	
			1	
			1	

Berní rula uvádí 13 statků, tedy téměř obdobně jako vklad do desek zemských z roku 1572. Lánový rozsah vsi při přepočtu užívaném při tvorbě berní ruly 40 strychů za 1 lán odpovídá 13 lánům, což může sice v porovnání s 15,75 lány z roku 1379 poukazovat na určité zmenšení rozsahu obdělávané půdy, které by odpovídalo snížení počtu usedlostí mezi léty 1433–1654 z 21 na 13, nicméně skoupé informace dobových pramenů zde nemohou v tomto směru daný předpoklad jednoznačně prokázat.

Berní rula navíc uvádí šest rolnických gruntů, které byly pusté již delší dobu před sepsáním pramene a které dle fiskální návaznosti osedlých berní ruly na pozdější statky zaznamenané v tereziánském katastru následně definitivně zanikly. V období 1433–1572 se tedy setkáváme se zánikem sedmi usedlostí, v období 1572–1654 dochází ke zmenšení rozsahu vsi ze 14 usedlostí na 13 a v roce 1654 jsme také konfrontováni se 6 dlouhodobě zaniklými statky, které následně zanikají úplně.

Podle svědectví písemných pramenů by zároveň mělo být možné rekonstruovat rozložení usedlostí v době sepsání berní ruly (alespoň těch, které v pozdějším období nezanikly).¹² Metodicky slabým místem takového postupu je specifický charakter vazby osedlých berní ruly na majitele usedlostí zaznamenaných v tereziánském katastru.¹³

¹² Identifikaci jednotlivých osedlých berní ruly a tereziánského katastru se záznamy pozemkové knihy a následnou identifikaci záznamů gruntovních knih s dnešními popisnými čísly umožnily v tomto případě záznamy tabely robotní reluce z roku 1777 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 93) a matrik (SOA Třeboň, matrika pro farní úřad Bernartice, kniha 5, NOZ, 1765–1803). Nezbytnou identifikaci starých popisných čísel platných před přelomem let 1805 a 1806 a současných popisných čísel pak obsahuje pozemková kniha č. 29 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, pozemková kniha č. 29). V jednom případě proběhla identifikace popisných čísel se záznamy starších pozemkových knih a celozemských katastrů na základě reference na nápadníky k danému gruntu dle informací uvedených v pozemkové knize 15 a jejím odkazu na příslušná folia starší gruntovnice č. 11 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, pozemková kniha č. 11 a 15).

¹³ NA, fond TK, sign. 2908.

Uvedení hospodáře v době berní ruly u příslušného záznamu o daném poplatníkovi v tereziánském katastru totiž logicky nemusí znamenat stavební kontinuitu dané zemědělské usedlosti, ale především fiskální návaznost obou poplatníků. V tereziánském katastru tak může být např. u některé usedlosti uveden odpovídající osedlý z doby berní ruly; vlastní grunt však v mezidobí mohl být obnoven a postaven na jiném místě. Tuto skutečnost je třeba mít samozřejmě na paměti; ovšem provedená analýza nasvědčuje, že domy existující zřejmě již před rokem 1654 se koncentrují téměř výlučně v nejsevernější části obce (obr. č. 1–černě vyznačené objekty). To je jediná část vsi, u které lze s určitou dávkou pravděpodobnosti předpokládat kontinuitu alespoň základních rysů půdorysné osnovy zachycené na mapě stabilního katastru s předbělohorským, hypoteticky možná i pozdně středověkým obdobím.

Tab. 4. Identifikace záznamů o selských gruntech a chalupách celozemských katastrů a pozemkových knih 17.–18. století s popisnými čísly – obec Zběšice.

Pořadí usedlosti ve fazi tereziánského katastru	Status osedlého dle berní ruly	Číslo gruntu/chalupy dle pozemkové knihy 10	Identifikace s popisnými čísly provedena na základě tabely robotní reluce	Současné číslo popisné
1	Rolníci, jenž kvalitativně osedlého mají	1. grunt		2
2	Rolník v nově osedlý	2. grunt		21
3	Rolníci, jenž kvalitativně osedlého mají	3. grunt	informace o nápadnících v pozemkové knize 15 s odkazem na pozemkovou knihu 11	23
4		4. grunt	tabely robotní reluce	22
5		5. grunt		1
6	–	6. grunt		20
7	Rolníci, jenž kvalitativně osedlého mají	7. grunt		5
8		8. grunt	podle matriky č. 5	3
9	–	1. chalupa	tabely robotní reluce	8

Tato skutečnost relativizuje možnost využití půdorysu obce zachyceného na mapě stabilního katastru pro poznání uspořádání vesnice v období vrcholného a pozdního středověku. Pokud v roce 1771 byl počet domů v obci nižší než v roce 1433, je

diskutabilní, jakou půdorysnou formou mohla ves v 1. polovině 15. století disponovat. Nemusela to nutně být ani forma uzavřeného návesního útvaru, jaký je doložen na mapě stabilního katastru.

Obr. č. 1. Rekonstrukce rozsahu obce Zběšice dle analýzy prvního číslování domů (1771) – u každého domu uvedeno nejdříve uvedeno současné popisné číslo a za lomítkem původní popisné číslo z roku 1771. Černě vyznačena popisná čísla a zástavby usedlostí, k nimž lze přiřadit osedlé berní ruly. Tyrkysově domy vzniklé patrně mezi léty 1654–1692, modře ostatní selské usedlosti, jež vznikly později (zřejmě druhá polovina 18. století). Červeně – jiné domy než selské existující dle analýzy čp. v roce 1771. Žlutě – jiné domy než selské vzniklé dle analýzy po roce 1771.

Zatímco obec Zběšice je tak příkladem sídelního útvaru, u které docházelo v průběhu historického vývoje ke značným proměnám v počtu usedlostí, reprezentuje prototyp obcí, u kterých byl i v době třicetileté války sídelní vývoj stabilizovaný, ves

Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku

Dobronice. Prvním pramenem, který je pro poznání uspořádání vsi k dispozici, je urbář statku Dobronice cca z roku 1437.¹⁴

Ve zmíněném urbáři se uvádí pro ves Dobronice 7,5 lánů. Peněžní a naturální dávky specifikuje tento pramen na dvou místech, seznam držitelů usedlostí pak na místě jednom. Je třeba dodat, že celkový počet poplatníků je zde spojen s určitými dílčími nejasnostmi.¹⁵

Tab. 5. Přehled rolníků a bezzemků v Dobronicích dle urbáře z období kolem roku 1437.

	Počet lánů	První úrok	Druhý úrok	Žencie	Kur	Vajec
Hánov	Lán	23	23	4	6	30
Předvojov	Lán	Pol kopy a gr.	Pol kopy a gr.	4	Stránka poškozena	–
Linhartov	Lán	23	23	4	Stránka poškozena	Stránka poškozena
a Črmákov	Lán?	23?	23?	4?	Stránka poškozena	Stránka poškozena
Vítkov	Stránka poškozena			4	6	30
Drbalov	–	23	23	4	6	30
Václavov	Lán	23	23	4	6	30
	Pol lánu	Stránka poškozena		2	3	15
Bezzemci (6)						
Tesařík		12	12	2	3	–
Kvietka		12	12	2	3	–
Mikuláš Švec		12	12	2	3	–
(týž) Z Watrsových chalup platí		12	12	2	3	–
Mikuláš Švec		12	12	2	3	–
Hrášek		12	12	2	3	–

¹⁴ R. NOVÝ, Prameny (jako pozn. 3), s. 28–31.

¹⁵ Není zcela zřejmé, zda se v seznamu rolníků v prameni hovoří v případě „*Linhartova a Črmákova lánu*“ o jedné nebo dvou usedlostech, nicméně pravděpodobnější je druhá z uvedených variant – s ohledem na sumární rozlohu lánů ve vsi v rozsahu 7,5 lánů. V takovém případě se tehdy v obci nacházelo 7 rolnických usedlostí a 6 bezzemků.

Další informace urbárního charakteru pocházejí v případě této obce až z roku 1572, tedy z doby o více jak 100 let později. K 1. dílu náleželo tehdy 5 osedlých lidí, ke 2. též 5 osedlých. Podrobný přehled peněžních a naturálních povinností držitelů jednotlivých usedlostí v této době je uveden v tab. 6.

Tab. 6. Přehled rolníků a bezzemků v Dobronicích dle vkladu do desek zemských z roku 1572.

Díl	Osedlý	Úroku svatojiříského	Úroku svatohavelského	Roboty na žně dní	Slepice
1	Lebeda	23 gr.	23 gr.	4	4
	Jiřík	6 gr.	6 gr.	2	2
	Matěj Tesař (z kusu pole za kostelíkem)	–	–	2	–
	Tůma Linhartů				
	Matěj Vašaunek				
2	Martin Tuček	25 gr.	25 gr.	4	4
	Rybák	36 gr.	36 gr.	4	4
	Vacek				
	Šanda				
	Bára vdova				

Oproti 12–13 domům z období kolem roku 1437 se setkáváme nyní pouze s 10 jednotkami. Zdali to znamená v této souvislosti pouze zánik 2–3 usedlostí nebo domů, či zdali procesy zániku statků a vznik nových domů byly ještě rozsáhlejší, než jak to dokumentují dobové prameny, nelze na základě dostupné pramenné báze zjistit.

Další sumární údaje o osedlých v obci pocházejí z berní ruly z roku 1654. V tomto případě již bylo možné provést identifikaci těchto záznamů s dnešními popisnými čísly, a to na základě vzájemného porovnání záznamů pozemkových knih 17.–18. století a tereziánského katastru a využití tabely robotní reluce.¹⁶

¹⁶ Tabela robotní reluce z roku 1777 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 93). V některých případech proběhla identifikace popisných čísel se záznamy starších pozemkových knih a celozemských katastrů na základě reference na nápadníky k danému gruntu dle informací uvedených v pozemkové knize 19 a jejím odkazu na příslušná folia starší gruntovníce č. 11 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, pozemková kniha č. 11 a 19). K použité metodice srov. též text výše v pozn. 12.

Tab. 7. Identifikace záznamů o selských gruntech a chalupách celozemských katastrů a pozemkových knih 17.–18. století s popisnými čísly – obec Dobronice.

Pořadí poplatníků dle faze tereziánského katastru	Status osedlého dle berní ruly ¹⁷	Pořadí gruntů dle gruntovní knihy č. 11	Dnešní čp.	Identifikace s popisnými čísly provedena na základě
1	–	1.	1	tabely robotní reluce, držitelů daného čp. uvedeného v pozemkové knize 19
2	zahradníci, jenž 8 za osedlého	3.	10	tabely robotní reluce, držitelů daného čp. uvedeného v pozemkové knize 19
3	zahradníci, jenž 8 za osedlého	4.	8	tabely robotní reluce
4	chalupníci, jenž 4 za osedlého	5.	7	informace o nápadnících v pozemkové knize 19 s odkazem na pozemkovou knihu 11
5	chalupníci, jenž 4 za osedlého	6.	6	tabely robotní reluce
6	zahradníci, jenž 8 za osedlého	7.	4	vylučovací metodou ¹⁸
7	zahradníci, jenž 8 za osedlého	8	3	informace o nápadnících v pozemkové knize 19 s odkazem na pozemkovou knihu 11
8	zahradník v nově osedlý	9	2	
9	zahradníci, jenž 8 za osedlého	2.	21	tabely robotní reluce, informace o nápadnících v pozemkové knize 19 s odkazem na pozemkovou knihu 11
–	Zahrady pustý (Kolářovský Novotnýho)	–	–	–
–		–	–	–
		Stará hospoda/chalupa/grunt	26	tabely robotní reluce

¹⁷ Velikost jednotlivých statků se pohybuje dle záznamů berní ruly mezi 4–8 strychy.

¹⁸ Vylučovací metoda byla použita na celek rolnických hospodářství, která podle prostorové analýzy prvního číslování domů z přelomu let 1770–1771 v dané době existovala (tedy ještě v době, kdy nedocházelo k dělení gruntů a lze tedy předpokládat, že v jejich případě se jedná o grunty, které uvádějí starší pozemkové knihy 17.–18. století).

Obr. č. 2. Rekonstrukce rozsahu obce Dobronice dle analýzy prvního číslování domů (1771) – u každého domu uvedeno nejdříve uvedeno současné popisné číslo a za lomítkem původní popisné číslo z roku 1771. Černě vyznačena popisná čísla a zástavby usedlostí, k nimž lze přiřadit osedlé berní ruly. Tyrkysové domy vzniklé patrně mezi léty 1654–1692, modře ostatní selské usedlosti, jež vznikly později (zřejmě 2. polovina 18. století). Červeně – jiné domy než selské existující dle analýzy čp. v roce 1771. Žlutě na černém pozadí – jiné domy než selské vzniklé dle analýzy po roce 1771.

Porovnáme-li tedy údaje z období kolem roku 1437, 1572 a 1654, zjišťujeme v podstatě jen prostým porovnáním číselných údajů stálý pokles počtu domů (okolo 1437: 14–15, 1572: 10, 1654: 8 + 2 pusté).¹⁹ Pokud pak jde o prostorovou kontinuitu umístění jednotlivých usedlostí, dokládá rekonstrukce provedená na podkladu císařského otisku stabilního katastru, že rozsah jádra historické vsi zachycené na mapě stabilního katastru je zřejmě prostorově opravdu identický s rozvrhem obce v roce 1654. I zde ovšem platí, že majetková návaznost daňových poplatníků berní ruly a tezeziánského katastru nemusí nutně ještě znamenat prostorovou kontinuitu umístění dané usedlosti. Ke změnám v jejich umístění mohlo docházet, jak dokládá rozbor půdorysu obce Borovany,²⁰ nicméně takovéto změny byly spojeny s výstavbou zcela zpustlých usedlostí. To evidentně podle zpráv z písemných pramenů nebyl případ vsi Dobronice, která s ohledem na svou polohu mimo hlavní komunikace zůstala zřejmě

¹⁹ Nemluvě o tom, že případný větší rozsah zániku usedlostí spočívající v zániku většího počtu a vzniku nových usedlostí, nebo naopak vzniku dalších domů a jejich pozdějším případným zániku nelze podchytit.

²⁰ Martin DOHNAL, *Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsi a pluziny v Borovanech u Bechyně*, Praha 2003, s. 25–26.

víceméně chráněna před nájezdy vojsk procházejících krajem (srov. výše uvedené svědectví berní ruly). Zároveň je samozřejmě nutné předpokládat, že rozložení jednotlivých objektů v rámci samostatných usedlostí muselo nutně podléhat četným, a to někdy podle skrovných archeologických výzkumů žijících vesnic možná i poměrně radikálním změnám. Rozhodně tedy mapa stabilního katastru nezobrazuje zástavbu obce v období berní ruly. Provedená analýza nicméně patrně dokládá v tomto případě minimálně předbělohorský původ základní urbanistické struktury obce zachycené na mapě stabilního katastru (a to i s vědomím možných změn v důsledku výše uvedeného zániku některých domů v období cca 1437–1572 a v období kolem roku 1654).

Oproti Dobronicím byly složitější formy vývoje identifikovány v případě vsi Staré Sedlo. Urbář z období kolem roku 1437 bohužel neuvádí počet osedlých a hovoří pouze o sumární rozloze extravilánu v rozsahu 7,5 lánu.²¹ Vyjmenování jednotlivých poplatníků však urbář pro tuto ves neuvádí. Teprve informace z vkladu zemských z roku 1572 uvádí ve vsi 8 držitelů rolnických statků a jednu neosazenou usedlost („sedliště“).

Tab. 8. Informace o osedlých ve vsi Staré Sedlo podle vkladu do desek zemských z roku 1572.

Díl	Držitel	Úrok sv. Jiří	Z jiter při sv. Jiří	Úrok sv. Havel	Roboty (dní)	Slepice	Vajec
1	Míka	30 gr.	3 gr.	33 gr. (i z jiter)	6	6	34
	Ježek	30 gr.		30 gr.	6	5	34
	Kranda	30 gr.		30 gr.	6	5	34
	Jíra Sedlákův	30 gr.		30 gr.	6	5	34
	Sedliště mezi Bartošem a Míkou, k kterémuž žádných dědin ani z něho platu není						
2	Kovář	30 gr.	1 gr. (z jednoho jitra)	31 (i z jitra)	6	6	34
	Witt	30 gr.	–	30 gr.	6	6	34
	Mach	30 gr.	–	30 gr.	6	6	34
	Bartoš	30 gr.	–	30 gr.	6	6	34

Další informace o rozsahu vsi pocházejí z období sepsání berní ruly. Berní rula rovněž dokládá dlouhodobou devastaci několika gruntů v obci, u nichž pramen uvádí: „mnoho let dokonce pustý, role větším dílem lesem zarostlý“. Jedná se o tři grundy („rolnický gruntové pustý“): Vlkovský, Matoušovský a Smejkalovský. A tři zahradnic-

²¹ R. NOVÝ, *Prameny* (jako pozn. 3), s. 30.

ké domy („zahradníci, jenž 8 za osedlého, však pustý“): Bílýho, Brzobohatého a Nováčkova. Pro období berní ruly lze již opět provést s určitými výhradami srovnání záznamů tohoto pramene s pozdějšími popisnými čísly.²²

Tab. 9. Identifikace záznamů o selských gruntech a chalupách celozemských katastrů a pozemkových knih 17.–18. století s popisnými čísly – obec Staré Sedlo.

Pořadí usedlosti ve fsi tereziánského katastru	Číslo gruntu/ chalupy dle pozemkové knihy 10	Status osedlého dle berní ruly	Strychů dle berní ruly	Současné popisné číslo	Identifikace s popisnými čísly provedena na základě:
1	4	–	–	9	informace o nápadnících v pozemkové knize 12 s odkazem na pozemkovou knihu 11
2	5	rolník v nově osedlý	20	15	
3	6	rolníci, jenž kvalitates osedlého mají	22	23	informace o nápadnících v pozemkové knize 11 spolu s uvedením popisného čísla
4	7		22	7 nebo 24	vylučovací metodou ²³
5	1		20	4	tabely robotní reluce
6	2		20	7 nebo 24	vylučovací metodou
7	3	–	–	8	tabely robotní reluce
8	8	–	–	3	
9	9	–	–	12?	informace o nápadnících v pozemkové knize 12 s odkazem na pozemkovou knihu 11

²² Aplikovaná metodika je obdobná jako ta popsána v pozn. pod čarou č. 12. V tomto případě byly užity pro ztotožnění raně novověkých záznamů o jednotlivých usedlostech s dnešními popisnými čísly následující pozemkové knihy č. 11–12 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany).

²³ Vylučovací metoda byla použita na celek rolnických hospodářství, která podle prostorové analýzy prvního číslování domů z přelomu let 1770–1771 v dané době existovala (tedy ještě v době, kdy nedocházelo k dělení gruntů a lze tedy předpokládat, že v jejich případě se jedná o grunty, které uvádějí starší pozemkové knihy 17.–18. století).

Obr. č. 3. Rekonstrukce rozsahu obce Staré Sedlo dle analýzy prvního číslování domů (1771) – u každého domu uvedeno nejdříve uvedeno současné popisné číslo a za lomítkem původní popisné číslo z roku 1771. Černě vyznačena popisná čísla a zástavby usedlostí, k nimž lze přiřadit osedlé berní ruly. Tyrkysově domy vzniklé patrně mezi léty 1654–1692, modře ostatní selské usedlosti, jež vznikly později (zřejmě 2. polovina 18. století). Červeně – jiné domy než selské existující dle analýzy čp. v roce 1771. Žlutě – jiné domy než selské vzniklé dle analýzy po roce 1771.

Shrnutí vývoje rozsahu a uspořádání obce v novověku tak v tomto případě naznačuje víceméně stabilní počet poplatníků a tedy i rolnických usedlostí mezi léty 1572 a 1654. Současné ovšem dochází v období po roce 1654 k definitivnímu zániku poloviny ze zdejších domů, a to v důsledku válečných událostí. Z případné středověké urbanistické struktury se obce se mohly do období tvorby map stabilního katastru dochovat zhruba pouze polovina z dřívějšího uspořádání zástavby.

Vývoj krajiny

Kromě informací o osedlých v jednotlivých obcích obsahuje dělení statků mezi syny Volfa Hozlauera z Hozlau z roku 1572 i údaje o dominikálních pozemcích a objektech v extravilánu Dobronic, jmenovitě polností, luk, lesů, rybníků, řece Lužnici a dalších objektů (chmelnice, mlýn, kostelík Panny Marie aj.).

Pro každý příslušný díl děleného statku uvádí popis z roku 1572 18 úseků přidělených k 1. dílu a 16. ke druhému, distribuovaných současně ve všech segmentech obdělávané části katastru. Zdá se, že ve většině poloh byly nově situovány pozemky obou dílů. Tyto dominikální polnosti navíc podle popisu v uvedeném prameni souseďily s rustikálními polnostmi – tj. je spíše pravděpodobné, že plůžina obce byla charakteristická promíšením držby jednotlivých majitelů, což by nasvědčovalo existenci plůžiny traťové, případně plůžiny blokové. Historický vývoj plůžiny je v případě této obce podobně jako v drtivé většině jiných vsí v českých zemích spojen s řadou zásadních nejasností. Při pokusu o prostorové určení jednotlivých poloh uvedených v prameni z roku 1572 se zdálo jedinou možností opřít se o distribuci dominikálních pozemků dle josefského a stabilního katastru. Zde je ovšem otázkou, do jaké míry lze opravdu při pokusu o rekonstrukci předbělohorské struktury plůžiny pracovat s mapou rozložení původně dominikálních-emfyteutických a dominikálních polností (dle právní klasifikace pozemků uvedené v operátu stabilního katastru; obr. č. 4).²⁴

Způsob, jakým jsou jednotlivé pozemky v tomto prameni uvedeny, znemožňuje provedení mapové rekonstrukce rozložení jednotlivých polností a luk, neboť jejich poloha je určena z našeho pohledu geograficky buď značně vágně,²⁵ nebo za pomoci lokalizace přílehlých rustikálních ploch.²⁶ Je zřejmé, že výčet polností počíná od prostoru jihozápadně od obce a pokračuje po směru hodinových ručiček až na výchozí místo. Toto platí při popisu polností jak u 1. tak i u 2. dílu. V případě popisu luk a „trávníků“ je možnost identifikace těchto pozemků menší, ale je velmi pravděpodobné, že i zde podle dostupných náznaků byl tento postup zcela identický.

Umístění jednotlivých pozemků nelze na základě sporého popisu v deskách zemských z roku 1572 prostorově přesně lokalizovat, nicméně na základě informací uvedených v prameni lze provést alespoň přibližné umístění těchto poloh. Jedná se skutečně o aproximativní určení, navíc v některých případech vycházel autor této studie při určení polohy z pozdějších dokladů topografických souvislostí umístění po-

²⁴ NA, fond SK, sign. Táb 119.

²⁵ Např.: „... Item dědiny k tomuto prvnímu dílu tyto: dědinu žitem Osetou za struhou na cestou jako ode mlýna Dobronického k Ratajům jezdí, až do cesty, kterou k Bechyni chodí ...“.

²⁶ Např.: „... též kus dědiny s žitem osetým nad Jamským rybníkem k Ratajům od Lebedova dílu od té strany jako studnice až po vymezování...“.

Obr. č. 4. Rozsah dominikálních a původně dominikálních (v době sepsání příslušného pramene emfiteutických) polních pozemků v katastru obce dle mapy stabilního katastru z roku 1828. A – možné umístění mostu v roce 1572. B – možné umístění chmelnice v roce 1572. C–D: pravděpodobné umístění mlýnů. E – poloha „*Bedrník*“ zmiňovaná v roce 1572.

místních názvů uváděných v pramenech 19. a 20. století (mapa stabilního katastru, soupis pomístních jmen ze 70. let 20. století).²⁷

Obr. č. 5. Přibližné prostorové určení polních dominikálních pozemků popisovaných v roce 1572.
K metodice přiřazení jednotlivých úseků srov. tab. 10.

²⁷ V mezidobí však mohlo docházet k posunům umístění pomístních názvů uváděných na straně jedné v prameni z roku 1572, na straně druhé zmiňovaných v pramenech 19. a 20. století.

Tab. 10. Určení přibližné lokalizace jednotlivých polních dominikálních pozemků uváděných v deskách zemských z roku 1572.

Poř. č.	Polní parcely k 1. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru		Poř. č.	Polní pozemky k 2. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru
A1	dědinu žitem osetou za struhou nad cestou jako ode mlýna Dobronického k Ratajům jezdí, až do cesty, kterou k Bechyni chodí do vymezování, i s tím kusem vosetým pod cestou v palouku, kdež přes mez(?) k Bechyni chodí	Komunikace od Dobronického mlýna k Ratajům	Nelze ztožnit	↔	B1	Pole a dědina nad stružkami pod cestou, kterou jezdí ode mlýna k Ratajům od Lebedova pole až pokud oulehle	Viz komentář k A1–A2	299
A2	Druhý kus dědiny žitem osetý nad stružkami pod cestou jak od mlýna Dobronického jezdí k Ratajům až po oulehlí	dtto	299		B2	a k tomu se má přidati od prvního dílu z kusu dědiny Nad stružkami pod cestou ode mlýna Dobronického k Ratajům žito		
A3	Item třetí kus dědiny žitem vosetý pod Borečným od průhonu až k vymezování	Pomístní jméno Pod Borečným zachycené i na mapě SK	Nelze ztožnit	↔	B3	Dědiny, na které žito a pšenice pod Borečným oseté jest, od luk pod studnicemi, Václavy a Lebedy až k vymezování	Viz poloha louky ke studnicemi a komentář k pozemku A5	373/1
A4	Kus z třetí dědiny pšenici vosetý za mostkem pod cestou, kterou jezdí od křídý k Bechyni	Blízkost komunikace od Křídý k Bechyni procházející v daném úseku severojižním směrem	Nelze ztožnit					

Poř. č.	Polní parcely k 1. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru	↔	Poř. č.	Polní pozemky k 2. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru
A5	Těž kus dědiny s pšenící osetou nad cestou pod studnicemi	Pomístní jméno pod studnicemi odpovídá lokalizaci po toku od potoka od jeho pramenisté, kde dokládá soupis pomístních jmen v 70. letech 20. století pomístní název Na studánkách podle zdejších močálovitých luk (tehdy ppč. 373/1)	373/1	↔	B4	Dědina s pšenící pod hranicemi křídskými nad rybníkem od Lebedova dílu až k křídským lukám všecka	Křídská luka podle mapy SK jsou situována severně od dobronických parcel 399–402	Nelze ztožnit
A6	kus dědiny pšenící osetou nad cestou pod studnicemi	Umístění pod hrází Jamského rybníka	Nelze ztožnit					
A7	těž kus dědiny s žitem osetým nad Jamským rybníkem k Ratajům od Lebedova dílu od té strany jako studnice až po vymezování		373/1	↔	B5	Dědina žitem vosetá nad Jamským rybníkem k Ratajům, od Lebedova dílu a od křídských sosen až k vymezování	Určení polohy pozemku směrem k Ratajům a Křídě, poloha nad Malojamským rybníkem	Nelze ztožnit
A8	kus dědiny s žitem vosetým půl vostrovu (?) vod cestu, jak k malému Jamskému rybníčku se chodí až po vymezování	Soupis pomístních jmen uvádí pomístní název na ostrovech (ppč. 348/1)	Nelze ztožnit	↔	B6	dědiny vostrovu žitem oseté nad rybníkem mezi cestami polovice dolejší od rybníčka až k vymezování	Viz komentář k A8	Nelze ztožnit

Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku

Poř. č.	Polní parcely k 1. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru	Poř. č.	Polní pozemky k 2. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru
A9	Těž kus dědiny s žitem osetým nad malým Jamským rybníčkem mezi cestami jako k těm Jamským rybníčkům se chodí na poli jakž rozděleno jest po hořejší(?) straně od Lebedova dílu až do vymezování dědiny	Určení, že se jedná o polohu mezi cestami, kterými se chodí k Jamským rybníčkům, tzn. k malému a velkému, -topografické určení nad Malolamským rybníkem	Nelze ztožnit				
A10	Kus, kdež jest žito letos bylo, od štěpnice až k steze, kterou chodí polem až k kostelíku	Štěpnice - blízkost intravilánu Umístění stezky ke kostelíku	Nelze ztožnit				
A11	řím dědiny kus nad štěpnici starou od Lebedova dílu až do hranice po vymezování	Umístění nad štěpnici – tedy intravilá-nem a směřování až do hranic	Nelze ztožnit				
A12	těž kus dědiny pod hranicemi od cesty pod mostkem i s těmi dvěma kusy pod cestou až k vymezování	Blízko křídských hranic (pod hranicemi)					
↔							
				B7	dědina žitný strniště u kostelíka od stezky, která jde k kostelíku, až k stezce jdoucí k nivě	Podle umístění mezi stezkou ke kostelíku a pomístním názvem Nivy	Nelze ztožnit
				B8	dědina pod křídskými hranicemi, u mostku křídského od Lebedova dílu až k vymezování	Podle blízkosti křídských hranic	Nelze ztožnit
				B9	a na druhém dílu od mostku má se na pšeníčiště osít		Nelze ztožnit

Poř. č.	Polní parcely k 1. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru	↔	Poř. č.	Polní pozemky k 2. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru
A13	Item nivý dědiny což k auhorem náleží ta strana od (?)atauše po vymezení, a kopaniny půl od té strany kde od nivý leží po vymezení	Soupis pomístních jinen ze 70. let 20. st. uvádí pomístní název „Na nivách“ na ppč. 528/1	528	↔	B10	nivý, která ouhorem leží půl, ta strana od strouny od kostelka až k vymezení a kopaniny puol tu polovici od žitných strmišť až k vymezení	Podle pomístního názvu Nivy	Nelze ztožnit
					B11	dědina ječniště za struhou od Lebedova pole až zase k Lebedovu poli	Nelze lokalizovat	Nelze ztožnit
					B12	všecka Dědina pod Borečným a pod silnicí od žita až k lesu Borečným	Podle lokalizace pod Borečným	Nelze ztožnit
A14	kus dědiny za struhou u chleiny od mějtného pole od chleiny až k lebedovu poli	podle blízkosti mýta, které se vybíralo za přejezd mostu	Nelze ztožnit					
A15	a ty kusy pod cestou nad strůzkami u doubku a to pole proti Březi za struhou podle cesty, jako k Bechyni chodí až k Vaňkovic poli	Tato poloha je blízko níže uvedené polohy pod skalami, protože tato i následná poloha je uvedena jako „u droubku“ – ta může souviset s názvem samoty Dubí Rovněž umístění blízko řeky napovídá také to, že daná poloha je umístěna blízko cesty k Bechyni	164/3+207	↔	B13	Z druhé strany Lebedova všecka a k tomu se přidává u dubu podle cesty, kterou k Bechyni chodí po záhonu po vymezení	Viz komentář k A14	Nelze ztožnit

Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku

Poř. č.	Polní parcely k 1. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru		Poř. č.	Polní pozemky k 2. dílu	Identifikace provedená na základě čeho	Parcela dle stabilního katastru
A16	u doubku kus dědiny od Lebedova pole pod skály až k vymezování	Podle pomístního názvu Pod skalami, které soupis pomístních názvů ze 70. let 20. století klade na plochu ppč. 207						
A17	kus dědiny pod skalami proti stružkám od Lebedova pole od palouku horejší polovice až k vymezování		207	↔	B14	Dědina pod skalami mezi stružkami a Bořečným od Lebedova dílu ze zdola až k vymezování	Viz komentář k A15–A18	207
A18	kus dědiny pod skalami nejdolejší od cesty travní, kde jest pod skály podle Lebedova až k vymezování		207	↔	B15	dědina pod skalami nejdoleji od Rybářského pole až k vymezování,		Nelze ztožnit
					B16	zahradu před vraty všecku	Bližkost poplužního dvora	Nelze ztožnit

Spíše se v tomto případě zdá, že minimálně rozsah dominikálních polností (ne-
mluvíme zde o jejich přesném rozložení) mohl být v letech 1572 a 1654 obdobný.
V roce 1572 sice nemáme uvedenou výměru selských usedlostí v obci v lánech, ale
berní rula, reflektující *de facto* předbělohorské poměry, uvádí ve vsi poměrně nízký
rozsah rustikálu (48 strychů – tj. o něco málo více jak 1 lán). Nicméně k dosažení sta-
vu zachyceného v době berní ruly mohlo dojít i později v období po roce 1572 a před
počátkem třicetileté války. V tomto případě se jeví jako pravděpodobné, že významné-
ho rozsahu nabyl dobrnický dominikál již před tímto datem, protože pokud srovnáme
peněžní povinnosti osedlých mezi léty 1437 a 1572, dochází jen v případě svatojiřské-
ho úroku k výraznému poklesu (z 255 grošů na 90), který lze patrně jen obtížně vysvětlit
pouhým rozdílem nominálních hodnot dávek v obou obdobích. Jedná se tedy o pokles
na 25 % stavu z roku 1437 (samozřejmě údaje z obou let mohou být v tomto směru
neúplné, proto je třeba brát daný údaj s rezervou). Tento stav odpovídá nízkým rozsah-
ům rustikálních polností uvedený v pozdějším tereziánském katastru v 18. století.²⁸
Ten uvádí pro rok 1713 zhruba 60 strychů rustikálních polností, pro rok 1734 pak přes
75 strychů. Rozsah dominikálních polností podle dominikální příznávací tabely sepsa-
né v rozmezí dvou výše uvedených letopočtů činil přitom 340 strychů. Podíl rustikál-
ních polností na souhrnu rustikálních a dominikálních polí tak dosahoval v roce 1713
17,6 %, v době sepsání stabilního katastru (1828) pak činil podíl rustikálních polí na
celku dominikálních a původně dominikálních – tehdy již emfyteutických polností –
16,6 %. Rozsah rustikálu se zřejmě v období let 1654–1713 nijak zásadně neměnil (to
ovšem nevylučuje změny v jeho prostorové distribuce v katastru; ty však s ohledem na
spíše stabilní populační vývoj obce a spíše méně závažné důsledky třicetileté války
jsou méně pravděpodobné) a neměnil se evidentně ani příliš v období mezi vznikem
tereziánského katastru a následně katastru stabilního. Ani zde nelze nijak jednoznačně
prokázat prostorovou stabilitu lokalizace rustikálu a dominikálu v katastru, nicméně
v tomto období je s ohledem na stabilní situaci v politických, hospodářských a sociál-
ních poměrech předpoklad radikálnějších změn v uspořádání extravilánu méně prav-
děpodobný. Pokud tedy shrneme předpokládaný vývoj plužiny v období 1437–1828,
zdá se, že dochází mezi léty 1437 a 1572 k výraznému poklesu peněžních a i naturál-
ních povinností držitelů rolnických usedlostí. Nelze vyloučit, že tato skutečnost souvi-
sí s výrazným nárůstem rozlohy dominikálu na úkor rustikálu. Nízký rozsah rustikál-
ních polností uvádí i berní rula reflektující *de facto* stav před vypuknutím třicetileté
války. Podobné poměry pak dokládá jak tereziánský katastr z 1. poloviny 18. století,
tak i stabilní katastr z roku 1828. Výraznou převahu dominikálu jako charakteristický
znak dobrnické plužiny tak lze předpokládat zřejmě od počátku třicetileté války.²⁹
Podle určitých náznaků lze tento charakteristický rys plužiny – tedy vysoké zastoupení

²⁸ NA, fond TK, sign. 2909.

²⁹ S možností změny exaktní prostorové distribuce dominikálu a rustikálu – ta je však
s ohledem na stabilitu poměrů v obci v 17. století méně pravděpodobná.

dominikálu – předpokládat již pro období kolem roku 1572. Naopak starší vývoj dokumentovaný urbářem z roku 1437 dokládá ve starší době výrazně vyšší zastoupení dominikálu (min. polností a luk) v katastru.

V případě dalších kategorií pozemků a ploch – luk, trávníků (tab. 11), lesů a hájů – v dikci tohoto pramene – je přesná lokalizace většiny údajů nemožná, stejně jako porovnání rozsahu těchto ploch s informacemi jiných pramenů. Nicméně na základě doložených pomístních jmen lze se stejnými výhradami uvedenými při popisu lokalizace polních pozemků kartograficky vyjádřit alespoň základní souvislosti umístění lučních a lesních pozemků v katastru obce (obr. č. 6–7).

Obr. č. 6. Přibližné prostorové určení lučních dominikálních pozemků popisovaných v roce 1572.
K metodice přiřazení jednotlivých úseků srov. tab. 11.

Tab. 11. Určení přibližné lokalizace jednotlivých lučních dominikálních pozemků uváděných v deskách zemských z roku 1572.

	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 1. dílu	Lokalizace provedená na základě:	Parcela dle státního katastru	Pracovní označení	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 2. dílu	Lokalizace provedená na základě:	Parcela dle státního katastru
A1	➤ nejprve štěpnicí za chlívy a vovčínem vornou i loučnou všecku za úplna	Dle štěpnice za chlívy a vovčínem	Nelze stanovit				
A2	➤ louky pod skalami dva kusy	Podle pomístního názvu Pod skalami a jeho lokalizace v mapě státního katastru	207	↔	B1	louka pod skalami od Vaňkovy louky pod Rybákovským polem až k vymezování proti Lužkovým (?) lukám,	Nelze stanovit
A2a	○ jeden kus mezi Tučkovými lukami od Lebedovy louky až k vymezování s tím kusem za rybářskou stodůlkou podle Vašaunkovy louky				B2	louky pod skalami dvě	
A2b	○ týž pod skalami kus louky v koutě až k Vaňkovy louce				B2a	jedna mezi Vaňkovic lukou a Lebedovou	Viz komentář k A2
					B2b	a druhá mezi Lebedovými lukami z obou stran z obou stran stružky	207

Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním středověku a novověku

—	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 1. dílu	Lokalizace provedené na základě:	Parcela dle státního katastru	↔	Pracovní označení	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 2. dílu	Lokalizace provedené na základě:	Parcela dle státního katastru
A3	➤ stružky za struhou od chleby zedla až k Jířkové louce	Dle pravděpodobného umístění chleby někde v blízkosti mostu, neboť dle popisu polí se chleba na nacházela blízko mejtneho pole, což je pravděpodobně pozemek v blízkosti mostu	Nelze stanovit	↔	B3	za struhou palouk až k Lebedově louce	Podle obdobného určení (za struhou) jako poloha u chleby – srov. komentář k A3	Nelze stanovit
A4	➤ stružky půl proti Lebedovic dlejší polovice louky po vymezení	nelze lokalizovat	Nelze stanovit	↔	B4	stružky proti Lebedovic hofejší kus až k vymezení nad malým rybníčkem Jamským louka všechna nahoru až k vymezení	Viz komentář k A4	Nelze stanovit
A5	➤ louky půl pod velkým Jamským rybníkem od hráze až k vymezení	Lokalizace pod hrázi Velkého Jamského rybníka	Nelze stanovit	↔	B5	pod Jamským rybníkem malým stružky všechny až k trubám	Podle určení polohy v blízkosti Jamského	Nelze stanovit
A6	➤ louka celá u studnic až k silnici	Podle pomístního názvu studnice	373/1					
A7	➤ louka Polanka všechna i s stodůlkou	Podle pomístního názvu uvedeného v josefském katastru (parcela 144) a pomístního názvu ve stabilním katastru	Nelze stanovit					
A8	➤ Štěplice louka všechna	Podle pomístního názvu na Štenplici v josefském katastru (parcela 140)	Nelze stanovit					

—	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 1. dílu	Lokalizace provedené na základě:	Parcela dle státního katastru	↔	Pracovní označení	Popis úseku přináležejících v prameni z roku 1572 k 2. dílu	Lokalizace provedené na základě:	Parcela dle státního katastru
A9	➤ louka Zbečátky od potoka a od řeky všacka až k pustému rybníčku a po cestu, která jde na průchovou louku i s křovím zarostlým podle cesty	Podle Průchové louky srov. B6	Nelze stanovit	↔	B6	louka průchová od řeky nahoru až struhou k rybníku strženému k hrázi i struhou pod stohy	Viz komentář k A9	Nelze stanovit
A10	➤ louka stružky proti mostu jako přes řeku jezdí, hořejší kus až po cestu, kterou na přední jitra jezdí	Podle mostu	Nelze stanovit	↔	B8	proti mostu pod cestou, jako jezdí k přednímu jitra pod polem nivou mlynářskou až k plotu a rybníku	Viz komentář k A10	Nelze stanovit
A11	➤ louka za řekou nad stodolkou hned z kouta dolů až k struze, která jest z rybníčka, ale bez toho pustého rybníčka	Podle pustého rybníčku	Nelze stanovit	↔	B9	louka od mostu pod rybníkem až potoku, která jde z rybníka nad stodolkou a po stezku na hrázi	Viz komentář k A11	Nelze stanovit
A12	➤ vohrad pod mostem	Viz komentář k B10	Nelze stanovit	↔	B10	a v rybníce pod mostem Vohrady jedna polovice	Viz komentář k A12	Nelze stanovit
A13	➤ polovice přední louky Morávky	Nelze lokalizovat	Nelze stanovit	↔	B11	zadní louky moravský půl hořejší polovice	Viz komentář k A13	Nelze stanovit
A14	➤ polovice dolejší louky v staré štěpnici ve vsi půl	Umístění v intravilánu podle štěpnice	Nelze stanovit	↔	B12	a starý štěpnice ve vsi půl ta strana od Vančkových	Viz komentář k A14	Nelze stanovit
A15	➤ ta strana od Šandy až k vymezování		Nelze stanovit					

Tab. 12. Určení přibližné lokalizace jednotlivých lesních dominikálních pozemků uváděných v deskách zemských z roku 1572.

Díl	Pomocný kód	Popis úseku v pramenu z roku 1572	Prostorová identifikace provedena na základě
1		Lesy a háje k tomuto dílu tyto:	
	A	➤ za cestou ○ počnouc ten les od strouhy, která jest nade mlýnem dobronickým a od černejšovských sosnin, jakž hranice dělí až pod Potálov až do strouhy k cestě nad potůček, který z Potálova teče ○ jakž jest vylizováno, a odtud zase cestou která jde přes Přední stohy na přední jitra a od předního jitra po cestě, která vychází na louky k mostu k mlynářovský nivě, jakž tou cestou vylizováno jest	➤ Lokalizace při černejšovských hranicích
	B	➤ též na druhé straně jako zámek jest ten les od potůčku v strouze, která za kostelíkem jest pod nivou ten všecek les až k Šandově jitra, jakž vylizován jest	➤ blízkost kostelíka
	C	➤ kus háje pod Rataji nad potokem slove Stránka všecka, jakž se jí od starodávna užívalo	➤ blízkost katastru Rataj
	D	➤ kus lesu pod skalami až k cestě jako k Bechyni chodí, jakž sme toho prve užívali.	➤ Lokalizace směrem k Bechyni
2		K druhému dílu náležely nově tyto pozemky:	
	E	➤ lesy od ○ louky Průchovský po cestu, která jest nejblíž u mostku, ○ tou cestou, která jde nad struhou Jedin-skou, kterou chodí k Slapom, jakž vylizováno jest až k mezníku od Páně z Rožmberka lesův u též cesty ○ a odtud zase na pravou stranu po hranice od Páně Rožmberka lesův až do strouhy k cestě k vymezování nad Stohy Potálovem ○ a odtud cestou k stohom ○ i s tím kusem mezi Předním jitre a s Zbečátky, totiž struhami a potokem od strženého rybníka i s těmi oběma rybníčky pustými a strženými mezi lukami u řeky ○ a cestou, která jde přes přední jitra na průchovskou všecken kus podle vylizování	➤ Logické umístění mezi úseky A a G, tyto dva úseky lze lokalizovat, s úsekem F má tento úsek společné hranice (v obou případech jsou zmiňovány obdobné objekty)
	F	➤ Les Borečný, jakž sám v sobě jest všecken	

Díl	Pomocný kód	Popis úseku v pramenu z roku 1572	Prostorová identifikace provedena na základě
3		Nejprve a předkem k tomuto třetímu dílu položil jsem a kladu lesův	
	G	➤ počna od Štěpnice louky jakž hranice jdou od páně z Rožmberka lesuov vždy okolo až k mezníku u cesty kterou chodí k slapom ➤ a od téhož mezníku tou cestou zase, jakž vylízováno jest až k průchovský louce, ten kus všecken podle vylízování	➤ Umístění louky Štěplice – srov. obr. č. 6:A8.

Samotný rozbor dalších dokumentů a zdrojů informací provedený v souvislosti s analýzou pramene z roku 1572 poukázal v rámci výzkumu soupisu pomístních jmen ze 70. let 20. století uloženého v Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR na další skutečnosti nasvědčující diverzifikovanějšímu uspořádání extravilánu Dobronice v pozdně středověkém období. V rámci tohoto dokumentu zpracovaného v roce 1972 Josefem Janovským vyplývá, že podle ústního podání souvisí pomístní jméno „*Pod stohy / Pod stoky*“ se zaniklou vesnicí. Jako lokalizace pozemku je uvedeno ppč. 694 a přibližné stáří názvu určil informátor na 500 let. Pohled na excentrické uspořádání katastru a rozsáhlý lesní komplex na východě katastru skutečně naznačuje v tomto segmentu dřívější existenci vesnického sídla, byť rozsahem nevelkého. K zániku sídel v historickém období docházelo i v prostoru východně a jihovýchodně od katastru obce; jmenovitě se jedná o zaniklé vesnice Potálov³⁰ a Vesce (obr. č. 8:1–2).³¹ Pokud zde byla lokalizována vesnice, její zánik musel nastat poměrně dlouho před rokem 1572, protože ani v tomto pramenu není v daném prostoru žádné rustikální sídlo zmiňováno a zmínky o tomto osídlení postrádáme i ve starších písemných pramenech. Případnou přesnější identifikaci by teoreticky umožňovaly jak záznamy pramene z roku 1572, tak josefského katastru. Oba tyto dokumenty uvádějí louku Stohy/Stochy.³² I přes veškerou snahu o identifikaci prostorového rozložení tohoto pozemku připadá v úvahu pouze obecná lokalizace této případné osady v katastru obce při Třebelickém potoku nebo při jeho posledním pravostranném přítoku. S ohledem na poměrně dramatickou členitost terénu se jako nejvhodnější jeví poloha severního svahu pod zaniklým potokem, kde není svah tak prudký a byl zajištěn i osvit z jižní strany (obr. č. 9:3), případně pramenná mulda na počátku zmíněného pravostranného přítoku

³⁰ Rudolf KRAJÍC – Jiří EISLER – Mojmír SOUDNÝ, Metodika a aplikace prospekčních metod a počítačové grafiky při archeologickém výzkumu zaniklé středověké vesnice Potálov, okr. Tábor, in: Nové prospekční metody v archeologii, Výzkumy v Čechách – supplementum 1984, Praha 1984, s. 5–105, zde s. 9.

³¹ Arnošt CHLEBORAD, Popis okresu bechyňského, Bechyně 1928.

³² 1572: NA, fond DZV, sign. 66, G 26: „*louka řečená stohy všecka Stružky*“; 1786: parcela číslo 131: „*louka Stochy jmenující*“.

Třebelického potoka (obr. č. 9:4). Prvně zmíněné místo navíc podle digitálního modelu reliéfu 5. generace publikovaného na stránkách ČÚZK (ags.cuzk.cz/dmr [cit. 26.10.2018]) se mohlo v historickém období nacházet ve větší blízkosti řeky (dle potenciálních stop bývalého řečiště) a mohlo tak být pro umístění vesnického osídlení příhodnější (obr. č. 9:4). Skutečnou polohu případného osídlení by však mohl detekovat pouze archeologický průzkum. Informace z historických i recentních pramenů však v tomto případě naznačují, že rozsah odlesnění na katastru obce mohl být ve středověkém období výrazně větší, než jak je to podchyceno na mapě stabilního katastru.

Obr. č. 8. Širší souvislosti zániku sídel ve východním a jihovýchodním sousedství katastru obce 1 – lokalizace zaniklé středověké vesnice Potálov. 2 – přibližná lokalizace zaniklé vesnice Vesce (na základní mapě ČR je uvedeno v těchto místech pomístní jméno Na vescích).

Ke struktuře plužiny ve středověkém období je třeba ještě dodat, že mezi Velkojamským a Malojamským rybníkem bylo patrně umístěno další šlechtické sídlo. Exploatační aktivity 20. století však bohužel zničily veškeré případné stopy fortifikace v tomto prostoru.³³ S ohledem na tuto skutečnost je interpretace funkce a významu

³³ Petr BAIERL – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, Zaniklá fortifikace (?) v lese Borečný u obce Rataje na Bechyňsku, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 25, 2012, s. 179–192, zde s. 183–184.

Obr. č. 9. Detail přibližné lokalizace případného zaniklého osídlení „*Stoly*“ v katastru obce – vyznačeno červenou linií na podkladu digitálního modelu reliéfu 5. generace. 1: řečiště řeky Lužnice. 2: zaniklý rybník. 3–4: vymezení geomorfologicky nejvhodnějších poloh pro lokalizaci osídlení.

objektů v tomto místě nejasná. Uvažovalo se dokonce i o vojenském ležení v souvislosti s obléháním hradu Dobronice.³⁴ Již dříve autoři upozorňovali na to, že výhodné z hlediska obranyschopnosti bylo umístění mezi třemi rybníky. Název dvou z nich – Velkojamský a Malojamský – může souviset buď se zdejšími exploatačními činnostmi, nebo s existencí terénu členitého v důsledku existence případné fortifikace ve zdejším prostoru. Ještě na současné mapě stabilního katastru je do prostoru tohoto potenciálního fortifikačního prostoru kladeno pomístní jméno „*Jama*“. Otázkou rovněž je, zdali případně voda z těchto nádrží nemohla být i využívána pro zaplavení příkopů fortifikace. Fortifikačnímu určení místa by rovněž nasvědčovalo i to, že sledovaný prostor mezi uvedenými rybníky náležel k dominikálnímu majetku.

Obr. č. 10. Detail umístění potenciální středověké fortifikace.
1 – poloha zaniklého rybníka Trubný.

Dokument z roku 1572 uvádí kromě polností, luk a lesů také další objekty v tehdejší extravilánu Dobronic. Mnohokrát je zmiňovaný most, jehož přesné umístění sice není známo, ale ze vzájemných vztahů komunikační sítě i logických souvislostí je nejpravděpodobnější předpoklad umístění mostu pod hradem tam, kde je na mapě sta-

³⁴ Jan Karel HRAŠE, *Mohyly a valy v okolí Ratajském blíže Bechyně*, Památky archaeologické a místopisné 5, 1863, s. 230–232.

bilního katastru pravděpodobně zaznačen jez (obr. č. 4:A). Z dalších objektů je zmíněna chmelnice, kterou lze patrně podle svědectví soupisu pomístních jmen ze 70. let 20. století (dokládajícího však nepochybně starší tradici) klást do blízkosti Dobronického mlýna (ppč. 138–2; obr. č. 4:B).³⁵ Popis z roku 1572 dokládá zřejmě navíc existenci dvou mlýnů v extravilánu, jeden na místě pozdější papírny (obr. č. 4:C–D), druhý snad v poloze parcely 693, kde dokládá soupis pomístních jmen ze 70. let 20. století pomístní název „*Na starém mlýně*“.³⁶

Pomocí popisu z roku 1572 lze navíc lokalizovat nejstarší pomístní názvy doložené v katastru obce a uvedené poprvé v urbáři z období kolem roku 1437. Jedná se o pomístní jména Na polanském a Debrník.³⁷ V případě prvního se jedná evidentně o louku o polohu Polanka zobrazenou v blízkosti pravého břehu řeky Lužnice v severní části katastru ještě na mapě stabilního katastru (obr. č. 4), v případě druhého pak o údolí potoka tvořícího hranici s katastrem Dobřejic a vlévajícího se do řeky Lužnice (obr. č. 4:E).³⁸

Z dalších stavebních objektů popis z roku 1572 zmiňuje cihelnu, kterou lze oprávněně předpokládat v blízkosti intravilánu (srov. obr. č. 6:A3, A14; k lokalizaci polohy srov. tab. 10). Pramen zmiňuje rovněž haltýře, které se pravděpodobně nacházely v intravilánu na předhradí.³⁹ V extravilánu (patrně v blízkosti řeky) se zřejmě nacházela rybářská chalupa a rybářská stodůlka (srov. obr. č. 6:A2), v blízkosti intravilá-

³⁵ Popis z roku 1572 však současně hovoří o dvou chmelnicích; pokud se jedná o dvě prostorově umístěné polohy, není jejich lokalizace tak stále vyřešena. „... *chmelnice vobě a lázníčka před zámekem vody vedení do předhradí do zadního zámku.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, G 20).

³⁶ „... *Item řeky Lužnice při jednom břehu pode mlýnem, který se pod vostrovem začíná.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, G 26). Lokalizace polohy odpovídá pomístnímu názvu vztahujícímu se podle josefského katastru z roku 1786 k pozdějším parcelám stabilního katastru č. 634–635 – NA, fond JK, sign. 2792 (parcela č. 142–143) – srov. obr. č. 4:C. – „... *Mlejn náchlebný, za mostem s dědinami a lukami i se všemi užitky toho mlýna.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, G 20); „... *Řeku Lužnici, mlýn náchlební za mostem s dědinami a lukami.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, G 28) – obr. č. 4:D. Této poloze by odpovídalo i umístění některých lučních pozemků v blízkosti této polohy, kde se hovoří u těchto pozemků o „*mlýnářské nivě*“ – obr. č. 7. – Nejasný je pak vztah zmínky o „*Břečkovském mlýnu*“ ke katastru Dobronic – „... *K tomuto třetímu dílu přiděluji a nechávám: item kus řeky Lužnice kterou drží Mikuláš Beránek k Břečkovskému mlýnu.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, H1).

³⁷ V urbáři z období kolem roku 1437 je uvedeno: „*A ta ves Dobronice kromie podsedkův a Předvojova lánů mají siena svěsti s Kamšína a s Debrníka a s stružek vedle Debrníka a v lese s Mnichovské lúčky a proti hradu s té stružky a na Polanském s puol lúky.*“ (R. NOVÝ, *Prameny* (jako pozn. 3), s. 31).

³⁸ Lokalizaci zde umožňuje slovní popis pramene z roku 1572: „... *Item řeky lužnice při jednom Břehu pode mlýnem který se pod vostrovem začíná a jde nahoru až k potůčku Bedrníka.*“ (NA, fond DZV, sign. 66, G 36); k lokalizaci polohy „*Vostrov*“ výše pozn. 36.

³⁹ M. DOHNAL, Unikátní popis (jako pozn. 1), zde s. 73.

nu byla situována láznička,⁴⁰ za obcí pak kostelík Matky Boží středověkého původu a ovčín.⁴¹ Tyto informace o protoindustriálních objektech dokládají spolu se svědec- tvím o obdobných objektech v intravilánu⁴² na svou dobu poměrně komplexní vybave- ní rytířského statku průmyslovými a hospodářskými zařízeními určenými pro hospo- daření ve vlastní režii. Uvedený poznatek víceméně odpovídá současným znalostem o ekonomických aspektech fungování tehdejších šlechtických velkostatků.⁴³

Z krajinných objektů vytvořených lidskou rukou v kulturní krajině uvádí popis z roku 1572 průhon, mostek a štěpnici (srov. obr. č. 5: A3, A4, A10–A11; též tab. 10). Zmiňováno je též ohrazení pozemků ve volné krajině sloužící k ochraně vybraných obhospodařovaných ploch před pasoucím se dobyt看em (srov. obr. č. 5:A12; též tab. 10).

Pramen z roku 1572 rovněž umožňuje vyjádřit se ke způsobům hospodářského obdělávání a především k možnému rozšiřování rozsahu obdělávané půdy v předbělo- horském období. To se týká zvláště polohy Kopanina umístěné v severní části katastru (srov. obr. č. 5:B10; též tab. 10). Název Kopanina obecně označuje prostor bývalých lesních ploch a poukazuje na postupné zvětšování rozsahu orné půdy.⁴⁴ Jedná se větši- nou o pozemky situované na okrajích obdělávaných úseku. Tyto úseky bývají navíc charakteristické nižší úrodností.⁴⁵ Popis z roku 1572 rovněž dokládá existenci pozem- ků o charakteru tzv. jiter, které opět dokládají rozšiřování rozsahu obdělávané půdy v předbělohorském období v lesním pásmu situovaném východně od řeky Lužnice

⁴⁰ Situovaná možná v intravilánu a související s přívodem vody do hradu (srov. citaci v pozn. 35).

⁴¹ Zřejmě dnešní čp. 37–38 (srov. též M. DOHNAL, Unikátní popis (jako pozn. 1), s. 73).

⁴² Jedná se např. o pivovar (srov. tamtéž, s. 74).

⁴³ Alois MÍKA, Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.–XVII. stol.), Sborník histo- rický 1, 1953, s. 122–213; Josef VÁLKA, Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbě- lohorské Moravě, Brno 1962, s. 72–73; Josef PETRÁŇ a kol., Dějiny hmotné kultury II–I, Praha 1995, s. 359–398; Václav LEDVINKA, Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období, Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 103–132, zde s. 112.

⁴⁴ K tomuto jménu např. Vladimír PROCHÁZKA, Poddanské usedlosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550–1700, Právněhistorické studie 5, 1959, s. 105–134, zde s. 105–106.

⁴⁵ Josef PETRÁŇ, Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16. a počátkem 17. sto- letí, Praha 1964, s. 82; Josef ŽEMLIČKA, Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, Pa- mátky archeologické 65, 1974, s. 419–465, zde s. 452; Libuše OLIVOVÁ–NEZBEDOVÁ, Pomíst- ní jména – svědkové minulosti, Vesmír 70, 1991, 443–446, zde s. 444–445; Jiří ZEMAN, Nejstarší slovanské osídlení Čech, Památky archeologické 67, 1976, s. 115–235, zde s. 170; Rostislav VER- MOUZEK, Kopaniny, Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV) 26, 1985, s. 499–503. Uvedený význam byl se slovem kopanina spjat již ve středověkém období (srov. Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, Malý staročeský slovník, Praha 1979, s. 102; Lubor NIEDERLE, Život starých Slovanů III/1, Praha 1921, s. 29, 33).

(srov. obr. č. 7). Luční jiterní pozemky jsou obdobnými výzkumy v dané oblasti doloženy pro počátek 16. století.⁴⁶

Závěr

Předkládaná studie představuje první podrobnější zhodnocení unikátního popisu sídel a především krajiny na Dobronickém statku. S výjimkou zhodnocení údajů tohoto pramene pro účely poznání stavební historického vývoje Dobronického hradu A. Sedláčkem nebyl daný pramen využit.⁴⁷

V případě vývoje intravilánu byly údaje z pramene roku 1572 mající urbaniální charakter porovnány se záznamy starších urbářů 15. století a s mladšími údaji berní ruly, tereziánského a stabilního katastru. Výsledkem je pro pozdně středověké a předbělohorské období rámcová představa o možných změnách v rozsahu jednotlivých vesnických sídel; tu ale není možné ztotožnit s konkrétním prostorovým uspořádáním jednotlivých obcí. Pro období od roku 1654 je již teoreticky možné sledovat vznik jednotlivých usedlostí a identifikovat statky existující v této době s pozdějšími popisnými čísly; nelze však z metodického hlediska vyloučit, že mohlo docházet ke změně umístění některých usedlostí zejména v souvislosti s obnovou vsí po třicetileté válce. Prostorová projekce provedených rekonstrukcí existence jednotlivých usedlostí je tak z hlediska sledování stárí půdorysů zachycených na mapě stabilního katastru problematická, a to i v případě obcí, u nichž nedocházelo k jejich výraznějšímu poškození v období třicetileté války (Dobronice). V případě jiných obcí (Zběšice) naopak dokládá porovnání jednotlivých záznamů tak významný rozsah zanikání usedlostí v pozdně středověkém období (zřejmě důsledek pozdně středověké agrární deprese) a výraznou devastaci vsí za třicetileté války, že nelze téměř vůbec uvažovat o větším stárí půdorysu zachyceného na mapě stabilního katastru. Stejně problematický je i vývoj obce Staré Sedlo, kde v období po třicetileté válce zaniká cca polovina zdejších usedlostí.

Podrobnější informace obsahuje uvedený pramen z roku 1572 o uspořádání objektů v krajině. Dokument obsahuje zejména popis dominikálních polních, lučních a lesních úseků a dalších dominikálních objektů. S ohledem na jejich specifikaci pomocí dalších dobových údajů bohužel neumožňuje jejich přesnou lokalizaci, a to ani za využití rozložení dominikálních a emfyteutických pozemků dle stabilního katastru z roku 1828 (nehledě samozřejmě na potenciální rozsáhlé změny v konkrétním fyzickém rozložení těchto pozemků v období mezi léty 1572–1828). Nicméně popis pramene z roku 1572 umožnil především přibližné umístění drtivé většiny z těchto poloh

⁴⁶ Martin DOHNAL, Vesnická sídla a kulturní krajina na Tábořsku v 15.–19. století, Praha 2006, s. 78–80.

⁴⁷ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 5), s. 37–38.

a naznačil tak základní prostorové souvislosti jednotlivých objektů v krajině, ale i potvrdil distribuci dominikálních polí, ale i luk na většině z obdělávané části extravilánu. S ohledem na výše uvedené limity znemožňující přesnou lokalizaci jednotlivých polních a lučních úseků uváděných v pramenu z roku 1572 sice nelze jednoznačně prokázat aplikaci formy traťové plužiny v extravilánu obce ve 2. polovině 16. století, nicméně jiná forma je s ohledem na charakter popisu jednotlivých úseků v roce 1572 v daném období těžko myslitelná. Otázkou samozřejmě může být změna orientace jednotlivých úseků vůči světovým stranám, případně pozdější slučování nebo dělení polních úseků;⁴⁸ základní struktura traťové plužiny však zřejmě pochází již z předběllohorského období. To samé nelze říci dle provedeného výzkumu o rozsahu dominikálu, který se dle vzájemného porovnání údajů z let 1437–1572 výrazně rozšířil. Detailnější úroveň členění plužiny (vnitřní parcelace případných tratí) musela však již jen proto v daném časovém období podléhat výraznějším změnám.

Celkový rozbor informací o historii obce umožnil v kontextu výzkumu pramene z roku 1572 předpokládat existenci zaniklého vesnického osídlení ve východní části katastru. Takové eventualitě ostatně nasvědčuje excentrický tvar katastru a rovněž existence dalších zaniklých vsí v bezprostředním sousedství této části katastru v extravilánech k němu bezprostředně přiléhajících. Odlišnou strukturu extravilánu naznačuje také pravděpodobná existence středověkého šlechtického sídla – fortifikace v prostoru bývalého a současných rybníků. Provedený rozbor pramene z roku 1572 a jeho porovnání se starším urbářem z roku 1437 dokládá jak poměrně unikátní stáří některých pomístních názvů v katastru obce a může se tak stát i základem pro následné jazykovědné onomastické sondáže. Podobně rozbor zkoumaného pramene přispívá k poznání vybavení rytířského statku v severní části jižních Čech průmyslovými a dalšími hospodářskými objekty a může tak přispět k budoucímu detailnímu poznání režijního hospodaření nižší šlechty ve 2. polovině 16. století v daném regionu.

Provedený výzkum také obecně dokládá nadějnost takto podobně konkrétních záznamů o vybavení jednotlivých statků v deskách zemských z předběllohorského období a možnosti obdobných výzkumů pro poznání dosud velmi málo poznaného uspořádání tehdejších vesnických sídel a kulturní krajiny.

⁴⁸ Tyto změny jsou nepřímo ve sledované oblasti doloženy – srov. M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 46), s. 90–92.

Martin Dohnal

The Development of Settlement Network and Landscape in Dobronice Estate near Bechyně during the Late Middle Ages and the Modern Era

The study is based on an extraordinarily detailed record from 1572 describing the division of the Dobronice estate among sons of the late Volf Hozlauer of Hozlau. This information along with the existence of older urbaria made it possible to describe the layout of village settlements and landscape in the 2nd half of the 16th century in more detail than usually possible when common written documents retained on the territory of the Czech lands are used.

As regards settlements researchers monitored their layout and research results demonstrated that after the mid-17th century some farmsteads might have been relocated in connection with the renovation of villages after the Thirty Years' War. It is very difficult to reconstruct the layout of villages before the Thirty Years' War even in locations that were not significantly damaged during the war (Dobronice). In some other villages the comparison of individual records proved large scale decline of farmsteads during the late Middle Ages and a significant devastation of villages during the Thirty Years' War.

The document from 1572 comprises detailed information on the layout of buildings in the landscape. The document especially describes fields, meadows, forests and other facilities controlled by noblemen. Since the document localizes them with the use of other period data, it unfortunately does not enable us to localize them accurately. Nevertheless, descriptions from this 1572 document enabled us to localize most objects and showed us the basic relations among individual objects in the landscape; the document also confirmed the distribution of fields and meadows controlled by noblemen outside the village. The performed research proved that the basic structure of fields cultivated by the village dates back to the era before the Battle of White Mountain. The same cannot be said about the size of land and other facilities controlled by noblemen; the comparison of data from 1437–1572 showed that they expanded significantly.

Michal Vokurka*

**REZIDENCE SASKO-LAUENBURSKÝCH
PRINCEZEN. ÚPRAVY SÍDEL A JEJICH OKOLÍ
NA PANSTVÍCH ANNY MARIE FRANTIŠKY
A SIBYLLY AUGUSTY**

RESIDENCES OF SAXE-LAUEBURG PRINCESS. MODIFICATION
OF RESIDENCES AND THEIR SURROUNDINGS AT DOMINIONS
OF ANNA MARIA FRANZISKA AND SIBYLLA AUGUSTA

Keywords

Saxe-Lauenburg (dynasty)
baroque landscape
residences
Ostrov
Zákupy
Rastatt
Favorite

Abstract

As a contribution into the discussion about baroque residences and baroque landscape, the manors of two Saxe-Lauenburg princesses are examined. Their residences have or at least used to have a composed surroundings within a town or landscape. The princesses were trying to represent their social power using distinctive symbols (mostly connected to catholicism) and to legitimate themselves in the pre-modern patriarchal society. Their building activity belongs to the most interesting in the baroque Bohemia.

* Mgr. Bc. Michal Vokurka, Ústav českých dějin FF UK, nám. Jana Palacha 2, 110 00 Praha 1. E-mail: misa.vokurka@seznam.cz. – Studie vznikla v rámci Vnitřního grantu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, FF/VG/2017/74.

Úvod

Na bádání o šlechtických rezidencích se obvykle podílejí historikové a historikové umění, přičemž se zajímají o vývoj a vnější vzhled stavby, vnitřní uspořádání a vybavení místností, případně o společenský život rezidence a její reálné využití.¹ Nověji je pozornost věnována i zahradám a uspořádání okolí rezidencí.² Uchopení prostoru a krajiny kolem šlechtických sídel je sice problematické pro jejich proměnlivost a leckdy i malé množství pramenů, ale na druhou stranu velice důležité pro poznání prostoro-
rového významu a urbanisticko-krajinářského kontextu rezidence.³ Ta spolu se svým komponovaným okolím tvořila těžiště řízeného a strukturovaného mikrokosmu panství.⁴ Na výraznou budovu zámku byly navázány různé pohledové linie či cesty a ale-

¹ Pro Čechy 17. a 18. století zejména Jiří HRBEK, *Rezidenční síť členů valdštejského rodu v 17. a 18. století*, *Folia Historica Bohemica* 28, 2013, č. 1, s. 59–103; Martin KRUMMHOLZ, *Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura, výzdoba, život rezidence*, Praha 2007; Ivo CERMAN, *Mezi Vídní a Veltřusy (Rudolf Chotek a jeho letní rezidence)*, *Confluent. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka* 1, 2005, s. 92–97; Jiří KUBEŠ, *Sídelní strategie knížat z Lobkovic ve Vídni v raném novověku (1624–1734)*, *Porta Bohemica* 3, 2005, s. 86–119; TÝŽ, *Sídla Jana Jiřího Jáchyma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634/37–1689) v proměně*, *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities* 9, 2003, s. 55–87; Rostislav SMÍŠEK, Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi, in: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, red. Václav Bůžek – Pavel Král, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 331–354; Pavel PREISS – Mojmir HORYNA – Pavel ZAHRADNÍK, *Zámek Trója u Prahy. Dějiny, stavba, plastika a malba*, Praha – Litomyšl 2000.

² Sylva DOBALOVÁ, *Duchov: barokní zahrada, barokní krajina?*, *Zprávy památkové péče* 77, 2017, č. 1–2, s. 3–9; Petr ULÍČNÝ, *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 I–II*, Praha 2017; Lubomír ZEMAN, *Zámecká zahrada v Ostrově jako osmý div světa. Ochrana historických prvků vodních systémů*, *Zprávy památkové péče* 76, 2016, č. 5, s. 459–467; Zora KULHÁNKOVÁ, *The garden in Ostrov nad Ohří as an example of European garden design development. Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly* 32, 2012, č. 3, s. 214–239.

³ Obecněji k tomu např. Andreas HOLZEM – Beat KÜMIN, *Einleitung zur ersten Sektion: Sakrale und profane Räume im Spannungsverhältnis*, in: *Die Erschließung des Raumes. Konstruktion, Imagination und Darstellung von Räumen und Grenzen im Barockzeitalter*, hg. Karin Friedrich, Wiesbaden 2014, s. 89–95; Jan HIRSCHBIEGEL, *Hof, Residenz, Residenzstadt – alte und neue Forschungsfelder. Das Forschungsvorhaben „Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800). Urbanität im integrativen und konkurrierenden Beziehungsgefüge von Herrschaft und Gemeinde“*, in: *Herrschen – Leben – Repräsentieren. Residenzen im Fürstbistum Osnabrück 1600–1800*, hg. Susanne Tauss – Joachim Herrmann, Regensburg 2014, s. 303–311. Na příkladu zahrad též sborník *Räume der Macht. Metamorphosen von Stadt und Garten im Europa der Frühen Neuzeit*, hg. Anna ANANIEVA, Bielefeld 2013.

⁴ O reprezentaci staveb nacházejících se na panství v zámeckém interiéru Lucie RYCHNOVÁ, *Komponovaná krajina Františka Josefa Šlika a „krajinotvorba“ kolem roku 1700*, disertační práce, Ústav dějin umění FF UK Praha 2016, s. 149–155.

je.⁵ Lze souhlasit s Jiřím Hrbkem, že „*zůstává stále nezodpovězenou otázkou, do jaké míry existovala barokní komponovaná krajina jako konstanta českých zemí 17. a 18. století, nebo zda byla pouze produktem zvláštní konstelace podmínek, mezi nimiž vyniká nutnost existence ideového tvůrce, často šlechtického vlastníka určitého domini*“.⁶

V této studii jsou představeny rezidence sasko-lauenburských princezen Anny Marie Františky a Sibylly Augusty na konci 17. a počátkem 18. století, tedy v době, kdy se sasko-lauenburské državy rozdělily na dva celky a docházelo k divergentnímu vývoji na statcích, jež dříve náležely jednomu majiteli. Přesto je možné i po rozdělení v roce 1690 najít několik společných rysů.⁷ Předmětem našeho zájmu bude stavební úprava rezidence v širším pojetí, tedy včetně zahrad, kostelů, klášterů, kaplí a dalších budov, které byly důležité pro šlechtičny a jejich dvory.⁸ Pokusím se konstruovat obraz rezidencí obou šlechticů v kontextu jejich okolí, včetně charakteru města či městečka, kde se sídlo nacházelo, a případných loveckých zámečků v okolí. Badatelský záměr je vztažen nejen k samotné podobě, ale i k ideovému obsahu představovaných úprav. Alespoň částečnou odpověď na výše zmíněnou Hrbkovu otázku snad může přinést sledování návaznosti kompozic z doby sasko-lauenburských princezen na zásahy jejich předků.

Při interpretaci stavebních kompozic vzniklých v souladu s dobově standardními principy barokní architektury mi určitým vodítkem byly práce religionisty Mircea Eliadeho, který vychází z „dvou modalit bytí ve světě“ – posvátného a profánního. Pro náboženského člověka, jímž obě šlechtičny bezpochyby byly, podle Eliadeho platí, že žije v nehomogenním světě, jenž je strukturován pomocí hierofanie, tedy zjevení posvátného, které „zakládá svět“ a „odhaluje absolutní pevný bod a střed“. Okolí se potom vztahuje k tomuto středu a ze vzájemné polohy vyplývá význam dalších míst,

⁵ Jan ŠPERK, Hlavní pohledové vazby v krajinářské kompozici Františka Josefa Šlika, *Historická geografie* 41, 2015, č. 1, s. 7–22; Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, Krajinářská tvorba Jana Rudolfa Černína. Vznik a vývoj parků v Krásném Dvoře, Jemčině, Petrohradě a Chudenicích, Praha 2014.

⁶ J. HRBEK, *Rezidenční síť* (jako pozn. 1), s. 60.

⁷ Jedná se například o dohled nad správou panství, úpravy zahrad či specifické projevy zbožnosti. Zda jsou podobnosti dány dobovým trendem a nutností, či zda se jedná o důsledek specifického vztahu princezen a snahu pokračovat v tradici předků, nechám prozatím stranou. Stěžejním písemným pramenem k jejich vzájemnému vztahu je jejich částečně dochovaná korespondence uložená v Generallandesarchiv (dále jen GLA) Karlsruhe, sign. 46 Nr. 4045. Bohužel se korespondence soustředí především na majetkové vyrovnání princezen.

⁸ K pojmu rezidence Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, disertační práce, FF JU České Budějovice 2005, s. 37.

neboť „náboženský člověk [se] snaží umístit svoji existenci do středu světa“.⁹ Přesně toto schéma lze vypořádat v barokním urbanismu, kdy stavebník umísťuje *axis mundi* (např. mariánský sloup) do kompozičního vztahu se svým sídlem. Nejde o protiklad profánního a posvátného, ale o strukturování posvátného prostoru od středu po periferii.

Naším cílem je na příkladu obou sester ukázat, jak se pomocí principů barokního slohu manifestovalo sociální postavení stavebníka. Právě kompoziční vztah zámku a nejčastěji mariánského sloupu (jakožto vertikální osy odkazující na zdroj legitimacy vrchnosti) hierarchizoval okolní prostor a vytvářel kompoziční jádro přinášející nový řád, a to i do zástavby již dříve existující. V některých případech tato osa bývá prodloužena na druhou stranu kostelem či farou jako symbol sepětí duchovní (církvní) a světské správy (jakkoliv mezi nimi mohly existovat spory).¹⁰ Pomocí hlavní kompoziční osy v horizontálním směru bylo aristokratické sídlo propojeno se symbolickým významem sakrálních objektů. Obecně pro barokní architekturu platí, že osovost se uplatňovala především v menším či středním měřítku, zatímco dále mohla kompozice pokračovat volněji s respektem k okolnímu reliéfu a již existující infrastruktuře.

Při uplatnění Eliadeho výkladu na novověkou společnost Evropy je ale třeba přiznat, že obývaný prostor byl sakralizován a strukturován již od počátku. Barokní, potridentská epocha má potřebu toto činit znovu, resp. rekonstituovat řád, který byl otřesen reformací a třicetiletou válkou.¹¹ Barokní krajinotvorba v českých zemích není myslitelná bez sídel feudální vrchnosti, kostelů, kaplí, mariánských a trojičních sloupů, které kromě poděkování za ochranu a pomoc vyjadřují mocenské nároky a podílejí se na hierarchizaci prostoru a krajiny.¹² Ovládnutí se pak neuskutečňuje pro moc

⁹ Mircea ELIADE, *Posvátné a profánní*, Praha 2006, s. 11–20 (první vydání 1957); TÝŽ, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 1993, s. 9–20. Z Eliadeho textů vycházel již Mojmir Horyna (srov. níže); ke kritice Eliada Christiane BARTH, “In illo tempore, at the Center of the World”: Mircea Eliade and Religious Studies’ Concepts of Sacred Time and Space, *Historical Social Research* 38, 2013, č. 3, s. 59–75; v historické geografii se Eliadovu pojetí blíží Christian NORBERG-SCHULZ, *Genius loci*, Praha 1994, s. 23.

¹⁰ K různým aspektům zbožnosti a jejímu významu v době baroka, včetně otázky institucionálních kompetencí srov. Martmut LEHMANN, *Zur Bedeutung von Religion und Religiosität im Barockzeitalter*, in: *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock I*, hg. Dieter Breuer – Barbara Becker-Cantarino – Michael Stolleis, Wiesbaden 1995, s. 3–22.

¹¹ Antonín KOSTLÁN, *Vliv třicetileté války na vznik a utváření barokní mentality v českých zemích*, in: *Baroko v Itálii – baroko v Čechách*, red. Vilém Herold – Jaroslav Pánek, Praha 2003, s. 113–130.

¹² K mariánským sloupům, které předcházely trojiční, předložila výtečnou studii Susan TIP-TON, „Super aspidem et basiliscum ambulabis...“, *Zur Entstehung der Mariensäulen im 17. Jahrhundert*, in: *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock I*, hg. Dieter Breuer – Barbara Becker-Cantarino – Michael Stolleis, Wiesbaden 1995, s. 375–398. Tři vůbec první mariánské sloupky vznik-

samu, ale „*ad maiorem Dei gloriam*“.¹³ Pochopitelně nelze krajinotvorbu redukovat na výstavbu jednotlivých objektů. Podstatná je jejich vzájemná orientace, návaznost na síť cest, vztah ke stávající zástavbě i umístění v reliéfu a zapojení do každodenního provozu.¹⁴ To vše bylo doplněno náboženskými symboly, které měly odkazovat ke zbožnosti obyvatel (resp. objednavatelů) a zároveň svým způsobem stvrzovaly oprávněnost jejich počinání.¹⁵ Ačkoliv se soustředím na krajinotvorbu z popudu šlechty, je potřeba mít na zřeteli i množství lidových zásahů a fundací, které přispívaly k oživení a hierarchizaci obývané krajiny, jež se odvíjela od dominant kostelů, sloupů a šlechtických sídel. Drobné sakrální památky zřizované poddanými tak lze vnímat jako doplňky participující na počinech stavebníků z řad šlechty.

Pro postihnutí vztahu mezi krajinotvorbou a mocí se přidržím interpretaci W. J. T. Mitchella, který krajinu vnímá jako kulturní médium,¹⁶ a Denise Cosgrove, který poukázal na vyjádření sociální role a dalších vztahů prostřednictvím (kulturní) krajiny, o níž mluví jako o ideologickém konceptu.¹⁷ Pro lepší uchopení pojmu moc se odkážu na Michaela Manna, jenž vidí čtyři hlavní zdroje společenské moci (*social*

ly jako poděkování za pomoc ve válce, potom kolem roku 1680 vznikaly často v souvislosti s morem. Význam mariánského sloupu jako středu je patrný na známé univerzitní tezi Jana Fridricha z Valdštejna od Karla Škréty z roku 1661 (Jiří M. HAVLÍK, Jan Fridrich z Valdštejna: arcibiskup a mecenáš doby baroka, Praha 2016, s. 29).

¹³ Motto jezuitského řádu má v potridentském katolictví obecnou platnost.

¹⁴ Eva CHODĚJOVSKÁ, Broumovsko. Česká barokní krajina?, in: Eva Chodějovská – Eva Semotanová – Robert Šimůnek, Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha, Praha 2015, s. 245–292, zde s. 289.

¹⁵ Jörg LAUSTER, Die Verzauberung der Welt. Eine Kulturgeschichte des Christentums, München 2014, s. 371. Marie-Elizabeth Ducreux hovoří o Čechách jako o replice Svaté země díky množství šlechtických fundací a činnosti řeholních řádů. Venkovské farnosti sice do konce 17. století zůstávaly trochu opomenuty, nicméně právě v době, které se věnuje tato studie, se již situace změnila, jak dokládají i zdejší příklady: Marie-Elizabeth DUCREUX, Několik úvah o barokní zbožnosti a o rekatolizaci Čech, Folia Historica Bohemica 22, 2006, s. 143–175, zde s. 161. Tématu barokní zbožnosti se věnoval také Jiří MIKULEC, Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, Praha 2013, k tematice této studie zejména s. 13–30, 55–68 a 145–152.

¹⁶ „*Landscape as a cultural medium thus has a double role with respect to something like ideology: it naturalizes a cultural and social construction, representing an artificial world as if it were simply given and inevitable, ...*“ (William J. T. MITCHELL, Introduction, in: Landscape and Power, ed. W. J. Mitchell, Chicago 1994, s. 2).

¹⁷ „*Landscape, I shall argue, is an ideological concept. It represents a way in which certain classes of people have signified themselves and their world through their imagined relationship with nature, and through which they have underlined and communicated their own social role and that of others with respect to external nature*“ (Denis E. COSGROVE, Social Formation and Symbolic Landscape. With a new introduction, Madison 1998, s. 15).

power): moc ideologickou, ekonomickou, vojenskou a politickou.¹⁸ Je zjevné, že sasko-lauenburské princezny měly omezené pole působnosti a kromě finančních prostředků udržovaly své postavení sepětím s ideologickou mocí, jejíž hlavním institucionálním rámcem byla katolická církev.¹⁹ Právě dobré vztahy s touto institucí a jejími představiteli, podpora nových kultů (římských světců, od 20. let propagace Jana Nepomuckého) a především zaštitění se mariánskou úctou jsou faktory, které sehrály důležitou úlohu v reprezentaci obou sester.

Značnou část faktografických údajů k Zákupům a stavbám Václava Špačka již publikovali Petr Macek a Pavel Zahradník.²⁰ Přestože se jim jednalo zejména o stavební historii, neopomenuli krajinotvorné a urbanistické aspekty studovaných objektů.

Sasko-lauenburští vévodové a české země

Sasko-lauenburští vévodové patří k rodům, které se v Čechách zakoupily v době třicetileté války. Konkrétně to byl Julius Jindřich (1586–1665), který od 20. let 17. století vytvářel zejména velké domény kolem Toužimi (panství Toužim, Brložec, Údrč) a Ostrova (panství Ostrov, Děpoltovice, Hauenštejn, Měděnc) v severozápadních Čechách.²¹ Druhou část českých majetků Sasko-Lauenburských tvořilo jmění Anny Magdalény (1609–1668), rozené z Lobkovic, jež se roku 1632 provdala právě za plukovníka Julia Jindřicha.²² Po svém prvním manželovi Zbyňku Novohradském z Kolovrat (1594–1630) dědila majetek v hodnotě asi 700 000 zlatých, včetně panství Zákupe,

¹⁸ Michael MANN, *The Sources of Social Power I. A history of power from the beginning to A.D. 1760*, New York 2007, s. 22–28.

¹⁹ O nutnosti odkrýt ideologický rámec pro porozumění krajině a myšlenkovému přístupu k ní hovoří Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003, s. 141. Podrobněji k tomu Alan R. H. BAKER – Gideon BIGER, *Ideology and landscape in historical perspective: essays on the meanings of some places in the past*, Cambridge 1992, s. 3 a dále.

²⁰ Petr MACEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Zámecký areál v Zákupech, Průzkumy památek 3*, 1996, č. 2, s. 3–34; Petr MACEK, *Barokní architekt Václav Špaček (1689–1751) I–II*, disertační práce, Ústav dějin umění FF UK Praha 2007.

²¹ K sasko-lauenburským vévodům v Čechách nejnověji Michal VOKURKA, *Sasko-lauenburští vévodové jako příklad aristokracie v Čechách 17. století*, *Bohemiae Occidentalis historica 3*, 2017, č. 2, s. 5–29.

²² Jde o dceru nejvyššího lovčího Viléma ml. z Lobkovic z bilínské větve (1575–1647) a Kateřiny Benigny z Lobkovic z větve duchcovské (1594–1653), která roku 1626 založila Loretu na pražských Hradčanech (Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002, s. 93–105).

Horní Police a Buštěhrad a tzv. Kolovratského paláce na Hradčanském náměstí v Praze.²³

Roku 1658 získal Julius Jindřich panství Zvoleněves (východně od Slaného).²⁴ Poslední důležitá akvizice proběhla v roce 1663, kdy zakoupil panství Ploskovice a Hauenštejn (u Stráže nad Ohří) a statky Měděnec a Záběhlíce.²⁵ Zbytek nákupů se uskutečnil až za jeho potomků, přičemž neaktivněji si počínala Anna Marie Františka.²⁶ Po vymření početného příbuzenstva se Julius Jindřich stal vládařem lauenburského vévodství na dolním toku Labe.²⁷

Lauenbursko po smrti Julia Jindřicha připadlo jeho staršímu synovi Františku Erdmannovi (1629–1666), u něhož panovala obava z odpadnutí od katolické víry.²⁸ České statky v čele s honosnou rezidencí v Ostrově tak dědil mladší Julius František (1641–1689), avšak kvůli bratrově smrti se brzy ujal i německých držav. Za Julia Františka, jenž byl synem Anny Magdalény a Julia Jindřicha, se majetky rozrostly přede-

²³ Petr MAŤA, Wandlungen des böhmischen Adels im 17. Jahrhundert und der Aufstieg des Hauses Sachsen-Lauenburg in Böhmen, in: Barockes Erbe. Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat, hg. Annemarie Röder – Michael Wenger, Stuttgart 2010, s. 4–27, zde s. 11. Hodnotu majetku uvádí kardinál Harrach ve svých denících: Die Diarien und Tagzetel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667), Band II, hg. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO, Wien – Köln – Weimar 2010, s. 17.

²⁴ P. MAŤA, Wandlungen (jako pozn. 23), s. 12. V populárně-naučných internetových zdrojích se lze též setkat s informací o koupi Juliem Františkem roku 1668.

²⁵ Lubomír ZEMAN, Dějiny města Ostrova, Ronov nad Doubravou 2001, s. 76. K Záběhlíci snad jen P. MAŤA, Wandlungen (jako pozn. 23), s. 12. Ten informaci čerpá z dnes již vydaných Harrachových deníků, podle kterých byla v Záběhlících, zakoupených v březnu 1663 od hraběte Lažanského, funkční příměstská rezidence nejpozději od září 1663. Srov. Die Diarien (jako pozn. 23), Band VII, s. 396. K dubnu 1663 je i instrukce tamnímu zahradníkovi (NA Praha, Administrace toskánských statků (dále jen ATS) – společné, kart. 306).

²⁶ K tomu v následujícím výkladu.

²⁷ Přímou v Lauenburgu se vybíralo clo z přepravy po Labi a nacházel se zde zámek se zahradou. Rezidenčním městem byl v 17. století severněji položený Ratzeburg. K vývoji vévodství Hans-Georg KAACK, Sachsen-Lauenburg und Böhmen. Die Welfen und das Herzogtum Lauenburg, Ratzeburg 1989, s. 6–9.

²⁸ Pochybnost nad jeho náboženským přesvědčením vyjádřil kardinál Harrach zápisem 22. ledna 1657 (Die Diarien (jako pozn. 23), Band IV, s. 188); na to poukazuje i P. MAŤA, Wandlungen (jako pozn. 23), s. 14 a pozn. 46. Avšak k 18. lednu 1661 Harrach poznamenává: „*Nun ist die ganze lutherische mannslini defelbigen hauses* [tj. sasko-lauenburský rod, pozn. M. V.] *abgestorben, und bleibet allein er* [Julius Jindřich] *und seine 2 catholische söhn* [František Erdmann a Julius František] *darvon ubrig*“ (Die Diarien (jako pozn. 23), Band VII, s. 18). Podle manželské smlouvy měl být František Erdmann vychováván jako luterán (srov. Landesarchiv Schleswig, Abt. 210, Nr. 118, Vermählung des Herzogs Julius Heinrich mit Elisabeth Sophie), avšak zjevně po smrti matky došlo k porušení tohoto ustanovení.

vším o Svádov nedaleko Ústí nad Labem, zakoupený roku 1676.²⁹ Kromě toho provedl vévoda četné stavební úpravy v Ostrově a na Zákupcích, kde rovněž založil kapucínský klášter.³⁰ Po jeho smrti roku 1689 se majetek rozdělil mezi jeho dcery Annu Marii Františku a Sibyllu Augustu. Výjimkou bylo lauenburské vévodství, kde nebylo možné nástupnictví v ženské linii, neboť se jednalo o říšské léno.³¹ Vévodství nakonec připadlo hannoverským kurfiřtům (tedy anglickým králům), přestože se sasko-lauenburské princezny ještě dlouhá léta snažily o jeho získání.³²

Vzhledem k tomu, že v závěti Julia Františka nebylo nic o způsobu rozdělení majetku, vypukl mezi sestrami spor, jehož předmětem byla zejména rezidence v Ostrově – tou dobou stále nejvýznamnější rodové sídlo.³³ Rovněž se řešilo i provdání obou princezen, jejichž poručníkem byl v závěti ustanoven císař Leopold.³⁴ Kromě něj se do otázky sňatku vložili i sulzbašský falckrabě Kristián August, děd princezen z matčiny strany, a Marie Anna z Lobkovic, která obě sestry opatrovala na Roudnici až do jejich svatby. Mladší ze sester, Sibylla Augusta, se provdala již 27. března 1690 za Ludvíka Viléma, markraběte bádenského, zatímco svatba Anny Marie Františky se uskutečnila až 29. října téhož roku, kdy si vzala Filipa Viléma Falcko-Neuburského.³⁵ Rozdělení

²⁹ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV. Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1923, s. 374.

³⁰ P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, *Zámecký areál* (jako pozn. 20), s. 12. Juliu Františkově nebylo dosud věnováno mnoho pozornosti. Více o něm např. Hans-Georg KAACK, *Sachsen-Lauenburg* (jako pozn. 27), s. 57–75 a L. ZEMAN, *Dějiny* (jako pozn. 25), s. 82–88. O jeho tureckém kabinetu píše Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomo-ravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015, s. 206–214.

³¹ V závěti z 25. září 1689 ustanovil Julius František své dcery universálními dědičkami. Kromě majetků v Čechách dědí i pohledávky vůči kurfiřtům a říšským knížatům. Jeden z opisů uložen v SOA Plzeň, Bádenská tajná dvorská kancelář (dále jen BTDK), Testament Julia Františka Sasko-Lauenburského, inv. č. 3, kart. 1.

³² Vévodství brzy obsadily oddíly Jiřího Viléma Brunšvicko-Lüneburského a roku 1716 je Karel VI. udělil v léno Jiřímu I. (Hans-Georg KAACK, *Markgräfin Sibylla Augusta. Die große badi-sche Fürstin der Barockzeit*, Konstanz 1983, s. 79–81).

³³ Archivní materiál k dělení majetku je uložen z části v SOA Plzeň, BTDK, Rozdělení ma-jetku mezi Annu Marii Františku a Františku Sibyllu Augustu, inv. č. 6, kart. 2, z části v Generallan-desarchiv Karlsruhe, Haus- und Staatsarchiv, Personalien Baden-Baden, Verzeichnis des Anteils, welcher bei der Verteilung der Fährnisse in den Schlössern Reichstadt und Schlackenwerth der Mar-kgräfin Franziska Sibylla Augusta zufiel sign. 46 Nr. 4044. Z literatury se o dělení majetku zmiňuje H.-G. KAACK, *Markgräfin* (jako pozn. 32), s. 65–76.

³⁴ SOA Plzeň, BTDK, Testament Julia Františka, f. 3r.

³⁵ O svatbách H.-G. KAACK, *Markgräfin* (jako pozn. 32), s. 72 a 76. O Ludvíku Vilémovi Bádenském *Der Türkenlouis*. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit, hg. Wolfgang Froese – Martin Walter, Gernsbach 2010. Filipu Vilémovi (jehož sestra Eleonora Magdaléna byla třetí ženou císaře Leopolda I.) ani Anně Marii Františce zatím bližší pozornost věnována nebyla;

majetku nakonec proběhlo v závislosti na jeho genezi: to, co před rokem 1632 patřilo Juliu Jindřichovi, připadlo Sibylle Augustě, a někdejší panství Anny Magdalény zdědila Anna Marie Františka.³⁶

Působnost obou princezen na jejich panství byla poměrně dlouhá – u Sibylly Augusty to bylo 43, v případě Anny Marie dokonce 51 let. Kromě toho byly životy obou výrazně formovány brzkou smrtí jejich prvních manželů (Filip Vilém Falcko-Neuburský zemřel již roku 1693, markrabě bádenský roku 1707), která jim umožnila vysokou míru emancipace a realizaci vlastních představ o podobě jejich statků. Životy obou sester jsou charakteristické rozsáhlou stavební činností, která se neomezuje jen na samotnou architekturu zámeckých areálů, ale naopak se jedná o komponování urbanisticko-krajinářských celků, jež zasahovaly do prostoru, kde se odehrával každodenní život všech sociálních vrstev. Tedy postupný přechod od vlastní rezidence (zámku) do krajiny kolem urbanizovaného sídla. Jak je pro baroko typické, „kompozice nevyzařuje do nekonečna, ale má cílové prvky“.³⁷ To se týká jak Ostrova, Favority a ve své podstatě i Rastattu, kde stavěla Sibylla Augusta, tak rezidenci její sestry v Zákupcích, Ploskovicích, Kácově a Horní Polici. Důležité je, že navázání do krajiny se často děje prostřednictvím sakrálních prvků jako jsou kaple, sochy světců či mariánské sloupy. Těmito počiny obě princezny vyjadřovaly svou specifickou zbožnost s akcentováním mariánské úcty, kultu sv. Kříže a sv. Heleny, což jim zároveň pomáhalo legitimizovat jejich mocenskou pozici v rámci patriarchální společnosti.³⁸ Významnou roli sehrál i vztah mezi zadavatelkou a stavitelem, který se časem vyprofiloval v obou případech. Ovšem zde je potřeba podotknout, že urbanistické a krajinné kompozice vznikaly již před angažováním těchto stavitelů.³⁹

drobnou výjimkou je H.-G. KAACK, Sachsen-Lauenburg (jako pozn. 27), s. 97–111, ale více pozornosti věnuje přeci jen Sibylle Augustě, než její sestře a Filipu Vilémovi.

³⁶ H.-G. KAACK, Markgräfin (jako pozn. 32), s. 65 a dále. Sibylla Augusta získala pocho-pitelně i později přikoupená panství Hauenštejn a Měděnec, zatímco její sestře připadly Ploskovice.

³⁷ P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, Zámecký areál (jako pozn. 20), s. 21. K barokním a kla-sicistním osám skvěle Mojmir HORYNA, Barokní architektura a kompozice krajiny, in: Kompozice zahrad v dějinách umění, red. neuveden, Tábor 1987, s. 29–37, zde s. 33.

³⁸ Ovdověním se výrazně měnilo právní postavení ženy v její prospěch (Ulrike ILG, Fürstliche Witwen in der Frühen Neuzeit – eine Einführung, in: Fürstliche Witwen in der Frühen Neuzeit – zur Kunst- und Kulturgeschichte eines Standes, hg. Ulrike Ilg, Petersberg 2015, s. 5–13, zde s. 5. Ke ztotožňování šlechticů-vdov se sv. Helenou Sigrig GENSICHEN, Die Hofkirchen der verwitweten Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden in Rastatt und Ettlingen als Orte herrschaftlicher Repräsentation, in: tamtéž, s. 55–72, zde s. 63. Anna Marie Františka se sice v roce 1697 provdala podruhé, ale právo spravovat své statky jí zůstalo. Od manžela žila zcela odděleně a nezá-visle na něm.

³⁹ U Sibylly Augusty to byl Johann Michael Ludwig Röhrer, v případě její sestry Václav Špaček.

Sibylla Augusta (1675–1733)

Františka Sibylla Augusta po svatbě s Ludvíkem Vilémem Bádenským trávila mnoho času sama, kvůli manžellovým povinnostem u armády. Střídavě proto sídlila v Bádensku a severozápadních Čechách, zejména **Ostrově**. Ačkoliv je pravda, že markrabství bylo zničené válkou s Francií a okupováno cizími vojsky, nelze tvrdit, že by byl Ostrov vybrán jako nová hlavní rezidence baden-badenské linie.⁴⁰ Přes veškerou atraktivitu, již Čechy pro říšskou šlechtu mohly mít, se tato obvykle nezřikala svých tradičních sídel.⁴¹ Ludvík Vilém ostatně v Ostrově mnoho času nestrávil a nejen urbanistický projekt Rastattu naznačuje, že i kdyby nebylo jeho smrti roku 1707, pokračoval by spíše dosavadní trend preferující Bádensko.⁴²

Zatímco představu o projektech starší ze sester musíme vyvodit z účtů, reliktní areálů a za pomoci stavebněhistorických průzkumů, poznání výstavby na statcích Sibylly Augusty a jejího manžela výrazně usnadňují dochované obrazové materiály.⁴³ Přestože Ostrov byl už tehdy luxusní rezidencí, prošel dalšími úpravami včetně výstavby nového zámku, tzv. Paláce princů (dokončen 1695).⁴⁴ Tou dobou probíhala

⁴⁰ Ludvík Vilém se chtěl poprvé se svým dvorem přesunout do Rastattu již v létě roku 1700, nicméně pro různé komplikace se tak stalo až na podzim 1705. Do té doby do Rastattu několikrát zavítal, avšak delší pobyty trávil v renesančním zámku v Baden-Badenu (GLA Karlsruhe, Abt. 220, Nr. 27).

⁴¹ Srov. Esteban MAUERER, Die Fürstenberger zwischen Südwestdeutschland, Böhmen und Wien, in: *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, hg. Ronald G. Asch – Václav Bůžek – Volker Trugenberger, Stuttgart 2013, s. 57–76. Sasko-lauenburští jsou v tomto spíše výjimkou, která je dána situací rodu od třicetileté války dále. Lauenbursko původně zdědil nejstarší syn Julia Jindřicha. Julius František již byl vázán četnými pouty k monarchii (kariéra, konfese, rezidence).

⁴² Roku 1700 se Ludvík Vilém stal polním maršálem Švábského kraje, plukovníkem baden-badenského pluku a vrchním velitelem Franckého kraje, byl tedy touto funkcí vázán v Říši (H.-G. KAACK, Markgräfin (jako pozn. 32), s. 112).

⁴³ Pro Ostrov po roce 1690 je nejdůležitější soubor perokreseb architekta Johanna Michaela Sockha z roku 1715, GLA Karlsruhe, sign. HfK-Hs, Nr. 252 „Vues En Perspective de la Residence et de tous les Compartimens du Jardin de Slackenwerth“; z velké části přetištěno v publikaci L. ZEMAN, Dějiny (jako pozn. 25), s. 113–125. Roku 1716 ještě vznikl soubor osmi vyobrazení „Mappe der Böhmischen Herrschaften“, dnes v GLA Karlsruhe, HfK Planbände XVI. Reprodukce souboru je českému čtenáři dostupná v článku Robert ŠIMŮNEK, Prospekty českých panství Sibylly Augusty Bádenské (1716), *Průzkumy památek* 21, 2014, č. 1, s. 5–38; nověji k tématu TÝŽ, *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*, Praha 2018, s. 143–149. Plán Rastattu v GLA Karlsruhe, sign. H, Rastatt, Nr. 5. Pro zámek Favorita viz tamtéž, sign. G., Nr. 1–5.

⁴⁴ Podnětem k zahájení nové stavby byl požár části starého zámku roku 1691 (Zdenka ČEPELÁKOVÁ – Michael WENGER, Historische Denkmäler der Stadt Schlackenwerth/Ostrov gestern und heute, in: *Barockes Erbe. Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat*, hg. Annemarie Röder – Michael Wenger, Stuttgart 2010, s. 111–124, zde s. 119.

i úprava zahrady, která pokračovala až do roku 1715, avšak rozvržení osy a část s Leuthnerovým letohrádkem zůstaly zachovány.⁴⁵ Za nápadnou změnu považují prodloužení hlavní osy v rámci zahrady. Tedy té, která prochází z vrchní části zahrady letohrádkem a dále k oblouku jižní zdi. To kontrastuje s absencí osy, jež by jako v případě Zákup či Ploskovic (o kterých bude řeč později) propojovala jednotlivé prvky kompozice navzájem, neboť zdejší osy se týkají jen dílčích částí. Ostatně namísto jakéhokoliv spojení zde vyniká oddělení města a zahrady, kolem které se rozvíjely další stavební aktivity sasko-lauenburských vévodů a jejich následovníků. Tato situace vznikla v 30. letech 17. století a byla determinována jak dobovými architektonickými principy, tak vztahem vrchnosti s poddanými měšťany.⁴⁶ Z doby Augusty Sibylly pocházejí kromě Paláce princů a zahradních úprav (včetně menażerie a divadla), realizovaných Jeanem Trehetem, ještě kaple sv. Floriana (1692–1693) a P. Marie Einsiedelské (1709–1710).⁴⁷ Tím se těžiště zdejší zástavby přesunulo směrem k zámku, jenž se ocitl obklopen mezi městem, zahradou a hospodářským dvorem, takže nezbylo mnoho prostoru pro navázání do krajiny. Výjimku představoval průsek cesty v oboře z jejího středu směrem na ostrovskou rezidenci. Nicméně lovecký zámček, ze kterého bylo do města vidět, byl zde postaven až v roce 1738, pět let po smrti Sibylly Augusty.⁴⁸ V Toužimi, ani na dalších českých panstvích markraběnky výrazné přestavby neproběhly.⁴⁹

Přestože Ostrov za Ludvíka Viléma a Sibylly Augusty přestal být hlavní rezidencí, rozhodně nezůstával stranou dění. Markraběnka sem pravidelně dojížděla a zdejší úředníci měli povinnost posílat do Rastattu týdenní zprávy o situaci na panství.

⁴⁵ K vývoji zahrady nejnověji Lubomír ZEMAN, Zámecká zahrada v Ostrově jako osmý div světa. Ochrana historických prvků vodních systémů, Zprávy památkové péče 76, č. 5, 2016, s. 459–467. K nejznámější, manýristické podobě Michael WENGER, Die Gärten der Herzöge von Sachsen-Lauenburg in Schlackenwerth. Gartenkunst von europäischem Format, in: Barockes Erbe. Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden und ihre böhmische Heimat, hg. Annemarie Röder – Michael Wenger, Stuttgart 2010, s. 74–95; Z. KULHÁNKOVÁ, The garden in Ostrov nad Ohří (jako pozn. 2).

⁴⁶ Michal VOKURKA, Julius Jindřich Sasko-Lauenburský versus ostrovští měšťané: Pro měna Ostrova ve vévodskou rezidenci, in: Historie 2015/2016. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference Brno 21.–22. dubna 2016, red. Kateřina Kovárová – Zbyněk Sviták, Brno 2017, s. 135–150.

⁴⁷ Autorem obou snad J. M. Sockh. Ke kapli sv. Floriána L. ZEMAN, Dějiny (jako pozn. 25), s. 94, k einsiedelské kapli H.-G. KAACK, Markgräfin (jako pozn. 32), s. 160. Jean Trehet byl podobně jako Le Maire, autor návrhu rastattské zahrady, žákem slavného francouzského krajinného a zahradního architekta André Le Nôtreho (tamtéž, s. 123).

⁴⁸ Z. ČEPELÁKOVÁ – M. WENGER, Historische Denkmäler (jako pozn. 44), s. 119.

⁴⁹ V Toužimi přibyl na náměstí mariánský sloup (1705) stojící v ose zámeckého křídla. Bádenským markrabatům náleželo i panství Lovosice, které Ludvík Vilém a následně jeho manželka nejprve spravovali za něměho příbuzného Leopolda Viléma II. (1667–1716), načež ho rastattská větev zdědila.

Kromě psaní se do Bádenska posílala např. minerální voda z Karlových Varů. Ještě v roce 1698 je v soupisu dvořanů uváděno na 180 osob, v roce 1701 je to již jen 120.⁵⁰ Je možné, že se někteří lidé přesunuli do Bádenska (snad do Badenu), aby koordinovali výstavbu tamní rezidence a reorganizaci správy zničeného území.

V Bádensku vznikalo na místě zničené vsi Rastatten zcela nové město **Rastatt** podle plánu Domenica Egidia Rossiho. Projekt začal roku 1697 jako stavba loveckého zámku, ale o dva roky později předložil architekt návrh města, který začal být realizován za aktivní účasti markraběte na jaře 1700. V koncepci jsou obsaženy vlivy francouzského klasicismu i soupeření Ludvíka Viléma s Ludvíkem XIV.⁵¹ Nejdůležitější místo zaujímá zámek, jehož severovýchodní průčelí je obrácené do zahrady uspořádané podél hlavní osy, která již má klasicistní rysy.⁵² Nekončí totiž v zahradě, ale pokračuje přímo alejí do města Ettlingen, vzdáleného 17 km!⁵³ Druhé průčelí je doprovázené dvěma dlouhými postranními budovami pro úřednictvo a zázemí dvora, kterými se zámek otevírá osově souměrnému městu s rovnými širokými ulicemi. Městská zástavba je sice ohraničena meandrem řeky Murg, ale osa hlavní ulice překračuje nejen vody Murgu, ale dokonce i vody Rýna a cílí na 12 km vzdálenou pevnost Fort-Louis. Domy v rezidenčním městě měly být z kamene či cihel a smělo se stavět jen na předem vyměřených parcelách.⁵⁴

Nedílnou součástí rezidenčního města tvořily piaristická kolej (založena 1715) a kopie einsiedelské kaple (1717), jejichž výstavba již byla plně v režii ovdovělé markraběnky.⁵⁵ Kopie švýcarského poutního místa, které markraběnka několikrát na-

⁵⁰ SOA Plzeň, Vrchní úřad Ostrov, Služební poměry, inv. č. 37, kart. 58.

⁵¹ Martin WALTER, Rastatt soll Residenz werden, in: Der Türkenlouis. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit, hg. Wolfgang Froese – Martin Walter, Gernsbach 2010, s. 61–74.

⁵² Chybí zde zakončení vertikálou v dohledné vzdálenosti – srov. M. HORYNA, Barokní architektura (jako pozn. 37), s. 33.

⁵³ Ettlingen s renesančním zámkem byl od roku 1728 vdovským sídlem Sibylly Augusty, před dostavbou Rastattu tu občas pobývala s manželem (Sigrid GENSICHEN, Die Hofkirchen der verwitweten Markgräfin Sibylla Augusta von Baden-Baden in Rastatt und Ettlingen als Orte herrschaftlicher Repräsentation, in: Fürstliche Witwen in der Frühen Neuzeit – zur Kunst- und Kulturgeschichte eines Standes, hg. Ulrike Ilg, Petersberg 2015, s. 55–72).

⁵⁴ Wolfgang FROESE, Herr über Land und Leute. Ludwig Wilhelm als regierender Markgraf von Baden, in: Der Türkenlouis. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit, hg. Wolfgang Froese – Martin Walter, Gernsbach 2010, s. 81–94, zde s. 94. Stavění z kamene opakuje Sibylla Augusta v nařízení z 12. 4. 1714: „... vier haupt Mauern von Stein biß unter Dach bauen werden“ (GLA Karlsruhe, Abt. 220, Nr. 27).

⁵⁵ Piaristé sem byli pozváni z Ostrova. Obě stavby měl na starost stavitel a architekt Michael Ludwig Röhrer, zatímco ostrovskou kapli snad ještě stavěl Sockh. Sigrid GENSICHEN, Die böhmische Heimat, in: Extra schön. Markgräfin Sibylla Augusta und ihre Residenz, hg. Ulrike Grimm, Petersberg 2008, s. 10–25, zde s. 23.

Obr. č. 1. Plán města Rastatt, 1. polovina 18. století. – Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Generallandesarchiv Karlsruhe, H, Rastatt 3, Bild 1, <http://www.landesarchiv-bw.de/plink/?f=4-1735629-1>.

vstřívila, stála spolu s lusthausem Pagodenburg východně od plánované městské zástavby. Vznikl tak volněji pojatý prostor skýtající odpočinek od politického dění, které se jinak v urbanistickém záměru silně odráží. Celek působí majestátním dojmem a markraběcí rezidence zřetelně artikuluje svůj nárok na vládu okolnímu území, přestože ta byla ještě na konci 17. století značně oťřesena francouzskou invází.⁵⁶ Mocenské ambice jsou vyjádřeny uspořádáním budov a orientací os, ale právě i přenesením poutního místa Einsiedeln, které mělo zaručit nové rezidenci boží milost a ochranu.⁵⁷ Kromě toho se tu zasvěcením kaplí projeví kulty sv. Kříže a sv. Jana Nepomuckého. V severní části zámecké zahrady, mimo hlavní osu, se nacházela velmi skromně pojatá loretánská kaple, samostatně stojící mezi oranžériemi bez oddělení ambitem či kostelem.⁵⁸

Markrabě Ludvík Vilém počítal ještě s výstavbou dvou loveckých sídel, které projektoval architekt Rossi. Realizovat stihli však pouze lovecký zámek **Scheibenhartdt**, jižně od vsi Bulach (dnes JZ předměstí Karlsruhe). Budova spolu s přilehlým hospodářským stavením stojí uprostřed elipsy tvořené příkopem. Plocha uvnitř elipsy byla dotvořena zahradou a vysazenými stromy, cesta od jihu byla od 18. století lemována alejí. Zda se tak stalo již za Sibylly Augusty, není jasné.⁵⁹ V první polovině 20. let 18. století zde proběhly stavební úpravy pod vedením markraběčína architekta Rohrera. Zámek pak byl využíván jak Sibyllou Augustou, tak jejím starším synem Ludvíkem Jiřím, jemuž se pro jeho zálibu přezdívalo „Jägerlouis“.⁶⁰ Druhý projekt, zámček **Fremersberg** na úpatí stejnojmenného kopce západně od Baden-Badenu, byl započat až po smrti markraběte a propuštění autora původního návrhu, tedy Rossiho. Práce probíhaly v letech 1716–1720, kdy byly hotové již i domky pro kavalíry a stáje. Malý zámek je vystavěn na půdorysu osmihrotého kříže a má připomínat Hubertův řád, který udílel falcký kurfiřt. Střecha domu byla zdobena pozlaceným jelenem.⁶¹ Zatímco západním směrem se odsud nabízel výhled na údolí Rýna a pevnost Fort-Louis, z ostatních stran bylo místo obklopené zalesněným svahem. V nedaleké vsi Winden byl zřízen filiální kostel sv. Jana Nepomuckého z roku 1730.

⁵⁶ Projekt nového Rastattu není v Bádensku ojedinělý. V roce 1715 bylo založeno město Karlsruhe v kruhové výseči kolem loveckého zámku markraběcí linie Baden-Durlach.

⁵⁷ Právě v Einsiedeln roku 1708 začal tehdy pětiletý dědic markrabství Ludvík Jiří mluvit, což bylo přisuzováno zázračné moci zdejší mariánské sošky (H.-G. KAACK, Markgräfin (jako pozn. 32), s. 159).

⁵⁸ S. GENSICHEN, Die Hofkirchen (jako pozn. 53), s. 56.

⁵⁹ Mapa z roku 1738 sice alej nezachycuje, což ovšem neznamená, že tu nebyla, neboť mapa záměrně akcentuje jiné prvky – srov. GLA Karlsruhe, sign. H, Alb (Fluss), Nr. 3. Naopak na příslušném listu série Erste badische Landesaufnahme z roku 1783 se již alej nachází (GLA Karlsruhe, sign. H, Ettlingen, Nr. 13).

⁶⁰ U. GRIMM, Zeittafel, in: Extra schön, hg. U. Grimm (jako pozn. 55), s. 196–197.

⁶¹ H.-G. KAACK, Markgräfin (jako pozn. 32), s. 189.

Od roku 1707, kdy Sibylla Augusta propustila ze svých služeb architekta Rossioho, jenž se jí zdál příliš drahý, projektoval stavební práce Johann Michael Ludwig Rohrer (1683–1732). Jsou pro něj typické především stavby s centrálním půdorysem, což je možné vykládat jako důsledek vlivu Kryštofa Dientzenhofera, u něhož se Rohrer nejspíše vyučil.⁶² I tento, u nás nepříliš známý architekt a stavitel, dokládá věhlas barokní architektury v Čechách a její pozitivní recepci v zahraničí. Zároveň jeho činnost spadá do let s největší stavební aktivitou v českých zemích.⁶³ V Bádensku se tedy pozoruhodně mísí vliv architektury z Čech s francouzským klasicismem díky imitaci markraběnce blízkého Ostrova a dobové ikony Versailles.⁶⁴

Významným Rohrerovým dílem je zámek **Favorite** (asi 5 km na východ od Rastattu) a jeho komponované okolí. Oproti Rastattu působí uzavřenějším dojmem, neboť zdejší rezidence byla určena soukromým účelům a zábavě. Jde o letní vilu, kde architektonicky nejdůležitějším aspektem je propojení vlastní stavby s přílehlou zahradou, která návštěvníkům nabízela jak velkoryse pojaté otevřené plochy, tak uzavřená intimní zákoutí včetně poustevny. Vybavení zámku, jehož výstavba začala roku 1710, se tematicky odvíjí od obliby porcelánu a orientální exotiky (zejména Číny a Japonska). V zahradě nechyběly oranžerie na pomerančovníky pěstované ve fajánsových květináčích imitujících drahý porcelán a záhony tulipánů.⁶⁵ Porcelánu a jeho nejrůznějších imitací tu je použito ve všech místnostech a chodbách. Areál je opět organizován hlavní osou, která dosahuje délky 2,2 km, avšak uvnitř zahrady je to jen 900 metrů, neboť zbytek tvoří cesta s alejí mezi zahradou a Murgem na severovýchodě. Z tohoto směru začíná areál vodní nádrží, za kterou je prostorná louka, díky níž je z okolních cest dobrý výhled na zámek. Ten se na tuto severní stranu otvírá dvouramenným, do půlkruhu zatočeným schodištěm, pod nímž jsou schované groty. Druhé průčelí je ob-

⁶² Rohrer se narodil v Tisové na panství Toužim, jeho otec Michael Ludwig Anton Rohrer měl na starost vodovodní potrubí a stoky v zámecké zahradě v Toužimi, odtud asi i jeho příjmení. Nejvýznamnější Rohrerovy samostatné centrály jsou Pagodenburg v Rastattu a eremitáž v zahradě u Favorite, avšak středověké souměrné prvky jsou výrazné i na jiných stavbách (např. hlavní sál zámku Favorite). Stavbami s Dientzenhoferovým vlivem jsou i zámecké kostely v Rastattu a v Ettlingen.

⁶³ Zdeněk HOJDA, *Rezidence české šlechty v baroku. Několik tezí*, in: *Život na šlechticím sídle v 16.–18. století*, red. Lenka Bobková, Ústí nad Labem 1992, s. 161–178.

⁶⁴ O imitaci např. R. ŠIMŮNEK, *Prospekty českých panství (jako pozn. 43)*, zde s. 6. Kromě nejčastěji zmiňované kopie einsiedelské kaple se v Rastattu setkáváme i s piaristickým kolegiem (piaristé sem byli pozváni z Ostrova) a obdobou tzv. Bílé brány.

⁶⁵ Ulrike GRIMM, *Favorite. Das Porzellanschloss der Sibylla Augusta von Baden-Baden*, Berlin – München 2010, zejm. s. 7–17. K výstavbě též H.-G. KAACK, *Markgräfin* (jako pozn. 32), s. 168–186. Odstraňování tulipánů, které během první poloviny 18. století postupně vyšly z módy, nařídil starší syn markraběnky Ludvík Jiří (1702–1761) roku 1738. Jedná se o pozoruhodný pramen, kdy šlechtic určuje, jak má zahrada vypadat, jaké principy mají dostat přednost, a co je naopak již zastaralé a neužitečné (GLA Karlsruhe, sign. 69, Baden, Markgräfliche Verwaltung, Nr. 648, „Veränderungen bei der Gärtnerei“).

Obr. č. 2. Areál letohrádku Favorite u Rastattu (plán je orientován k jihu), 2. polovina 18. století.
– Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Generallandesarchiv Karlsruhe, H, Favorite 1, Bild 1.
<http://www.landesarchiv-bw.de/plink/?f=4-1702950-1>.

rácené ke směru, ze kterého přijížděly kočáry. Křídla budovy stojí předsunuta naproti cestám, jež jsou po vnitřní straně lemovány stromořadím, po vnější oranžérií, přičemž mezi komunikacemi byl vodní parter, dnes zatrávněná plocha. Tato pasáž končila domky pro dvořany (tzv. Kavalierhäuser). Osa dále pokračovala jen jednou cestou do lesnaté části, která stranou osově kompozice ukrývala poustevnu sloužící k odpočinku od okázalých dvorských festivů, jimž byla Favorite určena přednostně.⁶⁶ Na jihozápadní straně byl areál ukončen zdí, jenž lemovala celou zahradu, a branou k cestě mezi vesnicemi Förch a Ebersteinburg. Nejvýraznější vertikální osou v celém areálu představoval zámek jako ústřední místo zdejšího života.

Poslední roky svého života strávila Sibylla Augusta v již zmíněném městě Ettlingen. Úpravou zdejšího renesančního zámku byl opět pověřen stavitel Röhrer. Nejvýraznějšími zásahy byly uzavření nádvoří čtvrtým, východním křídlem a zbudování kaple sv. Jana Nepomuckého.⁶⁷ Markraběnka získala ostatky nového světce od císařovny Alžběty Kristýny a pražského arcibiskupa Františka Ferdinanda z Khünburgu na podzim 1729 a ještě téhož roku začala výstavba kaple, která je jednou z prvních tohoto zasvěcení mimo české země.⁶⁸

Anna Marie Františka (1672–1741)

Anna Marie Františka patří k výrazným šlechticům barokního období v Čechách a je s podivem, že jejímu životu, dvoru, ani jejím stavebním počínům dosud nebylo věnováno mnoho pozornosti.⁶⁹ Její první manželství, ze kterého vzešly dvě děti, skončilo manželovou smrtí. K dalšímu sňatku byla přemluvena Leopoldem I. Tehdy se roku 1697 provdala za Giana Gastona de' Medici, posledního mužského potomka slavného florentského rodu. Bohužel manželé k sobě nepřilnuli a žili každý zvlášť – on v Praze, potom ve Florencii, ona především na svých severočeských panstvích, o něž velmi

⁶⁶ Plán zahrady z pol. 18. století uložen v GLA Karlsruhe, sign. H, Rastatt I.

⁶⁷ H-G. KAACK, Markgräfin, (jako pozn. 32), s. 272.

⁶⁸ Tamtéž, s. 276. K ikonografické výzdobě od Kosmy Damiana Asama S. GENSICHEN, Die Hofkirchen (jako pozn. 53), s. 65–69. Korespondence s Khünburgem je dostupná v GLA Karlsruhe, sign. 46, Nr. 3989. K ostatkům tamtéž, Nr. 4066. Konkrétně se mělo jednat o krční obratel a kus látky, do které bylo tělo světce zabaleno v čase mezi blahořečením a svatořečením.

⁶⁹ O životě starší sasko-lauenburské princezny stručně H-G. KAACK, Markgräfin (jako v pozn. 32). Ke stavební činnosti zejména P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, Zámecký areál (jako v pozn. 20). Dále P. MACEK, Barokní architekt Václav Špaček (jako pozn. 20). K Zákupům v době Anny Marie Jiří M. ŠIMEK, Povídaní o Zákupích, Zákupy 2004, s. 31–32. Dále ještě Otakar ŠPECINGER, Velkovévodkyně Anna Marie Františka Toskánská (1672–1741), Muzejní a vlastivědná práce 42 / Časopis společnosti přátel starožitností 112, 2004, s. 193–209. Článek ale nevychází z pramenů, opakuje starší literární stereotypy a obsahuje nepravdivé informace.

dbala.⁷⁰ Její hlavní rezidenci byly **Zákupy**, kterým věnoval velkou péči již její otec. Ačkoliv vévodkyně byla vystavena kontaktu s italským prostředím, nikdy (na rozdíl od své sestry) v Itálii nebyla.

Před rokem 1690, kdy panství přešlo do rukou Anny Marie a Filipa Viléma, se v Zákupích pracovalo na barokních úpravách zámku.⁷¹ Většina prací od počátku 90. let se soustředila na úpravu jeho okolí. Probíhaly úpravy zahrady, stavěly se stáje a závodíště. Mezi zámkem a zahradou vyrostly úřednické, kousek stranou i hospodářské budovy. Kompoziční ose vedoucí od zámku k původně gotickému kostelu sv. Fabiána a Šebestiána byl dán nový význam. Kromě zmíněných zahrad s terasovitou úpravou a budov pro úřednictvo se v ose nacházel sloup Nejsvětější Trojice (z let 1706–1709). Kostel získal barokní výzdobu a roku 1693 došlo na zřízení barokní krypty, kam byl pohřben Filip Vilém a později i Anna Marie Františka. Severně od zámku byla zbudována vodárenská věž, z níž byla vedena voda do grot v zahradě, odtud pak k trojičnímu sloupu.⁷² Paralelně s touto hlavní osou teče potok Svitávka, přes který vedlo několik barokních mostů se sochami světců. Jeden z nich byl u morového hřbitova s kaplí sv. Anny z roku 1680.⁷³

Na hlavní osu byly napojeny dvě kolmé linie východním směrem. První z nich vedla od zámku přes závodíště, dále po mostě ke kapucínskému klášteru, jenž byl založen již za Julia Františka. Avšak teprve za Anny Marie Františky došlo k přestavbě východního křídla zámku, kam (v místě průniku osy od kláštera se stěnou zámku) byla umístěna ložnice velkovévodkyně.⁷⁴ Od roku 1691 byla v prostorách klášterní zahrady eremitáž. Zmíněný most byl nejpozději roku 1713 osázen sochami světců.⁷⁵ Od kláštera vedla cesta dále na východ k úpatí Kamenického vrchu, kde byla zbudována tzv. vlášská kaple, o kterou se zasloužili italští dvořané Jana Gastona a která uzavírala tuto vedlejší osu.⁷⁶ Kaple byla zasvěcena sv. Josefu a ze severu k ní přiléhala křížová cesta, jejíž zakončení bylo na výčnělku svahu Kamenického vrchu, někdy označovaného

⁷⁰ K Gianu Gastonovi Jan F. PAVLÍČEK, *Pobyt Giana Gastona de' Medici v Čechách*, disertační práce, FF MU Brno 2014.

⁷¹ Ještě počátkem 90. let se dokončovala okna a fasáda dostala červený nátěr (P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, *Zámecký areál* (jako pozn. 20), s. 16).

⁷² P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, *Zámecký areál* (jako pozn. 20), s. 25.

⁷³ J. M. ŠIMEK, *Povídání* (jako pozn. 69), s. 31.

⁷⁴ P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, *Zámecký areál* (jako pozn. 20), s. 24.

⁷⁵ Jsou to sv. Blažej, Damián, Kosmas, Prokop, Valentin a sv. Valpurga.

⁷⁶ Dnes je cesta osázena ovocnými stromy. Zda tomu tak bylo i na poč. 18. století, nelze určit. O původu kaple vypovídá již nápis v tympanonu: „*IESU MARIAE IOSEPH IN AEGYPTO EXULANTIBUS OBSEQUII VOTIQUE ERGO GENUS ETRUSCA POSIVIT ATQUE DIE X. OCTOB. A. MDCXCVIII DICAUIT*“.

jako Křížová hora. Jedná se o ukázkou barokní kompozice, která sakrální stavbou vykračuje z urbanizovaného prostředí do okolní krajiny.

Druhá vedlejší pohledová osa vede od kostela sv. Fabiána a Šebestiána opět na východ přes Svitávku na vyvýšené místo, kde byl pravděpodobně zřízen altán s vyhlídkou na městečko se zámek a přilehlou oborou. Zmíněné trojiční sousoší je možné interpretovat jako střed celého zákupského barokního areálu. Sloup sám o sobě představuje „*axis mundi*“ spojující pozemské s nebeským.⁷⁷ Nejvýše je zobrazena Trojice, pod ní v jednotlivých patrech vždy 3 světci, z nichž nejvýše je Panna Marie Immaculata jako zprostředkovatelka boží milosti. Sloup stojí přesně uprostřed vzdálenosti mezi farním kostelem sv. Fabiána a Šebestiána (s hrobkou a přilehlým hřbitovem) a fontánou, která zaujímala ústřední postavení v zámecké zahradě. Zdá se tedy, že zámek byl hlavním bodem kompozice z vizuálního hlediska (při pohledu z vyhlídky) a jako žité centrum, kolem kterého se soustředilo veškeré důležité světské dění (dvorské festivity, správa panství). Avšak při bližším prozkoumání roste význam trojičního sloupu v mikrokosmu barokního městečka, jemuž dává řád a transcendentní rozměr.

Zákupy, které byly správním centrem nejen zákupsko-cvikovského panství, ale v podstatě všech majetků vévodkyně, se staly honosnou barokní rezidencí umožňující celoroční pobyt aristokracie. Na rozdíl od mnoha šlechticů, kteří byli z různých (nejčastěji služebních) důvodů vázáni na hlavní zemská města, případně na vídeňský dvůr, kde trávili 200–250 dní v roce, mohla Anna Marie Františka většinu času trávit na svých venkovských panstvích v přítomnosti vlastního dvora, jenž čítal přibližně kolem 90 až 130 osob.⁷⁸ Pro velkolepost sídla mluví i zmíněné závodíště, obrovský hospodářský dvůr a stáje pravděpodobně jak pro koně, tak pro velbloudy, kteří snad patřili k reprezentaci vévodkyně.⁷⁹ Pro Zákupy tedy platí to, co pro sasko-lauenburský Ostrov – stávající měšťanská zástavba byla zcela zastíněna stavebními počiny zdejší vrchnosti a hlavní funkcí městečka bylo podporovat dvůr.⁸⁰ Pro tento účel vyrostla na levém břehu Svitavky tzv. italská čtvrť, kde bydlela část dvořanů, avšak přes veškeré ambice nezaznamenaly Zákupy významnější rozvoj a zachovaly si do jisté míry rurální cha-

⁷⁷ M. ELIADE, Posvátné a profánní (jako pozn. 9), s. 28.

⁷⁸ Část dvorských účtů Anny Marie Františky uložena v NA Praha, ATS – společné, kart. 466. Roční výplaty dvořanů počítají v 90. letech obvykle něco pod 100 osob. Pro soupis dvora z roku 1702 čítající 128 osob viz H.-G. KAACK, Sachsen-Lauenburg (jako pozn. 27), s. 102. K pobytům šlechty na „venkovských“ rezidencích Petr MAŤA, Soumrak (jako pozn. 1), s. 139–162; Jiří KUBEŠ, Sídla Jana Jiřího Jáchyma (jako pozn. 1), s. 69 a 70; Rostislav SMÍŠEK, Jan Adam Questenberk (jako pozn. 1), s. 340.

⁷⁹ P. MACEK, Barokní architekt I (jako pozn. 20), s. 20.

⁸⁰ M. VOKURKA, Julius Jindřich (jako pozn. 46), zvl. s. 144 a dále. Nutno však dodat, že na rozdíl od Ostrova s tím v Zákupích nebylo tolik problémů, neboť zdejší obyvatelé nikdy nenabýli větších svobod.

Obr. č. 3. Zákupy – kompoziční a pohledové osy. 1 – zámek; 2 – kapucínský klášter; 3 – náměstí s trojčlenným sloupem;
4 – kostel sv. Fabiána a Šebestiána s hrobkou; 5 – hospodářský dvůr; 6 – hospodářský dvůr Nové Zákupy; 7 – kaple sv. Josefa.
– Mapový podklad – Ortofoto ČR, rok snímkování 2018. © Český úřad zeměměřický a katastrální, www.cuzk.cz.

rakter.⁸¹ Dalším rozdílem proti Ostrovu je v Zákupcích až symbiotické prorůstání barokních kompozičních prvků do městské zástavby. Z hlediska barokní krajinotvorby jsou pozoruhodné kostely v Brenné (jižně od Zákup)⁸² a Mařenicích (cvikovská část panství, oblast Lužických hor).⁸³

Druhým severočeským panstvím Anny Marie Františky byla **Horní Police**, kde vznikla barokní kompozice, nicméně odlišná od ambiciózních Zákup.⁸⁴ Zatímco v Zákupcích je zřetelný hlavně zámek, v Polici je větší důraz kladen na poutní areál a celek tak působí intimnějším dojmem. Na pravém břehu řeky Ploučnice stojí poměrně strohý zámek, s jehož stavbou začal Julius Broggio již za Julia Františka Sasko-Lauenburského. Avšak výraznou stopu zde zanechal v první polovině 30. let 18. století i Václav Špaček nadstavbou třetího podlaží.⁸⁵ Na levé straně řeky, asi 300 metrů po proudu od úrovně zámku, stojí na návrší poutní kostel Navštívení Panny Marie s typickým ambitem.⁸⁶ Před ním stojí budova děkanství s mansardovou střechou a směrem dolů do obce se schází lipovou alejí. Oba břehy pak spojoval barokní most (později se sochou sv. Jana Nepomuckého). V těchto místech se měla roku 1523 najít řekou vyplavená zázračná mariánská socha. Na úrovni místa nálezu stojí sloup s Pannou Marií Polickou jako nedílná součást areálu, „*axis mundi*“ upomínající na kosmogonii (v tomto případě nalezení sošky), od níž se odvíjí tradice poutního místa povýšeného roku 1723 na arciděkanství.⁸⁷

⁸¹ P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, Zámecký areál (jako pozn. 20), s. 21.

⁸² Kostel sv. Jana Křtitele na návrší uprostřed obce Brenná na okraji panství je zasazen do osy průčelí zákupského zámku a tvoří výraznou dominantu nivní krajiny řeky Ploučnice. Spolu s mostem přes Ploučnici to byla první stavba nesoucí sasko-lauenburský erb, které si návštěvníci přijíždějící od Prahy mohli všimnout.

⁸³ V Mařenicích, dlouhé vsi podél potoka, vznikl kostel sv. Marie Magdalény od Julia Broggia. Stavba obehnaná ambitem stojí ve stráni mimo linii ostatních stavení. Dokonce byla zvolena stejná barevnost jako v případě zákupského zámku (červená na bílé). P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, Zámecký areál (jako pozn. 20), s. 19. Stejnou barvu měly i oba zámky v Ostrově. Je otázkou, nakolik šlo o běžný trend a nakolik se zde promítla snaha o imitaci rodového sídla. Od jihu vedla do Mařenic cesta lemovaná barokními sochami (včetně mariánského sloupu) a reliéfy v pískovci. Těsně před vstupem do obce se na pískovcovém ostrohu nachází Kalvárie s křížovou cestou. Cesta vedoucí východně od dnešní silnice z Mařenic do Mařenic je dobře patrná na lidarovém snímku.

⁸⁴ Zejména k demografickému vývoji na panství viz Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba?, Praha 2015.

⁸⁵ Díky Špačkově úpravě se zámek podobá sídlům Anny Marie v Kácově, Zvoleněvsi a Hostivici. P. MACEK, Barokní architekt II (jako pozn. 20), s. 30.

⁸⁶ K poutním areálům Jan ROYT, Barokní pout' v Čechách, in: Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu, red. Jiří Mihola, Brno 2010, s. 31–48.

⁸⁷ Srov. M. ELIADE, Posvátné a profánní (jako pozn. 9), s. 35–39. K rozvoji kultů na území litoměřické diecéze Jabub BACHTÍK – Kristýna DRÁPALOVÁ, Protireformační krajina barokního

Třetím panstvím Anny Marie Františky na severu Čech byly **Ploskovice**, kde byl od roku 1718 stavěn nový letní zámek podle dobových trendů a stejně jako Favoorite inspirovaný čínskou módou.⁸⁸ Zámek byl využíván zejména v letních měsících, konaly se zde slavnosti a Anna Marie zde přijímala své hosty, včetně biskupů z nedalekých Litoměřic. O zamýšleném používání této rezidence vypovídá i označování v pramenech jako „*Gartenhaus*“ či „*Lusthaus*“.⁸⁹ Stavba slohově vycházející z italských vil je pozoruhodná již svým středovým rizalitem, který dvěma konkávními oblouky dynamicky vystupuje do jižní (tzv. dolní) zahrady. Další propojení budovy s exteriérem zajišťují dlouhé boční arkády prohnuté stejně jako boky rizalitu. Zdejší stavební počín je unikátní i svým stavěním od základu, zatímco na jiných panstvích velkovévodkyně se navazovalo na starší tradici. Proto mohlo být vše podřízeno potřebám barokního letohrádku, jenž se měl stát výstavnou letní rezidencí, což je velký posun oproti předchozímu, spíše přechodnému užívání během cest sasko-lauenburšských vévodů mezi Ostrovem a Zákupy.⁹⁰

Zdejší kompozice je určena orientací budovy zámku směrem na jih, což odpovídá průběhu hlavní kompoziční osy. Ta je na severní straně ohraničena glorií, jenž býval zdoben freskou s iluzivním průhledem. Odtud se přes dvě jezírka a vodní kaskádu pokračovalo k vile horní zahradou. Vzdušné arkády a otevřené přízemí hlavní budovy propojovaly severní část s dolní zahradou, jejíž snížení oproti hornímu parteru odpovídá přibližně jednomu patru. Tohoto rozdílu bylo využito ke zbudování grot pod zámkem takřka v úrovni dolní zahrady, kde byla hlavním prvkem oválná vodní plocha na konci zahrady. Oválné vodní nádrže byly dohromady čtyři (po dvou v horní i dolní části), všechny v hlavní ose. Opakovaly tvar hlavního zámeckého traktu a spolu s vertikálními fontán uprostřed jezírek rytmizovaly kompozici uvnitř zahrady. Od zahradní zdi vedla alej k další vodní ploše s mlýnem. Přestože rovná alej končila zde (jak je patrné ze stabilního katastru i lidarových snímků), byla osa protažena až k mariánskému sloupu na hlavní cestě mezi Úštěkem a Litoměřicemi.⁹¹ Tato linie je dobře patrná i pro dnešního návštěvníka. Méně nápadná je dnes vedlejší kolmá osa jdoucí od zámku

Pokrušnohoří, Zprávy památkové péče 76, č. 3, 2016, s. 307–316. Konkrétně pro Polici Liboslav HAVELKA, Horní Police. Mariánská svatyně, Horní Police 1991.

⁸⁸ O zámku v Ploskovicích Petr MACEK, Václav Špaček, in: Barokní architektura v Čechách, red. Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, Praha 2015, s. 476. Příkladem čínské módy mezi aristokraty v Čechách je clary-aldringenský Mstišov (J. KUBEŠ, Reprezentační funkce (jako pozn. 8), s. 146).

⁸⁹ P. MACEK, Barokní architekt I (jako pozn. 20), s. 19.

⁹⁰ O využití Ploskovic Juliem Františkem vypovídá „*Getract, aus dem reichstätter und ploskowizer Rechnungen*“, který pro roky 1668 až 1688 zachycuje několikaměsíční pobyty v Zákupích, oproti jen nečetným průjezdům přes Ploskovice (NA Praha, ATS – Zákupy, kart. 50, inv. č. 61).

⁹¹ P. MACEK, Barokní architekt I. (jako pozn. 20), s. 19.

Obr. č. 4. Areál zámku a zámecké zahrady v Ploskovicích (cca 1753–1770).
– Bayerische Staatsbibliothek München, Cod.icon. 180 h,
„Konvolut verschiedener Garten-, Park- und Flurpläne...“ (1758–1815),
http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00053415/image_8.

Obr. č. 5. Ploskovice – kompozice a pohledové osy. 1 – zámek; 2 – hospodářský dvůr Ploskovice; 3 – mlýn a rybník; 4 – mariánský sloup; 5 – Býčkovice; 6 – Kalvárie; 7 – vrch Vínice. – Mapový podklad – Ortofoto ČR, rok snímání 2018.
© Český úřad zeměměřický a katastrální, www.cuzk.cz.

k vyvýšenině s Kalvárií nad obcí Býčkovice východně od Ploskovic. Severně odtud se ještě rozprostírala obora, která k letnímu sídlu neodmyslitelně patřila.⁹²

Opomenout nelze ani hospodářský význam Ploskovic jako jednoho z nejúrodnějších panství Anny Marie Františky. Mimo hlavní osu se k západnímu okraji zahrady přimykala hospodářský dvůr spolu se sídlem zdejšího úřednictva a poblíž byla rovněž školka ovocných stromů.⁹³ Kromě toho se ovoce pěstovalo i v zámecké zahradě, zejména „*Wällische Bäume*“ (tedy citrusy), ananasy, broskve, meruňky, jablka, hrušky, ale také kávovníky.⁹⁴ Na teplotu citlivé rostliny byly pěstovány v květináčích a mimo letní měsíce jim byl vyhrazen prostor ve sklenících v dolní části zahrady.

Obtížně doložitelná, ale snad o to zajímavější je otázka motivace výstavby Ploskovic. Od počátku 18. toletí zde totiž probíhaly stavební úpravy starého zámku a jeho okolí. Zlom přišel roku 1716, kdy se objevil projekt zcela nové vily.⁹⁵ Ačkoliv není možné se opřít o doposud známý archivní materiál, domnívám se, že plán nové výstavby byl podnícen vznikem zámku Favorite Augusty Sibylly a určitou rivalitou mezi princeznami, jejíž kořeny jsou spatřovány v období po smrti jejich matky, kdy vychovatelka upřednostňovala starší ze sester. Nezdařený pokus o dřívější provdání Anny Marie Františky i rozdělení otcova majetku pak tuto nevraživost jen prohloubily.⁹⁶ **Favorite a Ploskovice** jsou stavby stejného účelu, stavěné takřka na zelené louce, odpovídají si svým vnitřním uspořádáním, výzdobou s orientálními motivy i grotami pod zámek v úrovni zahrady. Obě stavby dávají na odiv nádheru a luxus, okouzlují a překvapují.⁹⁷ Zatímco Favorite stojí ve volné krajině, přimyká se menší ploskovský areál více k vesnici. Ani jedna ze staveb pak není vázána na jiný vertikální prvek od-

⁹² Na krajinářskou kompozici kolem Ploskovic stručně upozornil již P. MACEK, Barokní krajinářské řešení na toskánských panstvích v Čechách, in: Sborník konference Kompozice zahrad v dějinách umění, Tábor 1987, s. 74–82. Nicméně pro omezený rozsah popsal jen základní kompoziční prvky zákupského a ploskovického areálu. Kromě jeho postřehů jsou cenné i přiložené nákresy jednotlivých situací.

⁹³ „*Zu Ploschkowitz in Wießel genandt neben garten...*“ NA Praha, ATS – společné, kart. 606, inv. č. 262.

⁹⁴ NA Praha, ATS – Ploskovice, kart. 121, inv. č. 120.

⁹⁵ P. MACEK, Barokní architekt II (jako pozn. 20), s. 15.

⁹⁶ Původně se měly sestry provdat současně, jedna za markraběte bádenského, druhá za Evžena Savojského. Lukrativnější část dědictví, tedy západočeská panství s Ostrovem, pak připadla dříve provdané Sibylle Augustě (srov. pozn. 36).

⁹⁷ V Ploskovicích byl velikou atrakcí výtah. P. MACEK, Barokní architekt II (jako pozn. 20), s. 17. Na Favorite okouzloval nejen všudypřítomný porcelán (častěji však jeho imitace), ale také Florentský kabinet, který byl vyzdoben desítkami portrétů císařů, učenců, architektů a umělců. Vprostřed stál stůl z černého mramoru, který nechala pořídit markraběnka na jedné ze svých cest do Itálie. Místnost dodnes odpovídá stavu známému z inventářů 18. století (GLA Karlsruhe, sign. 69, B 33).

kazující k transcendentální autoritě („*axis mundi*“ v podobě kostela či sloupu). To je odlišuje od ostatních zámků, které fungovaly též jako ústředí panství a kompozičně komunikovaly se sloupy a kostely.⁹⁸ Charakter těchto vil byl tedy (s ohledem na dobové poměry) nanejvýš profánní a samy představovaly střed, kterému byla podřízena okolní kompozice.

Kromě trojice představených panství, která vévodkyně využívala nejvíce, vlastnila ještě řadu dalších, kde se také lze setkat s užitím urbanisticko-krajinářské barokní koncepce. Ovšem jde spíše o menší zásahy, než o tak propracovaná řešení, jaká byla pojednána výše. Především areály v Kácově, Buštěhradu a Hostivici, na jejichž úpravě se opět podílel Václav Špaček, jsou dokladem péče vévodkyně o své (potenciální) rezidence a zachovávání jednotného modelu s barokní osovou kompozicí.⁹⁹

Buštěhradský zámek je na vyvýšeném místě, směrem na sever do obce vedla osa přes svažitou zahradu k mariánskému sloupu na návsi. Pro dobové panorama je nutné si odmyslet dnešní vzrostlé stromy stínící zámek při pohledu z náměstí. Část jižně od zámecké budovy, kde se snad také rozprostírala zahrada upravovaná spolu se zámekem za bavorských vévodů, je zakončena sloupem se staroboleslavským Palladiem na křížení tří cest.¹⁰⁰ V nedalekém okolí se nacházejí hned tři kostely, které vévodkyně nechala ve větší či menší míře upravit.¹⁰¹ Za zmínku stojí kostel sv. Jana na katastru Dubí, který patřil k zaniklé vsi Újezdec. Sem se v 18. století scházela procese na svátek sv. Jana Křtitele. K vnitřní výzdobě roku 1732 patřily mimo jiné sochy sv. Jana Nepomuckého a P. Marie Polické.¹⁰² Patrně se vévodkyně snažila o šíření polického kultu na všech svých panstvích. Mezi tímto kostelem a Buštěhradem stával hospodářský dvůr určený zejména k chovu koní.¹⁰³

Výrazné bylo stavební počínání vévodkyně na **Kácově**, který zakoupila roku 1726.¹⁰⁴ Došlo zde k významné přestavbě zámku, jenž je (podobně jako v Horní Poli-

⁹⁸ Správa ploskovičského panství sídlila ve starém zámku, nikoliv v nové vile.

⁹⁹ Je zřejmé, že velkovévodkyně na těchto panstvích netrávila tolik času jako v severních Čechách, avšak její itinerář by měl být předmětem dalšího bádání. Např. na panství Buštěhrad byl důležitý chov koní (jak samotném Buštěhradu, tak ve Slatině), které odtud posílali vévodkyni do Zákup (NA Praha, ATS – společné, kart. 404).

¹⁰⁰ K výstavbě zámku P. MACEK, Barokní architekt II (jako pozn. 20), s. 37 a 108.

¹⁰¹ Jedním z nich byl dnes již neexistující barokní kostel sv. Martina v Lidicích, jehož výstavba začala roku 1629 na místě starší gotické stavby. Dalším byl kostel sv. Mikuláše ve Vrapicích (Antonín PODLAHA, Posvátná místa Království českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v Království českém VII, Praha 1913, s. 106).

¹⁰² Antonín PODLAHA, Posvátná místa VII (jako pozn. 101), s. 129–133.

¹⁰³ Tamtéž, s. 126.

¹⁰⁴ August SEDLÁČEK, Hrad, zámek a tvrze království Českého XII. Časlavsko, Praha 1900, s. 226.

ci) výrazný svou převýšenou střední halou a otočen na jih k dnes již neexistujícímu mostu přes řeku Sázavu. Není jasné, zda kompoziční linie v tomto směru končila mostem, nebo až kaplí Nejsvětějšího Srdce Ježíšova na rozcestí, asi 250 metrů od zámku.¹⁰⁵ Na druhé straně je linie ohraničena kostelem Narození Panny Marie, který je se zámkem propojen dlouhou chodbou vedoucí mezi hospodářským dvorem a bývalým špýcharem. Východně od kostela ve středu náměstí se tyčí mariánský sloup.¹⁰⁶ Obdobně jako v Zákupech, Ploskovicích a Buštěhradě na sebe strhává pozornost hmota zámku v hlavní kompoziční linii, ovšem z hlediska celkové dispozice městečka vyniká význam sloupu, který lze (díky sochám) interpretovat jednak jako naději na ochranu kácovského panství v souvislosti se vzpomínkou na morovou ránu z let 1713–1714, jednak jako legitimizační krok Anny Marie Františky, nové majitelky panství.

Stavební činnost proběhla i na roku 1732 zakoupených Tachlovicích. Místní nejdůležitější rezidence se ale nacházela v **Hostivici**. Malému zámku na náměstí dominuje typická střední hala. Přímou naproti přes náměstí nechala vévodkyně postavit faru se sasko-lauenburským erbem. Uprostřed mezi budovami stojí mariánský sloup, který dominoval dříve jinak prázdnému prostoru. Zatímco fara a mariánské sousoší se nacházejí východně od rezidence, jež byla využívána spíše ke krátkodobým pobytům, ze západu k ní přiléhá hospodářský dvůr. Svým dvorům věnovala vévodkyně evidentně velkou pozornost, a to jednak z nutnosti hospodářského zajištění sebe, svého dvora a svých panství, jednak kvůli reprezentaci svého postavení v nejvyšších patrech české aristokracie, a to nezávisle na svém manželovi Gianu Gastonovi.¹⁰⁷

Na panstvích Svádov a Kozomín sice úpravy sídel neproběhly, ale za pozornost stojí poněkud opomíjené panství **Zvoleněves**.¹⁰⁸ Autorem řešení byl snad i zde Václav Špaček.¹⁰⁹ Průčelí zvoleněvského zámku se minimalistickým řešením fasády s mírně

¹⁰⁵ Ze zámku je kaple viditelná. Památkový katalog ji datuje na přelom 18. a 19. století (<http://pamatkovykatalog.cz?element=14513780&action=element&presenter=ElementsResults>), nicméně křížkem je toto místo označeno již v 1. vojenském mapování (http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c162).

¹⁰⁶ Ten je doplněn o sochy Čtrnácti svatých pomocníků, sv. Josefa a sv. Jana Nepomuckého. Autorem je zákupský sochař Ondřej Dubke.

¹⁰⁷ K obrazu dobrého hospodáře srov. R. ŠIMŮNEK, *Prospekty* (jako pozn. 68), s. 11. Hospodářské dvory na lauenburských panstvích obvykle najdeme západně od zámku, mimo hlavní osu (Zákupy, Ploskovic, Hostovice, Kácov), nicméně mohou korespondovat se zahradní kompozicí, jak je to zřetelné v Zákupech, Hostivici a Buštěhradě.

¹⁰⁸ Ve Svádově došlo k výstavbě fary se sasko-lauenburským erbem, která pomyslně spojovala kostel sv. Jakuba s tvrzí Labe a prodlužovala osu labského přívozu. V centru kompozice byl sloup Tři králů (P. MACEK, *Barokní architekt II* (jako pozn. 20), s. 80).

¹⁰⁹ Autorství, jak správně uvádějí Macek se Zahradníkem, nelze jednoznačně prokázat u všech staveb, ale vzhledem ke stavebníkovi, době vzniku a podobnosti s jinými Špačkovými stavbami je více než pravděpodobné (Petr MACEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Barokní architekt a stavitel Václav Špaček, Průzkumy památek* 10, 2013, č. 2, s. 103–162, zde s. 150).

vystupujícím středním rizalitem zakončeným půlkruhovým tympanonem podobá realizaci ze Zákup.¹¹⁰ Dále zaujme chodba (zastřešený most) spojující zámeckou budovu s barokně upraveným kostelem sv. Martina, jenž byl přestavován na sklonku života vévodkyně. V prodloužení osy tvořené chodbou jižním směrem se nachází hřbitov, ale u něj lze předpokládat mladší původ. Naopak západně od zámku bývala zahrada s bažantnicí a jižně od ní, u cesty ven z obce, dodnes stojí hospodářský dvůr.¹¹¹

Závěr

Je zřejmé, že Anna Marie Františka dbala nejen o vlastní sídla, nýbrž také o další stavby jako kostely, fary, hospodářské dvory, zahrady a mosty, což z městeček se správou panství činilo důstojné a upravené rezidence. Důležitá prostranství byla často osazena mariánským, případně trojičním sloupem. Činností vévodkyně vznikla **rezidenční síť**, která sice byla využívána značně nerovnoměrně, zato se ale každému sídlu dostalo náležité pozornosti po stavební stránce. Měřítka kompozic bylo většinou dáno místními podmínkami, a proto byla volena řešení obvykle respektující dosavadní vývoj (včetně ohledu na dějiny rodu). Pouze v případě Ploskovic (méně též v Zákupech) se uplatnil velkolepý **barokní krajinářský projekt**, který se neohlížel na starší tradici. Nakolik podobu areálů určovala sama vévodkyně, či nakolik šlo o invenci architekta a stavitele, nelze zcela rozhodnout. Jisté je uplatnění vybraných kultů, zejména mariánských, Svaté rodiny a sv. Jana Nepomuckého.¹¹² Je proto zcela na místě hovořit o barokní krajinotvorbě, která se ideově (ne však rozsahem a prokomponovaností) podobá té, jež je známá například ze šlikovských držav na Jičínsku, váže se k potridentskému katolicismu a v Čechách se s ní lze setkat s různou mírou organizovanosti, promyšlenosti a v různém měřítku.¹¹³ Výjimečné je množství míst, která Anna Marie Františka nechala upravit v podobném duchu. Oproti tomu významné krajinářské projekty Albrechta z Valdštejna a Františka Antonína Šporka jsou odlišné svou monumentalitou, pompézností, menším respektem ke krajině či starší zástavbě a především jsou koncentrovány do jednoho areálu (Jičín a okolí, resp. areál Kuks a další Šporkovy počiny).¹¹⁴ Ostatně takto sebevědomě pojaté projekty, zahrnující i politické a vojenské

¹¹⁰ Obdobně jako v Zákupech jde o původem středověký objekt, avšak za Anny Marie Františky proběhl jen úpravy fasády a interiérů, nikoli zásadnější přestavba.

¹¹¹ P. MACEK – P. ZAHRADNÍK, Barokní architekt (jako pozn. 109), s. 150.

¹¹² Rovněž vévodkyně šířila méně běžné kultury římských světců, jejichž ostatky nakupovala.

¹¹³ Část poznatků ze své disertace o krajinotvorbě Šliků shrnula autorka do článku Lucie RYCHNOVÁ, Šlikovská barokní krajina, Zprávy památkové péče 77, 2017, č. 1–2, s. 18–25.

¹¹⁴ K Valdštejnovi nově Petr ULÍČNÝ, Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635, Praha 2017. Ke Šporkovi Pavel PREISS, František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha 2003. Ke kompozici v Kuksu M. HORYNA, Barokní ar-

ambice, by nebyly adekvátní postavení obou žen v dobové společnosti. Naopak dodržování modelu, který propojoval honosná šlechtická sídla se sakrální architekturou a zohledňoval okolní zástavbu a navazoval na minulost rodu, s sebou neslo i naplnění ideálního obrazu šlechtičny-vdovy.

Úpravy rezidencí a jejich okolí na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty jsou jistě významnými počiny v rámci barokní architektury a krajinotvorby. Mezi společné aspekty u obou šlechticů nepochybně patří legitimita ženské vlády (moci), potridentská (barokní) zbožnost, reprezentace, ekonomická efektivita a osobní představy a pohnutky. V obou případech byla nezbytná součinnost zadavatelky s osobou architekta a stavitele, tedy Johanna Michaela Ludwiga Rohrera a Václava Špačka, z nichž každý svým realizacím (resp. realizacím pro svou zadavatelku) vtiskl (patrně na přání šlechticů) jednotný styl. Ani v jednom případě bohužel není k dispozici pramenový materiál dokládající písemnou komunikaci mezi stavebníkem a stavebníkem. To však může svědčit o úzké spolupráci a častých osobních konzultacích projektů.

Obě šlechtičny ve většině případů byly nuceny navazovat na své předchůdce. Sibylla Augusta v Ostrově pokračovala v rodinné tradici založené Juliem Jindřichem, v Rastattu pak uváděla v život výstavní rezidenční město navržené Rossim za spoluúčasti Ludvíka Viléma Bádenského, který se ovšem dokončení projektu nedožil. Zásluhou markraběnky vznikly jak sakrální stavby, jež spíše doplňovaly již existující kompozice, tak realizace spíše profánního charakteru, které mnohdy určovaly ráz svého okolí. Svým držávám pak vládla z centra, jež řádově předčilo ostatní rezidence a v českých podmínkách by nebylo myslitelné.

Oproti tomu Anna Marie Františka byla v jiné situaci. Městečko Zákupy zdědila v době, kdy zde probíhaly stavební práce a velkou měrou zasáhla do výsledné podoby této venkovské rezidence, jíž se pokusila vtisknout kosmopolitní charakter po vzoru významnějšího a většího Ostrova. To, že se jí to i kvůli nešťastnému manželství nepovedlo, je příznačné. Přestože Zákupy byly jednoznačně nejvýznamnější rezidencí a střediskem dvorského života, nelze říci, že by nakonec svou velikostí výrazně předčily centra jiných panství, jejichž úpravě se Anna Marie Františka taktéž věnovala, avšak již v měřítku odpovídajícím velikosti daných městeček. Zřejmě je dodržování barokního urbanistického modelu s osou jdoucí od zámku či přes něj ke kostelu, faře či sloupu. Tedy kompoziční propojení vlastní rezidence s vertikální osou představující obvykle střed kompozice. Objekty zahrnuté do kompozice byly zpravidla osazeny sasko-lauenburským, případně i dalším erbem. Vévodkyně tak zpřítomňovala svou osobu, ačkoliv na některých panstvích byla přítomná jen zřídka, a zároveň budovala památku svému vymírajícímu rodu.

Nejvolnější ruce měly obě sestry a jejich stavitelé při stavbě letních zámků Favoorite a Ploskovic, kde se nejen uplatnily nejnovější trendy dobového vkusu a archi-

chitektura (jako pozn. 37). Nově též R. ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství* (jako pozn. 43), s. 223–254.

tektury, ale rovněž mohlo dojít k náležitě velkolepé úpravě okolí bez ohledu na těsnou vázanost k sakrálním objektům. Více se tu uplatnily i antické motivy (typicky kašny s Neptunem či Herkulem). Na jedné straně byly vily zahradou a zdí odděleny od sousední zemědělské krajiny, na druhé pak docházelo k jejich propojení s okolím pomocí specifických prvků k tomu určených (pohledové linie, aleje atd.). V případě Ploskovic se pak nabízí hypotéza interpretující motivaci vzniku této stavby jako reakci na výstavbu zámku Favorite. Konečně v rámci českých zemí jde o stavbu vskutku jedinečnou, srovnatelnou snad jen se zámkem Troja.

Výsledná podoba zmíněných počínů sice ne ve všech případech odpovídá představě o pojmu „(česká) barokní krajina“, neboť kompozice ne vždy vystupují z urbanizovaného prostoru do volné krajiny, navíc vykazují různou míru prokomponovanosti.¹¹⁵ Podstatné mi však připadá, že dokázaly **hierarchizovat sídlo a jeho okolí**. Vazbou na sakrální prvky jakožto absolutní pevný bod odkazující k posvátnu (Eliade) určily hlavní kompoziční osu v horizontálním směru (mezi zámkem a dalším prvkem, např. farou, kostelem či sloupem), čímž strukturovaly okolní mikrokosmos daného panství. Zřetelně tak byly vyzdvíženy úloha a postavení světské i duchovní autority a zároveň bylo odkázáno na transcendentní zdroj jejich legitimacy, což bylo zvláště důležité pro obě ženy. Uvědomění si tohoto principu barokní architektury a krajino tvorby je pro pochopení dobových realizací klíčové.¹¹⁶

Celá barokní krajino tvorbá pak nevzní tak idylicky, jak jsme možná zvyklí o ní uvažovat, ale vyniknou **utilitární a mocenské principy**, které sebevědomý novověký člověk uplatňoval vůči přírodě a krajině, zaštitiv se posvěcením míst, která přetvářel.¹¹⁷ Proto úpravy, jež dnes hodnotíme zejména esteticky, je potřeba nahlížet funkčně, s ohledem na potřeby společnosti v dané době. Není bez zajímavosti, že k nejvýznamnějším stavebníkům z řad šlechty, kteří stojí za velkými krajinnými kompozice-

¹¹⁵ Konstrukt české barokní krajiny je palčivě mezioborové téma, o kterém se často psalo nekriticky (např. v knize Jiří SÁDLO – Petr POKORNÝ – Pavel HÁJEK – Dagmar DRESLEROVÁ – Václav CÍLEK, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005, s. 169–192), nebo zůstávalo stranou pozornosti historické vědy. Čestnou výjimkou byl Mojmir HORYNA, *Tvář barokní Čechie. Baroko v české krajině a historické paměti*, in: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století, red. Vít Vlnas, Praha 2001, s. 249–255. Až nedávno práce, historicky dobře podložené, se kriticky zabývaly tímto termínem a jeho obsahem: E. CHODĚJOVSKÁ, *Broumovsko* (jako pozn. 14); Kristýna DRÁPALOVÁ, *Rekonstrukce krajiny. Mostecká pánev* koncem 18. století, *Zprávy památkové péče* 77, 2017, č. 1–2, s. 10–17; L. RYCHNOVÁ, *Šlikovská barokní krajina* (jako pozn. 113).

¹¹⁶ Takto uvažoval již Mojmir Horyna a po něm Lucie Rychnová a Kristýna Drápalová.

¹¹⁷ Drápalová ve své jinak skvělé studii o Mostecké pánvi v 18. století hovoří o „*krajině citlivého člověka*“ v kontrastu s člověkem 20. století, který „*bezohledně vtiskává krajině svou vůli a dává ji poznat svou moc*...“ (K. DRÁPALOVÁ, *Rekonstrukce* (jako pozn. 115), s. 17). Domnívám se, že v samotné bezohlednosti obou epoch není velkého rozdílu, spíše se kvantitativně proměnily nároky společnosti, jež je energeticky a materiálně závislá na přírodních zdrojích.

mi, jsou lidé, jejichž zakotvení na společenském vrcholu není příliš pevné. Problémy Albrechta z Valdštejna i Františka Antonína Šporka jsou obecně známé. Fratišek Josef Šlik měl zase spory se svým lépe situovaným bratrem, finanční problémy a toužil zplodit mužského potomka. Potíže sasko-lauenburských princezen v patriarchální společnosti tak mohly být překonávány pomocí důmyslné prostorové organizace rezidencí, jež se opírala o místa spjatá s duchovně posvěcenou autoritou.

Michal Vokurka

Residences of Saxe-Lauenburg Princess. Modification of residences and their surroundings at dominions of Anna Maria Franziska and Sibylla Augusta

Studies on baroque residences in early modern Bohemia were mainly focused on the interior organisation and aristocracy's household and court. Less attention was given to the exterior relationships between the castle (chateau) building and its surroundings. Therefore, this paper is meant to be a contribution to both, the residence studies and historical landscape research. Investigating the character and meaning of modification of surrounding on the former Saxe-Lauenburg manors were chosen as an example. Under the two heiresses, Sibylla Augusta (married margravine of Baden-Baden) and her sister Anna Maria Francisca (first married with count palatine of Pfalz-Neuburg, later with grand duke of Tuscana), a lot of building activity took place as chateaus, gardens, churches, manses and statues were constructed or renovated.

In case of the younger sister we can see replicating of several components from Ostrov – the main family residence which she had inherited – in her new homeland in Baden. Especially in Rastatt, the new capital of Baden, and Favorite we can meet many buildings in distinctive baroque style known from Bohemia. Also the copy of Einsiedeln chapel and a garden gate looks the same in Ostrov and Rastatt. After the margrave Ludwig Wilhelm's death, the margravine reigned the land damaged by war trying to reestablish government and administration, restore economic prosperity and secure catholicism. Pursuing those goals workers from Bohemia were invited to the land and the cult of a new sant, Johann of Nepumuk, was spread. The elder sister Anna Maria Francisca was trying to deal with a better social capital of her younger sister and with own second husband. To reach a higher social power status a composed landscape was used.

In the end of my study, there is a brief discussion about the character and meaning of what is called (Czech) baroque landscape and its purpose to legitimate its creator among the aristocracy.

**Pavel Hronček – Ladislav Hvizdák
– Miloš Jesenský – Vladimír Čech***

**HISTORICAL-GEOGRAPHIC RESEARCH
OF HISTORICAL LAND AT THE CONFLUENCE
OF RADOĽSKÝ STREAM AND KYSUCA RIVER
– USING COMPUTER MODELLING**

Keywords

Radofa
GIS
military mapping
historical research
historical landscape
structure
modelling

Abstract

The study aims to reconstruct land usage at the confluence of Radofský stream and Kysuca river on the basis of critical historical research of 16th century archival documents, and historical maps from three military mappings (1789, 1823 and 1882). The study uses methodological procedures based on verified historical-geographic, environmental, and historical-landscape methodical analyses. The conclusions were complemented by field research. Digital modelling allowed reconstructions (digital maps) of the land cover to be created, i.e. land use in the given time period.

* Doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD., Department of Geo and Mining Tourism, Faculty of Mining, Ecology, Process Control and Geotechnology, Institute of Earth Resources, Technical University of Košice, Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia. E-mail: pavel.hroncek@tuke.sk. – Doc. Ing. Ladislav Hvizdák, PhD., Department of Geo and Mining Tourism, Faculty of Mining, Ecology, Process Control and Geotechnology, Institute of Earth Resources, Technical University of Košice, Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia. E-mail: ladislav.hvizdak@tuke.sk. – Dr. Miloš Jesenský, PhD., Museum of Kysuce in Čadca, Moyzesova 50, 022 01 Čadca, Slovakia. E-mail: jesensky@kysuckemuzeum.sk. – RNDr. Vladimír Čech, PhD., Department of Geography and Applied Geoinformatics, Faculty of Humanities and Natural Sciences, University of Prešov, Ulica 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovakia. E-mail: vladimir.cech@unipo.sk.

Introduction

The study explores opportunities for using modern information technologies in historical land research and modelling, as well as the general implementation of computer modelling in historical research. It presents options for digitising historical maps, after the contents thereof have been completed with the results of historical and field research. The computerised processing of documents allows new information to be obtained that would otherwise be unavailable, i.e. in historical text, material, and image sources. Whilst information acquired digitally is new, it's nevertheless historically correct. Digital map outputs allow countless new variations of historical information to be generated about land in geographic information systems (GIS).

These systems allow new information to be acquired, enriching and increasing the quality of historical map research and offer many 2D and 3D modelling options. Such outputs as 2D backgrounds for this study provide a wealth of information, and are visually interesting, clear and comprehensible. Appropriately formulated computer outputs provide a spatial land overview, from which statistical evaluations of a comparison of historical land specificities can be produced.

The correct methodical use of computer technologies reveal previously hidden, historically-accurate and correct information of such evaluations. Information generated from historical maps in GIS cannot be obtained from other historically-relevant sources. The concept of land use has been introduced and elaborated in nature-oriented sciences. The term “land use” includes two basic components: biophysical and socio-economic. It is a dynamically understood concept, just as individual attributes of land vary over time and space. The concept includes an analysis of (also historical) land in terms of suitability for different uses.¹

By “land use” F. Žigrai referred to a specific expression of human activity over space and time.² Such includes certain historical, economic, social, and cultural potential, and represents a compromise between an area's natural phenomena, technical opportunities, and the human knowledge. The current spatial distribution of land use results from long-term developments. Historian P. Chrastina also drew on F. Žigrai's work, including the important monographic paper dealing with the historical use of Trenčianska basin and the adjacent mountain range.³

¹ D. Van der ZEE, The use of GIS in the study of nature-culture interactions in landscapes, in: *Nature and culture in landscape ecology*, ed. Pavel Kolář, Praha 1998, pp. 319–326.

² Florin ŽIGRAI, *Krajina a jej využívanie*, Brno 1983; IDEM, *Land Use as a Connection between Culture and Environment* (some theoretical and methodological notes), in: *Evaluation and Perception of Landscape Patterns*, ed. Ladislav Moklós, Banská Štiavnica 1998, pp. 2–7.

³ Peter CHRASTINA, *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*, Nitra 2009.

Hence historical land use can be understood as land use in the past (in a chosen time period) and its development in the same area over history. Based on historical land use, we can formulate forecasts of land development and assess long-term changes in area – and land – use.⁴ Historical land use is based on the premise that land is a basic component of the natural (and living) environment, and a means of production – the natural basis of agriculture. So time changes to an area's structure in a particular territory are an important indicator of economic and environmental potential, as well as the overall development of a studied area under changing conditions of human social development.⁵

Goal and methods

This study **aims to reconstruct the land use** at the confluence of Radoľský stream and Kysuca river based on critical historical research of the oldest Latin sources from the 16th century, as well as three historical military maps (1789, 1823 and 1882). Maps originating from military mappings will be subjected to critical content analysis based on historical and field research. The obtained results will be prepared as text and schematic sketches for the digitisation and computer modelling of map outputs over four time periods. Once the stated aim has been reached, the research results will be new, historically-relevant digital map outputs – producing new, hitherto historically-unknown information.

The land use research has been **limited to the time period** from the Middle Ages until the end of the 19th century. **The methodological procedures of land use research utilising historical maps** were based on proven historical-geographic, environmental, and historical-landscaping methodical analyses, mainly used in natural science-oriented disciplines. We used methodologies (validated in many papers) that are now considered fundamental in such research.⁶ Recently, old maps have also begun

⁴ Leoš JELEČEK, *Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století*, *Klaudyán* 4, 2007, pp. 20–28, here p. 27; Peter CHRASTINA, *Výskum krajiny (z aspektu historickej geografie a krajinnej archeológie)*, *Folia geographica* 16, 2010, pp. 125–142, here p. 127.

⁵ P. CHRASTINA, *Vývoj* (see note 3).

⁶ Branislav OLAH, *Možnosti využitia historických máp a záznamov pri štúdiu zmien využitia zeme*, *Acta Fac. Ecologicae* 7, 2000, pp. 21–26; IDEM, *Historical maps and their application in landscape ecological research*, *Ekológia (Bratislava)* 2, 2009, pp. 143–151; Branislav OLAH – Martin BOLTÍŽIAR – František PETROVIČ – Igor GALLAY, *Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO*, Zvolen 2006; Florin ŽIGRAI, *Význam časopriestoru pri transformácii kultúrnej krajiny*, *Geografické štúdie* 6, 2000, pp. 51–60; IDEM, *Interpretácia historických máp pre štúdium využitia zeme a krajinnoekologický výskum*, in: *Historické mapy*, ed. Mária Kováčová – Milan Hájek, Bratislava 2009, pp. 35–40; Zuzana PUCHEROVÁ et al., *Druhotná kra-*

to appear in papers with a historical or historical-geographic focus.⁷ So far, however, there are still no historical studies that use computer modelling to research historical maps of various origins.

The first important step in creating a map (map cut-out) of historical land use was to **identify and define the territory** (Fig. 1, 2). Since it was not possible to use historical or landscaping specifics to define a relevant, compact area of the examined territory that would create the most appropriate conditions allowing a historically-correct critical assessment of the development of land use at the confluence of Radol'ský stream (today's Vadičovský stream) and Kysuca river, we instead worked with artificial boundaries.

The assessment was therefore aimed at the territory encompassing both historical settlements in this geographical area – Radol'a and Kysucké Nové Mesto with the surrounding land. This could only be performed with the appropriate intersection of historical and natural borders, so we defined the examined territory with a radius of 2 km and surveyed area of 12.567 km² (as used by the classic and validated methodological procedures for geomorphic research).⁸ The circle's centre point is thus the entrance to the oldest documented building – the early-Gothic Koscelisko church on

jinná štruktúra (Metodická príručka k mapovaniu), Nitra 2007; Martin BOLTIŽIAR, Metodika hodnotenia zmien využitia krajiny podľa historických máp, *Životné prostredie* 2, 2009, p. 81; IDEM, Využitie historických máp a leteckých snímok pri hodnotení vplyvu človeka na krajinu, in: *Ekofilozofia* včera, dnes a zajtra, ed. Ivan Dubníčka, Nitra 2009, pp. 24–40; Pavel HRONČEK – Ján JAKUBÍK, Možnosti interpretácie veľkomierkových historických máp pri výskume miestnej krajiny, in: *Studie z dejín geodézie a kartografie* 15, 2011, pp. 23–28; Tomáš LEPEŠKA, Vývoj využitia krajiny Slovenského krasu na príklade Plešiveckej planiny, in: *Dynamika sukcesných procesov dendroflóry, štruktúry a ekologickej integrity ekosystémov Slovenského krasu*, ed. Ivan Vološčuk, Banská Bystrica 2011, pp. 215–224 and other works.

⁷ Pavol MALINIÁK – Branislav OLAH, Historické mapy a krajinno-ekologický výskum, *Geografická revue* 1, 2010, pp. 26–39; Karol BADLÍK, Katastrálne mapy z 19. storočia v službách pamiatkarov, *Informátor Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky* 2008, pp. 1–28, here p. 8; Pavel HRONČEK, Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánných tvarov reliéfu, in: *50 let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*, ed. Miloš Fňukal – Jindřich Frajer – Jan Hercik, Olomouc 2010, pp. 87–96; IDEM, Možnosti využitia historických banských máp pri výskume reliktov po ťažbe nerastných surovín, *Geografická revue* 1, 2010, pp. 42–67; IDEM, Historická krajina Horehronia na mapách vydaných do polovice 19. storočia. *Geografická revue – supplement*, 2013, pp. 217–232; Pavel HRONČEK – Martin TURÓCI, Mapy prvého vojenského mapovania – prvý relevantný historický obrazový zdroj pre výskum environmentálnych dejín krajiny, *Quaestiones rerum naturalium – supplement*, 2015, pp. 33–63; Martin TURÓCI, Jablunkovské šance na starých mapách, in: *Novoveké opevnenia na území Oravy a Kysúc*, ed. Michal Čajka, Dolný Kubín 2014, pp. 97–121; IDEM, Historická topografia Kysúc. Kysuce na tajných mapách Prvého vojenského mapovania, Čadca 2010; Oto TOMEČEK, Na margo obsahu exemplárov máp 1. vojenského mapovania, in: *Historické mapy*, ed. Mária Kováčová – Milan Hájek, Bratislava 2009, pp. 143–150 and other works.

⁸ Ján LACIKA, *Geomorfológia – Návod na cvičenia*, Zvolen 1999, pp. 24–28.

the left-bank terrace of Kysuca river and Radol'ský stream. This defined territory contains all the key historical and historical-geographic features, and their exact area also allows statistical evaluation.

Fig. 1. Location of Kysuce in Slovakia and Europe.
– Cartographic processing by authors.

Fig. 2. Definition of the investigated area with a 2-km radius circle centred at the entrance to the former early-Gothic church Koscelisko on the left-bank terrace of Kysuca river and Radol'a stream. – Cartographic processing by authors.

When identifying land use development, it is important to analyse and interpret the land's depiction on maps in appropriately chosen time periods.⁹ Due to the model area, we selected map data from the 1st military ("Joseph's") mapping, the 2nd military ("Francis's") mapping, and the 3rd military mapping. Individual historical landscape structures (flooded areas and marshes, built-up area, forests, meadows and pastures, water areas, gardens and orchards, arable land) in the existing map documents must be accurately defined and polygons assigned. To simplify comparison, a layer with a specific colour was selected for each land structure in all mapped time periods.

The background materials of historical maps of the 1st, 2nd and 3rd military mapping were evaluated according to maps stored in the digital map archive in Vienna.¹⁰ For computer modelling, we downloaded map data through a WMS server¹¹ that provides an online display of pre-georeferenced layers, which allowed us to avoid this important, professionally-complex, and time-consuming step.

The oldest reconstruction of land use in the second half of the 16th century was created on the basis of a long-term, comprehensive, and critical historical research of written documents from that time period.¹² Individual conclusions were verified with field research and comparisons with results of natural science research aimed at reconstructing the original vegetation in the given territory.¹³ Based on these conclusions, we created a schematic sketch of the historical land cover in the mid-16th century that we digitised using the same procedure as for the historical maps.

We used the ArcGIS 10.2 programme for the computer processing and creation of mapping outputs.¹⁴ The first step was to redraw land elements in individual layers and time periods in selected georeferenced maps.¹⁵ Care had to be taken not to overlap

⁹ Pavel HRONČEK, Historická krajina Horehronia na mapách vydaných do polovice 19. storočia, *Geografické revue – geografické a geoekologické štúdie – supplement* 2013, pp. 217–232.

¹⁰ Available online: <https://mapire.eu/en/>.

¹¹ Available online: <https://www.geoportal.sk/sk/geoportal.html>.

¹² Ellen W. GERBER, *Methodology in Historical Research, Exercise & Sport Sciences Reviews* 1, 1974, pp. 335–356; Miroslav HROCH et al., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985; Umberto ECO, *Jak napsat diplomovou práci*, Olomouc 1997; Tomáš DVORÁK et al., *Úvod do studia dějepisu*, Brno 2014.

¹³ Pavel HRONČEK, Možnosti využitia interdisciplinárnych výskumných metód v histórii, pri výskume historickej krajiny a historických krajinných prvkov, *Zborník kysuckého múzea* 16, Čadca 2014, pp. 21–64.

¹⁴ Milan KOREŇ, *Geografický informačný systém ArcGIS*, Zvolen 2008.

¹⁵ Gábor TIMÁR, GIS integration of the second military survey sections – a solution valid on the territory of Slovakia and Hungary, *Kartografické listy* 12, 2004, pp. 119–126; Tomáš HLÁŠ-NY, *Geografické informačné systémy – Priestorové analýzy*, Banská Bystrica 2007; Jiří CAJT-HAML, Jak georeferencovat staré mapy?, *Kartografické listy* 2, 2013, pp. 3–10.

land structures: one part of the area could not be simultaneously marked as forest layer and water area layer. However, such check was simple because the sum of circle layers had to correspond to the total processed area. After rendering the entire territory, data on the area of individual land structures was rewritten into MS Excel for easier usage and creation of charts. From the resulting table data, we created a pie chart that allows for simple statistical evaluation and reading of data.¹⁶

We used the basic classification scale to assess land use, which is already practically validated in historical-geographic research and the most appropriate for evaluating maps of historical military mappings.¹⁷ We defined and analysed seven basic categories of land use from the Middle Ages to the end of the 19th century at the confluence of Radol'ský stream and Kysuca river. We specified the following areas, from the quasi most original (natural) to human-made: 1. forests, 2. water areas, 3. flooded areas and marshes, 4. meadows and pastures, 5. gardens and orchards, 6. arable land, and 7. built-up area.

Land use in the past – analysis based on computer modelling

The morphological character of the land at the confluence of Kysuca river and Radol'a (Vadičovský) stream, dating from the Iron Age (from 700 BC to the turn of BC/AD), would have remained to the present day had it not been for extensive human intervention during the modern age. The land surface already had today's contours. Kysuca river cut a deep valley into the softly modelled wide and flat ridges of the Javorníky mountain range and Kysucká upland, and its tributaries also shaped narrow and deep valleys.

At the turn of the BC/AD, both the climate and vegetation stabilised. The naturally-modelled terrain in the geographical area at the confluence of Kysuca river and Radol'ský stream was gradually forested by the original virgin vegetation, which retained its character until the end of the 13th century when a new transformation factor appeared – human intervention. The Kysuca floodplain was originally overgrown with lowland and sub-montane virgin floodplain forests. The warm and sunny southern and southwestern slopes had relatively large areas of thermophilous oak and hornbeam forests, with patches of xerothermic oak forests. Virgin beech forests grew on the northern slopes of Veľké Vretno mountain (Fig. 3).¹⁸

¹⁶ T. LEPEŠKA, Vývoj (see note 6).

¹⁷ Zuzana PUČEROVÁ et al., Druhotná krajinná štruktúra (Metodická príručka k mapovaniu), Nitra 2007; P. CHRASTINA, Vývoj (see note 3).

¹⁸ Štefan MAGLOCKÝ, Potenciálna prirodzená vegetácia, in: Atlas Slovenskej krajiny, ed. Ladislav Miklós et al., Bratislava 2002, pp. 114–115; Ján MICHALKO – Ján BERTA, Pôvodné prirodzené rastlinné spoločenstvá – Lesné spoločenstvá, in: Slovensko – príroda, ed. Michal Lukniš,

Fig. 3. Reconstruction of the original forests prior to human intervention until the beginning of the Middle Ages. Legend: 1 Lowland floodplain forests, 2 Montane and sub-montane floodplain forests, 3 Carpathian oak and hornbeam forest, 4 Xerothermic oak forests, 5 Floriferous beech and fir forests, 6 Floriferous beech forests. – By J. MICHALKO et al., Geobotanická mapa ČSSR (see note 18). Cartographic processing by authors.

In the 13th century, before the intense settlement of upper Kysuce began, the whole area was overgrown with the original, impenetrable massive forest – covering up to 94 % of the land. The rest had original non-forest land, as well as the first clearings for settlements and gardens, meadows, pastures and arable land (cca 4.5 % of the upper Kysuce area). Water courses represented the remaining 1.5 %.¹⁹ A similar situation was also in the examined area, where deforested areas were probably only in the Kysuca floodplain. Due to strong periodical floods (documented in 1557, 1593, 1602, 1617, 1618, 1620 and 1621²⁰) with severe impacts on the land, vegetation could not take permanent hold here and the whole Kysuca river bed moved along the floodplain.

Bratislava 1972, pp. 486–530; Ján MICHALKO et al., Geobotanická mapa ČSSR, Slovenská socialistická republika – list Čadca, Bratislava 1985; IDEM, Geobotanická mapa ČSSR, Slovenská socialistická republika – textová časť, Bratislava 1986.

¹⁹ Peter BARANČOK – Mária BARANČOKOVÁ, Zmeny biodiverzity historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny v závislosti od typu a stupňa ich využitia, in: Krajinoekologický výskum historických prvkov agrárnej krajiny, ed. Hubert Žarnovičan, Bratislava 2013, pp. 39–57.

²⁰ Tadeusz NIEDŹWIEDŹ, Rekonstrukcja warunków termicznych lata w Tatrach od 1550 roku, in: Rola malej epoki lodowej w przekształcaniu środowiska przyrodniczego Tatr, ed. Adam Kotarba, Warszawa 2004, pp. 57–87, here p. 67.

Land development at the confluence of Radol'a (Vadičovský) stream and Kysuca river from the mid-13th to the beginning of the 15th century in terms of first human activities has been closely examined in a separate study.²¹ These activities were also reflected in land use and created typical **land utilization in the 16th century**. Based on comprehensive research, we can state that Kysuca valley's higher slopes were still dominated by the original forest (49.63 % of the area, over 623 ha). Arable land on the lower and less steep slopes occupied 290 ha (23 %), permanent grasslands (meadows and pastures) had 157 ha (12.55 %), and other areas occupied less than 10 % of the analysed area. The periodically flooded Kysuca floodplain occupied almost 10 %, i.e. over 117 hectares (Tab. 1, Fig. 4).

Tab. 1. Land use types (ha, %) in the second half of the 16th century. Compiled by authors.

Historical landscape structure type	Area in ha	%
Flooded areas and marshes	117.35804	9.34
Built-up area	15.38723	1.22
Forests	623.70043	49.63
Meadows and pastures	157.70267	12.55
Water areas	34.31440	2.73
Gardens and orchards	18.22441	1.45
Arable land	290.00760	23.08

Based on the visualisation of various land use **in the second half of the 18th century** (map from the first military mapping of 1789), it is clear that deforestation had been approaching its maximum. Arable land had gradually grown to 774 ha (61 %), i.e. its area almost doubled over two centuries, and was found on all gentle slopes and the river floodplain. The original forest area had nevertheless been reduced to a minimum of just 89 ha (7 %) in the highest inaccessible peaks. Two hundred years ago, the original forest still covered half the area: flooded areas and marshes were significantly reduced and converted into permanent grassland, i.e. meadows and pastures and, to a lesser extent, arable land. The area of meadows and pastures also increased markedly. Settlements grew with population growth, as reflected in the increase of built-up areas and adjacent gardens. Meadows and pastures covered 214 ha (17 % of the defined area). Built-up areas occupied 43.5 ha (3.5 %), gardens and orchards 37 ha (3 %),

²¹ Pavel HRONČEK – Miloš JESENSKÝ – Peter JANČURA, Rekonštrukcia strateného genius loci stredovekej krajiny na sútoku Kysuce a Radole, Acta Regionalia 1–2, 2017, pp. 73–93.

Fig. 4. Computer reconstruction of land use in the second half of the 16th century, according to historical text sources and field research. – Compiled by authors.

flooded areas and marshes 47.5 ha (almost 4 %) and water areas 50 ha (these included the wide bed of the Kysuca and its tributaries, as well as the artificial ponds at the château in Radoľa (Tab. 2, Fig. 5).

Tab. 2. Land use types (ha, %) in the second half of the 18th century. Compiled by authors.

Historical landscape structure type	Area in ha	%
Flooded areas and marshes	47.73179	3.80
Built-up area	43.57718	3.47
Forests	89.38779	7.11
Meadows and pastures	214.40910	17.06
Water areas	50.35187	4.01
Gardens and orchards	37.12524	2.95
Arable land	774.22475	61.61

Fig. 5. Computer reconstruction of land use in the second half of the 18th century.
– Compiled by authors.

The digitisation of the map from the second military mapping (1823) shows that **in the first half of the 19th century** the land at the confluence of the Radoľa (Vadičovský) stream and Kysuca river had changed into an exclusively agricultural area. Arable land was also found on steeper slopes, where agrarian terraces were created both on purpose and spontaneously (the latter resulting from long-term ploughing on the baulks of countered narrow slope fields). Higher and steeper slopes and ridges were used as meadows or pastures. The forest area was still slowly diminishing, and gradually disappeared on even the steepest slopes. The area of agricultural land was still growing – to the detriment of forest as well as wet marshland, which was gradually cultivated.

Arable land reached 856 ha, representing up to 68 % of the analysed territory – an increase of 50 ha over 50 years compared to the previous period. The area of meadows and pastures had also increased by 25 ha, reaching 239 ha (19 %). Flooded areas and marshes had diminished by almost half to 18 ha (1.5 %). Built-up areas occupied 25 ha (2 %). The decrease of area can be attributed to the more accurate display method used. The first military mapping does not display buildings individually, but mainly in residential blocks that serves to increase built-up area. Gardens and orchards occupied 29.5 ha and water areas 74 ha (Tab. 3, Fig. 6).

Tab. 3. Various land use types (ha, %) in the first half of the 19th century. Compiled by authors.

Historical landscape structure type	Area in ha	%
Flooded areas and marshes	18.15539	1.44
Built-up area	25.84967	2.06
Forests	21.47345	1.71
Meadows and pastures	238.88291	19.01
Water areas	74.06000	5.89
Gardens and orchards	29.55595	2.35
Arable land	856.39901	68.15

Fig. 6. Computer reconstruction of land use in the first half of the 19th century
– Compiled by authors.

In the second half of the 19th century (map from the 3rd military mapping of 1882), the land's appearance resulted from intensive agriculture, i.e. the cultivation of sub-montane and montane agricultural crops, and sheep farming. What is important is the state of the forest in the examined geographical circle as a representative selection of Kysuce land – from floodplains and settlements to slopes and hilltops – with no

compact original forest. Full-grown trees were recorded on the map only as copses or line greenery on relief edges, or along Kysuca river. The area of various land use types during the 19th century was relatively stable overall, and did not significantly change since the beginning of the century.

Agricultural land consisted of arable land covering 864 hectares (almost 69 % of the selected area), meadows and pastures 203 ha (16 %), gardens and orchards 17 ha, built-up area 66 ha, water area 101 ha, and flooded areas and marshes 12 ha (Tab. 4, Fig. 7).

Fig. 7. Computer reconstruction of land use in the second half of the 19th century.
– Compiled by authors.

Tab. 4. Various land use types (ha, %) in the second half of the 19th century. Compiled by authors.

Historical landscape structure type	Area in ha	%
Flooded areas and marshes	11.97123	0.95
Built-up area	66.39387	5.28
Forests	0.000	0.00
Meadows and pastures	203.23449	16.17

Water areas	101.35479	8.07
Gardens and orchards	17.68789	1.41
Arable land	863.99137	68.75

Conclusion

Typical features resulting from land use at the confluence of Radofa (Vadičovský) stream and Kysuca river have been retained to the present day. Such primarily include agrarian terraces which, however, have been absorbed by succession over the decades. These parts of Kysuce land result from long-term land use, which we have processed using computer modelling from the 16th century until the end of the 19th century.

We can say that Kysuce's originally forested land in the geographic space of the analysed confluence (which in documentary materials at the beginning of the modern period appeared unsuitable for agricultural use), changed from the 16th century until the beginning of the 19th century into characteristic agrarian land. A mutual comparison of the different digitised periods allows us to state that in the first decades of the 19th century, the area was already almost deforested with arable land covering most of the area. Towards the end of the period under review, the forest in the circle with centre point at Koscelisko church and a radius of 2 km had completely disappeared.

Our historical-geographic research in the computer environment using the latest methods have confirmed and – precisely with exact numbers – proven the general assumption of land development and its use in the lower Kysuce region from the 16th to the 19th centuries.

The development trend and anthropogenically-created character from the Middle Ages to the second half of the 19th century in the area under review was also retained in the first decades of the 20th century.

Fig. 8. Land at the confluence of Kysuca river (flowing from the left, i.e. from north to south mid-picture) and Radol'ský stream (valley in the background) in the early 20th century. – Kysuce Museum archive in Čadca.

Pavel Hronček – Ladislav Hvizdák – Miloš Jesenský – Vladimír Čech
Historical-geographic research of historical land at the confluence of Radoľský stream and Kysuca river – using computer modelling

Using computer modelling in historical-geographic (and historical) research is an increasingly used methodical approach. The study presents opportunities for the use of computer modelling in researching the historical landscape at the confluence of Radoľ stream and Kysuca river in north-western Slovakia. Having processed the land's history by researching documentary sources, land usage was reconstructed on the basis of a critical evaluation of historical maps.

For the statistical evaluation of increased various land uses over time, we defined the examined territory with a 2-km radius circle and a surveyed area of 12.567 km². We used the ArGIS 10.2 software package for computer processing and the creation of map outputs, which allowed us to work with and use maps in statistical data processing.

Based on researching available documentary sources and maps to the end of the 18th century, the land in the studied lower Kysuce territory appeared unusable for agriculture, or with only minimal potential for agrarian use. Digital outputs resulting from historical-geographic land research give us the real picture of historic land use in the given territory.

The statistical evaluation of newly-obtained digital computer map outputs, and the subsequent creation of charts and tables, clearly show that even by the end of the 18th century it was intensively agriculturally used land, starting as early as the 16th century.

Kysuce's original forest land covered 94 % of the area. In the second half of the 16th century, the forest in the geographic area of the analysed confluence still covered nearly half that area. The turn of the 18th and 19th centuries saw forest cover decline to significantly below 10 %, and in the second half of the 19th century the territory no longer contained any compact forest (original virgin forest). Arable land on the predominantly sloping terraced fields covered almost 70 %, with meadows and pastures more than 16 %.

Peter Chrastina*

JASKYŇA ČERTOVA PEC
VO VEDOMOSTIACH NITRIANSKEJ STOLICE
MATEJA BELA

ČERTOVA PEC CAVE IN MATTHIAS BEL'S NITRA COUNTY NOTITIA

Keywords

Čertova pec Cave
shelter
Nitra County
Bel Matthias (1684–1749)
*Notitia Hungariae Novae
historico-geographica*

Abstract

Matthias Bel (1684–1749) in his work *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* offered a contemporary view on the status, importance, response and particular facts about Hungarian counties within the Habsburg Monarchy. The study represents historical and geographical research of history and environmental issues of the Čertova pec Cave, which served as an occasional shelter for travellers and shepherds. Description of the subject is based on the text “Other places of discovery” in § XII. science section (*Membrum primum physicum*) of the general parts of *Notitia* of the Nitra County in the Kingdom of Hungary (1742). The “probe” into Bel’s characteristics of this topic has been realized through critical commentary on contemporary texts supplemented by literature and information obtained by studying old maps. Findings have been compared with the results of field research and author’s own knowledge of the subject.

* Prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD., Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava (SK). E-mail: peter.chrastina@ucm.sk.

Úvod

Cesty, spojnice ľudských obydľí a aktivít, existujú v krajine od nepamäti. Ich trasovanie spravidla zohľadňovalo vybrané zložky miestnej krajiny, georeliéf a riečnu sieť. Predpokladom efektívnej, udržateľnej dopravy je existencia cestnej infraštruktúry, vrátane oddychových zón s adekvátnymi priestormi a objektmi. Jedným z takýchto priestorov bola v prvej polovici 18. storočia jaskyňa Čertova pec pri Radošine v Nitrianskej stolici. Ležala blízko komunikácie regionálneho významu spájajúcej Ponitrie s Považím. Podľa polyhistora Mateja Bela (1684–1749) tento prírodný fenomén plnil funkciu oddychového miesta (príležitostného útočiska) pre pcestných i pastierov so stádami hospodárskych zvierat.

Historické topografie ako súčasť písomných historickogeografických prameňov majú konkrétny výskumný potenciál. V týchto dielach sa totiž prelína historicko-topografický a geografický aspekt konkrétneho územia s charakteristikou (opisom) vybraných alebo z pohľadu autora významných reálií (napr. krajiny, jej zložiek, štruktúr a prvkov, sídiel, architektúry).¹

Medzi historické topografie patrí aj dielo M. Bela *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (slov. Historickogeografické vedomosti o Novom Uhorsku, ďalej *Vedomosti*), ktoré predstavuje jeden z kľúčových projektov uhorskej (v širšom slova zmysle aj slovenskej) barokovej historiografie. Ako celok alebo v jednotlivých detailoch ponúka aj pohľad na konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie. Mechanizmus tvorby (dotazníková metóda), pôvod a rôzna kvalita použitej informácie databázy, ako aj autorove redakčné úpravy podkladov *Vedomostí* limitujú vierohodnosť uvádzanej faktografie.² Napriek tomu boli Belove spisy opakovane použité, príp. slúžili ako inšpirácia pre iných autorov.³ Pendanty Belových dielav čes-

¹ Zbyněk SVITÁK, Úvod do historické topografie českých zemí, Brno 2014, s. 5.

² Blížšie Erika JURÍKOVÁ, Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela, in: Sambucus 3, 2008, s. 152–158; EADEM, Pôsobenie Rehole kazateľov a panien svätého Dominika v Trnave podľa Notície Mateja Bela v konfrontácii s historickou skutočnosťou, in: Sambucus. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky, Trnava 2005, s. 101–121, tu s. 101–103, 111–112; Ján TIBENSKÝ, O práci, koncepcii, štruktúre a osudoch Belových Notícií, in: Matej Bel: doba, život, dielo, red. Ján Tibenský, Bratislava 1984, s. 219, 221.

³ Napr. pre J. Severiniho a jeho prácu o dejinách Uhorska – Joannis SEVERINI, Conspectus historiae Hungariae in usus praesertim juventutis adornatae. Pars prior, Posonium 1775.

⁴ Bohuslaus BALBINUS, Miscellanea historica Regni Bohemiae: quibus natura Bohemiae telluris; prima gentis initia; districtuum singulorum descriptio; fundamenta regni; ducum et regum imperia; leges fundamentales, constitutiones, comitia, judicia; bella, paces, foedera; feuda, privilegia; monetarum ratio; ...; origines iterum utriusque nobilitatis, tum edita a nobilitate illustrata toga, sagoque facinora; civitatum foundationes, fortuna et status: item historia brevis temporum cum chronologico examine; aliaque ad notitiam veteris Bohemiae spectantia, indicantur, & summa fide, ac

kých krajinách reprezentujú práce B. Balbína,⁴ M. Vogta,⁵ J. Schallera⁶ či J. G. Sommera.⁷

Cieľom štúdie je výskum a interpretácia Belovho opisu jaskyne Čertova pec z hľadiska historickej geografie. Táto téma figuruje na konci druhého odseku („Ostatné náleziská“) § XII Všeobecnej časti *Vedomostí*,⁸ v oddiele I. Prírodopis. Autorovu charakteristiku jaskyne a jej využívania konfrontujem s odbornou literatúrou, starými mapami a výsledkami terénneho výskumu.

V zmysle vyššie uvedeného cieľa boli koncipované výskumné otázky: Možno na základe Belovho textu (rámcovo) rekonštruovať využívanie Čertovej pece ako od-dychovej zóny pri ceste regionálneho významu v prvej polovici 18. storočia? Z odpovedajú autorom uvedené fakty dnešnému stavu poznania? Článok tvoria štyri časti (vrátane Úvodu a Záveru). Cieľom druhej kapitoly je priblížiť pracovné predpoklady (poznatkové, teoretické a metodologické) informačnú databázu a metodiku výskumu. V tretej kapitole sa venujem štúdiu a interpretácii historickogeografických aspektov témy.

Informačná databáza a metodika výskumu

Rešerš literatúry v historickogeografických štúdiách potvrdzuje, že výskum Belovho diela na Slovensku sa rozvíja predovšetkým v ostatnom decéniu, pričom zohľadňuje prírodovedné (prírodopisné) aspekty *Vedomostí Nitrianskej stolice*.⁹

diligentia explicantur. Decadis I. Liber 1, Qui historiam naturalem Bohemiae complectitur, Pragae 1679.

⁵ Mauritius VOGT, Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen In einer Historisch- und Geographischen Beschreibung vorgestellt, wie solches sowohl an Städten, Clöstern, Schlössern, Herrschaften, und heilsamen Gesund-Brunnen etc. anjetzo zu sehen ist, nebst Einer kurtzen Lebens-Beschreibung Aller Böhmischen Herzoge und Könige, biß auf jetzt-regierende Römische Kayserliche Majestät Carolum VI. Ingleichen mit vielen Kupffern und einer accuraten Land-Charte gezieret. Franckfurt – Leipzig 1712.

⁶ Jaroslav SCHALLER, Topographie des Königreichs Böhmen, darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden I–XVI, Prag – Wien 1785–1791.

⁷ Johann Gottfried SOMMER, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt I–XVI, Prag 1833–1849.

⁸ Prvý odsek § XII má názov „Náleziská kovových rúd“; venuje sa najmä otázke výskytu a ťažby galenitu (PbS) pri Čavoji.

⁹ Katarína RÁCOVÁ – Peter CHRASTINA, Myjava and Chvojnice in the Notitia of the Nitra County (Historical-geographical Analysis and Interpretation), Revista Transilvania 8, 2014, s. 41–50; Peter CHRASTINA – Katarína RÁCOVÁ – Vladimír BRŮNA, Bridges Over the Váh

Obr. č. 1. Text o jaskyni Čertova pec (zvýraznený podčiarknutím) v odseku „Ostatné náleziská“.
– Online: http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB_LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00306P.htm [19. 2. 2019].

Informačná databáza štúdie bola rôznorodá. Východiskom bol slovenský preklad odseku „Ostatné náleziská“ v § XII *Vedomostí Nitrianskej stolice* (obr. č. 1),¹⁰

River in the Territory of the Nitra County in the First Half of 18th Century (According to Notitia Hungariae Historico-geographica by Matthias Bel), *Revista Transilvania* 9, 2015, s. 79–86; Peter CHRASTINA – Katarína RÁCOVÁ, Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa *Notícií* Mateja Bela (historickogeografický prístup), *Studia Historica Nitriensia* 19, 2015, s. 20–36; Peter CHRASTINA – Katarína RÁCOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, Ore Minerals of the Nitra County According to Notitia Hungariae Historico-geographica by Matthias Bel, *Revista Transilvania* 11, 2017, s. 118–126.

¹⁰ Matthias BEL, *Comitatus Nitriensis. Pars generalis, membrum prium physicum, de situ, natura, opportunitatibus Comitatus Nitriensis*, Wien 1742, § XII, s. 306 (online:

v ktorom M. Bel opísal jaskyňu Čertova pec a jej využívanie ako oddychového miesta (obr. č. 2). Pri analýze a interpretácii historického textu som použil literatúru z oblasti archeológie a speleológie¹¹ a staré mapy (18.–19. storočie).¹²

Pri práci s historickým textom boli uplatnené štandardné postupy historicko-geografického výskumu (heuristika, kritický rozbor informačnej databázy, komparácia a interpretácia). Tematický záber použitých zdrojov priniesol výsledky heterogénnej povahy. Nevyhnutnosťou bolo ich priebežné hodnotenie v súvislostiach príslušnej pramennej kritiky. Realizácia polostacionárneho terénneho výskumu (metóda pozorovania) umožnila spoznať súčasný stav jaskyne a zhotoviť fotodokumentáciu.

Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice M. Bela

Dôvod a súvislosti zaradenia charakteristiky jaskyne do § XII *Vedomostí Nitrianskej stolice*, ktorý sa zameriava na výskyt a ťažbu nerastných surovín, nemožno spoľahlivo zodpovedať. V zmysle schémy regionálno-geografickej systematiky A. Hettnera¹³ sa formami krasového georeliéfu zaoberá morfogeografia (geomorfológia), ktorá pri ich výskume zohľadňuje poznatky litogeografie (geológie). S prihliadnutím na stav vedeckého poznania v období baroka je zaradenie opisu jaskyne do § XII korektné a odráža dobový pohľad na jeden zo segmentov prírodnej štruktúry krajiny Nitrianskej stolice. M. Bel uvádza nasledovné: „*Patrí sa spomenúť známu jaskyňu, ktorá sa otvára vo vnútri vrchu, za cestou vedúcou od Piešťanských kúpeľov do dediny Radošina. Jaskyňa je veľmi priestranná, veď na dĺžku meria dvadsaťštyri dvojkrokov a na šírku je o niečo užšia. Je tak klenutá, že pripomína pivnice zjavne vytvorené vďaka prírode. Zvykne byť*

http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB_LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LY-C_B_VIII_FOL_2ZZIN00306P.htm [19. 2. 2019]). Preklad do slovenčiny realizovala doc. Mgr. E. Juríková, PhD. z Katedry klasických jazykov FF TU v Trnave, za čo jej ďakujem.

¹¹ Juraj BÁRTA, Jaskyňa Čertova pec pri Radošine, Slovenský Kras 10, 1972, s. 73–86; József HÁLA, Caves and Shepherding 18th – 20th Century Data From the Carpathian Basin, in: Karszt és Barlang – Special Issue, Proceedings of the ALCADI '92 International Conference on Speleo History – Budapest – Hungary, 1992, ed. Dénes Balász – Kinga Székely, Budapest 1992, s. 37–40; Zdenko HOCHMUTH, Krasové územia a jaskyne Slovenska, in: Geographia Cassoviensis 2, Košice 2008, s. 1–210; Peter LAUČÍK, Kultúrna dimenzia jaskýň na Slovensku I. Základy etnológie podzemia, Vyšná Boca 2015; Adolf A. SCHMIDL, Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen, Wien 1863; Gábor TÉGLÁS, Újabb barlangok az Erdélyrészi Érczhegység övelből, in: Matematikai és Természettudományi Közlemények 23, Budapest 1888–1889, s. 1–202.

¹² 1st Military Survey, Sec. No 9-5, 1 : 28 800, Wien 1782–1785; 2nd Military Survey, Sec. 27–41, Wien 1 : 28 800, 1838.

¹³ Alfred HETTNER, Das Laenderkundliche Schema, in: Geographischer Anzeiger 33, Göttingen 1932, s. 5.

Obr. č. 2. Poloha jaskyne na území Nitrianskej stolice v 18. storočí. – Kartografický podklad: Juraj ŽUDEL, Stolice na Slovensku, Bratislava 1984, s. 80 (upravil P. Chrastina).

*útočiskom pre kočíšov, ak ich v tom kraji zastihne noc alebo dážď. Istotne poľahky pojme aj stádo so štyristo ovcami. Ľud ju pre nejakú podobnosť nazýva Čertova pec alebo diablova pec.*¹⁴

Polohu jaskyne M. Bel určil podľa komunikačnej línie (*„za cestou od Piešťanských kúpeľov do dediny Radošina“*), čo zodpovedá súčasným princípom určenia (relatívnej) lokácie geografických objektov v krajine. Jaskyňa v Čertovej doline, 3 km severne od Radošiny,¹⁵ bola v prvej polovici 18. storočia *„známa“*, čiže prístupná

¹⁴ M. BEL, Comitatus Nitriensis (ako pozn. 10), s. 306.

¹⁵ J. BÁRTA, Jaskyňa (ako pozn. 11), s. 74; Z. HOCHMUTH, Krasové územia (ako pozn. 11), s. 19.

Obr. č. 3a–b. Približná poloha jaskyne (ozn. krúžkom) na výreze vojenskej mapy z roku 1782/85 (obr. č. 3a). Čertova pec (ozn. elipsou) na výreze vojenskej mapy z roku 1838 (obr. č. 3b).
– 1st Military Survey (ako pozn. 12) / 2nd Military Survey (ako pozn. 12).

Obr. č. 4a–b. Pohľad na vstupný portál jaskyne na konci 19. storočia (obr. č. 4a) a súčasný stav (obr. č. 4b). – Vilmos THÚRÓCZY, Nyitravérmege földrajza, in: Samu BOROVSZKY, Magyarország vármegyéi és városai, Nyitra vármegye, Budapest 1899, s. 306 / foto autor (2018).

a navštevovaná okoloidúcimi. Jej široký, bránovitý portál (cca $4,5 \times 5,3$ m) totiž vidno z cesty vedúcej cez sedlo Plešiny z Topoľčian (cez Radošinu) do Banky pri Piešťanoch. Napriek tomuto charakteristickému znaku jaskyňa nefiguruje na mape prvého vojenského mapovania,¹⁶ ktorá vznikla cca 40 rokov po vydaní *Vedomostí Nitrianskej stolice*. Jej polohu ukazuje až mapa druhého vojenského mapovania z roku 1838¹⁷ (obr. č. 3). Frontálny pohľad na skalný masív zároveň potvrdzuje Belovu metaforu, že „[jaskyňa] sa otvára vo vnútri vrchu“ Horný Petrovič (303 m n. m.), približne 4,5 m nad nivou potoka Malý jarok (obr. č. 4).

Autor ďalej uvádza: „jaskyňa je veľmi priestranná, ved' na dĺžku meria dvadsaťštyri dvojkrokov...“. Čertova pec je približne 27 m dlhá, pričom dvojkrok (lat. *passus*) predstavuje jednu tisícinu rímskej míle (1,48 m).¹⁸ Dĺžka jaskyne je teda 19 dvojkrokov. Šírku krasového priestoru (priemerne 6 m) M. Bel vyjadril implicitne „na šírku je o niečo užšia“.¹⁹ Pozdĺžna os Čertovej pece je priamočiara s orientáciou severovýchod-juhozápad. Jaskyňa má tvar tunela (max. výška 4,6 m) a dva vchody (obr. č. 5). Miesto menšieho (severovýchodného) vstupu v prvej polovici 18. storočia označovala horizontálna puklina zatarasená balvanmi, splavenou zeminou a listovou opadankou.

Prierez a interiér jaskyne, predovšetkým krútnavové (evorzné) kotly, tzv. obrie hrnce na strope a hladké steny indikujú jej fluviokrasový pôvod (pozri obr. č. 5). Vznikla totiž eróznou činnosťou Malého jarku v tektonicky porušenom brale zo strednotriasových vápencov a dolomitov.²⁰ Konkrétna informácia je v texte zaznamenaná so zmyslom pre detail nasledovne: „je tak klenutá, že pripomína pivnice zjavne vytvorené vďaka prírode“.

V minulosti jaskyňa plnila funkciu oddychového miesta alebo dočasného útočiska pre peších, cestujúcich na koňoch alebo fiakrami (dostavníkmi). Títo ľudia tu (občas) nocovali, príp. sa sem uchýlili pred nepohodou spoločne so záprahom. Podľa M. Bela tak Čertova pec „zvykne byť útočiskom pre kočišov, ak ich v tom kraji [v horskom prostredí Krahulčích vrchov na juhovýchodnom okraji Považského Inovca] zastihne noc alebo dážď“.

Jaskyňu s vysokou pravdepodobnosťou navštevovali aj pastieri so stádami hospodárskych zvierat alebo kupci s prepravovaným „živým“ tovarom. Čertova pec totiž „istotne poľahky pojme aj stádo so štyristo ovcami“. Správy o analogickom využití jaskýň v Uhorsku a Sedmohradsku pochádzajú najmä z 19. storočia (obr. č. 6). V lite-

¹⁶ 1st Military Survey (ako pozn. 12).

¹⁷ 2nd Military Survey (ako pozn. 12).

¹⁸ J. BÁRTA, Jaskyňa (ako pozn. 11), s. 74; Z. HOCHMUTH, Krasové územia (ako pozn. 11), s. 19 uvádza dĺžku 28 m.

¹⁹ J. BÁRTA, Jaskyňa (ako pozn. 11), s. 74.

²⁰ Ibid., s. 74, 76; Z. HOCHMUTH, Krasové územia (ako pozn. 11), s. 19.

Obr. č. 5. Frontálny pohľad do interiéru jaskyne (vzadu severovýchodný vchod).
– Foto autor (2018).

ratúre sa napr. spomínajú jaskyne v Nízkych Tatrách (v okolí Demänovej), Malej Fatre (*Dúpná*), Chočských vrchoch (*Pastierska jaskyňa na Konislave*),²¹ pri Tatranskej Javorine (Belianske Tatry) alebo v Apusenských (predtým Bihorských) vrchoch (*Peștera Bulzului*,²² Câmpenească,²³ de la Balogu, resp. Szabó József barlang²⁴) a i. Ďalšie jaskyne (*Istálloskő* v Bukových vrchoch, *Odvas-kő* v Bakonskom lese) zasa slúžili na krátkodobé ustajňovanie volov (údajne až 200 ks), resp. oviec a prasiat.²⁵ Pobyt pastiera (-ov) v jaskyni vyžadoval zhotovenie provizórneho lôžka (zo slamy, príp. sena), ohnisko a zásobu palivového dreva. Kolorit podzemného priestoru dotváral dym, zápach a exkrementy hospodárskych zvierat. Počet ustajnených živočíchov v jaskyni kvantifikuje M. Bel voľnejšie. Tvrdením, že Čertova pec „*istotne poľahky pojme aj*

²¹ P. LAUČÍK, Kultúrna dimenzia jaskýň (ako pozn. 11), s. 137–138.

²² J. HÁLA, Caves (ako pozn. 11), s. 38.

²³ Ibid., s. 38; A. A. SCHMIDL, Das Bihar-Gebirge (ako pozn. 11), s. 298–300.

²⁴ G. TÉGLÁS, Újabb (ako pozn. 11), s. 37–45.

²⁵ J. HÁLA, Caves (ako pozn. 11), s. 39.

Obr. č. 6a–b. Využívanie jaskýň pastiermi v 19. storočí: jaskyňa *de la Balogu* (obr. č. 6a) a j. Câmpenească (obr. č. 6b). – G. TÉGLÁS, Újabb (ako pozn. 11), s. 38 / A. A. SCHMIDL, Das Bihar-Gebirge (ako pozn. 11), b. s.

stádo so štyristo ovcami“ nepriamo vyjadril veľkosť plochy jaskyne, ktorá dosahuje zhruba 162 m². V zmysle aktuálnych zootechnických požiadaviek²⁶ by sa sem zmestilo asi 405 jariek alebo 324 bahnic²⁷ čo potvrdzuje autorovu tézu o veľkosti stáda.

Pôvod a obsah toponyma Čertova pec (maď. *Ördögbarlang* alebo tiež *Ördög Kemence*) na západnom okraji Čertovej doliny, resp. Vlčej jamy (*Wlča Gamma*)²⁸ M. Bel nerozvádza. Konštatuje, že „*ľud ju pre nejakú podobnosť nazýva Čertova pec alebo diablova pec*“.²⁹ Podľa ľudovej povesti totiž jaskyňu vhlbili čerti. Traduje sa, že slúžila aj ako úkryt pre zbojníkov, ktorí lúpili na blízkej ceste.³⁰

Poloha jaskyne a charakter miestnej krajiny (úzka dolina, okraj lesa, vyvýšená pozícia nad nivou potoka) ako aj nápadný, zďaleka viditeľný vstupný portál, tunelový tvar a strohý interiérový Čertovej pece zrejme vyvolávali úzkosť a zmiešané predstavy obyčajných ľudí. Mimochodom, viera v negatívne sily (čertov) a ich schopnosť ovplyvňovať konanie človeka, ktorý vstúpil do podzemia, prežívala v 19. storočí medzi vidieckym obyvateľstvom v oblasti Peštera-Dealu v Apusenských vrchoch (Sedemohradsko).³¹

Kvôli nedostatku vedeckých argumentov preto M. Bel akceptoval ľudovú slovesnosť, podľa ktorej názov jaskyne súvisí s aktivitami čerta / diabla, resp. so zbojníkom. Vonkajší obraz, efekt a imidž toponyma Čertova pec (a takisto Čertova dolina, resp. *Wlča Gamma*) bol jednoznačný. Pôsobil „veľkolepo“ a zároveň vyvolával pocit stiesnenosti a obáv. Informácie v regionálnej tlači potvrdzujú, že (aj) vďaka Belovi si lokalita dodnes udržala atribút istej výnimočnosti.³²

²⁶ Podlahová plocha na ustajnenie oviec sa pohybuje od 0,3–0,4 m² (jarka) do 0,4–0,5 m² (bahnica). – Vyhláška Ministerstva pôdohospodárstva SR č. 230/1998 o chove hospodárskych zvierat a usmrcovaní jatočných zvierat, Príloha č. 3, Bratislava 1998, s. 1649.

²⁷ Jarka (jahnica) je mladá ovca pred prvým oplodnením. Bahnica je samica ovce domácej (*Ovis aries*).

²⁸ Toponymum *Wlča Gamma* (Vlčia jama) figuruje na mape z roku 1838 – 2nd Military Survey (ako pozn. 12).

²⁹ Vnímanie jaskýň v slovenskej ľudovej kultúre odráža citát z posudku Ľ. Štúra na dielo J. F. Rimavského (Slovenské povesti): „*tam samotné hrozné jaskyne a v nich sídlo zlých mocí*“ (online: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1332/Stur_Posudky-a-recenzie-II/1#ixzz5ccPupBlJ [19. 2. 2019]).

³⁰ Jeden z nich – Bábora – mal „*tvár ani Lucifér* ...“ (Vladimír PLICKA – Ján DOMASTA, Slovenské historické povesti III. Zbojníci, Trnava 1945, s. 91).

³¹ J. HÁLA, Caves (ako pozn. 11), s. 37.

³² Blížšie „Čertovu pec vraj vyhlbili čerti, skrývali sa v nej zbojníci“, online: <https://myto-polcany.sme.sk/c/6575351/certovu-pec-vyhlbili-certi-skrývali-sa-v-nej-zbojníci.html> [19. 2. 2019]; „Málo známa jaskyňa Čertova pec je vzácnou archeologickou lokalitou“, online: <https://www.teraz.sk/regiony/radosina-malo-znama-jaskyna-certov/271798-clanok.html> [19. 2. 2019].

Záver

Cieľom štúdie je výskum a interpretácia Belovho opisu jaskyne Čertova pec z hľadiska historickej geografie. Táto téma figuruje na konci druhého odseku („Ostatné náleziská“) § XII Všeobecnej časti *Vedomostí Nitrianskej stolice*, v Oddiele I. Prírodopis. V zmysle vyššie uvedeného cieľa som koncipoval výskumné otázky, ku ktorým uvádzam nasledovné stanoviská:

1. Využívanie Čertovej pece ako oddychového miesta pri ceste regionálneho významu v prvej polovici 18. storočia nemožno rekonštruovať iba na základe Belovho opisu. Autor svoj výklad o problematike a jej kontextoch podáva z pohľadu encyklopedistu, polyhistora. Aj preto sú vybrané charakteristiky často komentované „voľnejšie“, bez ďalšieho objasnenia. M. Bel na podporu svojich tvrdení používa informácie, ktoré mu boli známe alebo ich mal k dispozícii zo svojej databázy. V záujme spoľahlivého vysvetlenia dobového textu je preto nevyhnutná jeho komparácia s odbornou literatúrou a kartografickými prameňmi. Detaily dobového opisu jaskyne, konkrétne súvislosti, javy alebo historické skutočnosti, je vhodné overiť aj prostredníctvom terénneho výskumu.

2. Realie o jaskyni a jej využívaní v hrubých črtách zodpovedajú súčasnému stavu poznania problematiky. Napriek niektorým pochybeniam je ich charakteristika až prekvapujúco presná. M. Belovi sa napr. podarilo verne a (viac-menej) v súlade so skutočnosťou definovať polohu, veľkosť i priestorový potenciál Čertovej pece. Informácie o využití jaskyne ako oddychového miesta pre pocestných, možnosti a (približnom) počte ustajnených oviec sú obdivuhodné. Erudíciu autora podčiarkuje fakt, že tunelový tvar jaskynného priestoru považoval za dielo prírody. Pôvod a obsah toponyma Čertova pec Bel bližšie nešpecifikoval. Vzhľadom na nedostatok (vedeckých) argumentov akceptoval ľudovú slovesnosť, podľa ktorej názov jaskyne súvisí s aktivitou čerta / diabla.

V texte druhého odseku chýbajú zmienky o jaskyniach v krasových oblastiach na území bývalej Nitrianskej stolice, ktoré boli známe aj v období baroka (j. Klenová, Zbojnica j., Čachtická j., Vlčia diera, Svoradova j., Dupná diera, Prepoštská j. a i.).³³ V analyzovanom texte nie je zmienka o otvore v strope na ľavej (severozápadnej) strane jaskyne. Svetlo, ktoré ním preniká, totiž počas dňa zvyšuje rezidenčný komfort skalnej dutiny.³⁴ Autor takisto nemal vedomosť o pravekom osídlení jaskyne neandertálcom (stredný paleolit, mousteriën), ktoré sa koncentrovalo pri menšom (resp. zadnom), severovýchodnom vchode.³⁵ Prečo? O konkrétnych realiách M. Bel jednodu-

³³ Z. HOCHMUTH, Krasové územia (ako pozn. 11), s. 16–26.

³⁴ J. BÁRTA, Jaskyňa (ako pozn. 11), s. 76.

³⁵ Ibid., s. 78, 82. Koncentrácia mladšieho osídlenia (eneolit, železná doba a 15. storočie) bola zistená v blízkosti väčšieho (juhozápadného) vstupu do jaskyne (ibid., s. 78).

cho nevedel, príp. boli neznáme. Problém predstavovala aj kvalita použitej informačnej databázy.

Výskum problematiky nepovažujem za ukončený. Možnosti jeho pokračovania ponúkajú ďalšie sekcie (paragrafy) prírodovedného oddielu všeobecnej časti *Vedomostí Nitrianskej stolice*.

Okrem základného (historickogeografického) výskumu možno dosiahnuté výsledky využiť napr. pri popularizácii historickej (v širšom slova zmysle humanitnej) vedy,³⁶ výučbe regionálnych dejín, alebo pri posilňovaní identity obyvateľstva žijúceho na území bývalej Nitrianskej stolice.³⁷ Vybrané časti analýz a interpretácií Belovho opisu prírodných, historických a spoločenských javov a reálií možno taktiež zohľadniť v environmentálnom plánovaní alebo pri rozhodovacích procesoch vo verejnej správe.

Peter Chrastina

Čertova pec Cave in M. Bel's Nitra County Notitia

Roads as connecting lines of human dwellings and activities have existed in the country since time immemorial. Their tracing usually took into account selected components of the local landscape, terrain and river network. Efficient and sustainable transport is conditioned by the existence of road infrastructure including rest stops with adequate spaces and facilities. In the first half of the 18th century was one of such spaces the Čertova pec Cave near Radošina in the Nitra County lying close to the regionally significant road connecting Ponitrie and Považie region. According to the polymath Matthias Bel this natural phenomenon has served as an occasional shelter for travellers and shepherds with livestock.

Historical topography as part of written historical-geographic sources has a specific research potential. Such works combine historical-topographic and geographic aspects of the particular territory with the characteristics (descriptions) of the selected significant sites or of the sites important from the author's point of view (e. g. landscape and its components, structures, elements, settlements, architecture). Historical topography is also included in M. Bel's work *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (Historical-geographical description of the new Hungary, hereinafter referred to as *Notitia*), one of the Hungarian (in the broader context also Slovak) Baroque historiographical projects. As a whole or in parti-

³⁶ Bližšie Stanislava GOGOVIČA, Prezentácia archeológie v teréne, in: *Studia Historica Nitriensia* 16, 2012, s. 16–23; EADEM, In fondo and in situ Archaeology Presentation in Slovakia, in: *European Journal of Science and Theology* 12, 2016, s. 245–252.

³⁷ K otázke identity napr. Ladislav LENOVSKEÝ, Identity as an Instrument for Interpreting the Socio-cultural Reality, in: *European Journal of Science and Theology* 11, 2015, s. 171–184; IDEM, Identita – (DNES) tovar ako každý iný(?), in: *Filozofia* 60, 2005, s. 536–541.

cular details it offers a view of the concrete sites of the Hungarian counties within the Habsburg monarchy. However, the mechanism of creation (questionnaire method), origin and different quality of the information database used as well as the author's editorial corrections limit the credibility of the presented facts.

Research of bibliographies in historical-geographic studies confirms that the exploration of Bel's work in Slovakia has been developing mainly in the last decade. It takes into account the natural aspects of the *Nitra County Notitia*.

The information database of the presented study was diverse. At the beginning stands the Slovak translation of the paragraph "Other places of discovery" in Section XII of the *Nitra County Notitia* (Figure no. 1) in which M. Bel described the Čertova pec Cave and its use as a rest stop for the travellers (Figure no. 2). When analyzing and interpreting the historical text I used literature from the field of archaeology and speleology as well as old maps (18th – 19th centuries, Figure no. 3).

The aim of the study is to research and interpret Bel's description of the Čertova pec Cave in terms of historical geography. In line with the study objectives the research questions were formulated. Final conclusions of the exploration as follows:

1. The use of the Čertova pec Cave as a rest stop on a road of regional significance in the first half of the 18th century cannot be reconstructed solely on the basis of Bel's description. The author offers interpretation of the issue and its contexts from the viewpoint of an encyclopaedist, a polymath. That is why the selected features are often commented "broadly" without further clarification. To support his claims M. Bel uses statements that were known to him or were available to him from his information database. For the sake of credible explanation of the period text it is therefore necessary to compare it with scientific literature and cartographic sources. Further details of the period description of the cave, particular contexts, different aspects or historical facts should also be verified through field research.

2. Facts about the cave and its use roughly correspond to the current state of knowledge. Despite some mistakes, their characteristics are surprisingly accurate. M. Bel, for example, managed exactly and more or less in accordance with its actual location to define its position, size and spatial potential. Moreover, the information about using the cave as a rest stop for travellers and the possibility of shelter for shepherds along with approximate number of sheltered sheep are admirable. The author's erudition is underlined by the fact that he considered the tunnel shape of the cave to be the work of nature. Bel did not study origin and semantics of the toponym Čertova pec Cave. Due to the lack of (scientific) arguments he accepted oral tradition according to which the name of the cave is related to activity of the devil.

The text of the second paragraph lacks mentioning caves in the karst areas in the territory of the former Nitra County, which had already been known in the Baroque period (Klenová Cave, Zbojnická Cave, Čachtická Cave, Vlčia diera Cave, Svoradova Cave, Dupná diera Cave, Prepoštská Cave and others). In the analyzed passage there is no mention of an opening in the ceiling on the left side of the cave. Light that penetrates through it during the day increases residential comfort of the rock cavity. The author also had no knowledge of the prehistoric settlement of the cave by the Neanderthal (The Middle Palaeolithic, Mousterian), which had been concentrated at the lower (or the rear) northeast entrance.

Why? M. Bel simply did not know about some of the specific facts, they were undiscovered. The problem was also the quality of the information database used.

I do not consider the research to be finished. The possibilities for its continuation lie in the next parts (paragraphs) of the scientific section of the general part of the *Nitra County Notitia*.

RECENZE A ZPRÁVY

Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, Staré cesty v krajině středních Čech, Praha, Academia 2018, 690 s. ISBN 978-80-200-2831-0.

Komunikace všech druhů vždy (mluvíme-li o době historické) byly a stále jsou neodmyslitelnou součástí jakékoli krajiny – hornaté a kopcovité, zvlněné i rovinaté, protkané vodními toky a rybníčními soustavami stejně jako „skalními městy“. V rovině čistě praktické (možnost přesunu z místa na místo) i jako jeden z komponentů ideální kulturní krajiny. Cesta je po staletí neodmyslitelným prvkem krajiny – což platí o malbě 14. i 15. století, stejně jako o obrazových mapách panství z pozdního 17. století, kdy často ireálné cesty jsou pouhým dekorem bez dokumentární hodnoty. Své nezastupitelné místo mají cesty i v krajinomalbě 19. a 20. století.

Staré cesty představují fenomén, poutající odborný zájem již od 19. století, v některých případech ovšem již daleko dříve, od dob barokního dějepisce. K pramenům písemným a kartografickým se ve druhé polovině 20. století připojila archeologie a terénní průzkum: procházíme-li krajinou, narazíme nejen na letmé stopy, ale namnoze na velmi výrazné pozůstatky starých cest v podobě hlubokých úvozů až překvapivě často. Staré cesty jsou těsně spjaty se strukturou krajiny, a to jak strukturou sídelní (cesty jakožto spojení jednotlivých obydlených míst), tak i přírodní (povaha terénu, geologické složení, vodoteče apod.): ve všech případech cesty představují pozůstatky někdejšího stavu, na který nějakým způsobem reagovaly, resp. jejich uživatelé byli nuceni se s ním vyrovnat.

S mnohým se ve své pramenné základně v archivu i v terénu musí vyrovnat i dnešní badatel, pokud se do studia starých cest pouští. Jen jedním z více úskalí je obvyklá „nespojitosť“ jednotlivých typů pramenů, kdy ke zmínkám písemným marně hledáme odpovídající objekt (řečeno zcela obecně) v reálné krajině, a naopak v terénu dochovaná cesta / svazek úvozů, opevněný bod (vypomáháme si obecnými označeními „strážní hradek“, „kolonizační provizorium“) apod. nemá přiřaditelný ohlas v písemných pramenech. Na samostatnou kapitolu v dějinách zkoumání starých cest, resp. staré krajiny, by vydalo hledání Kosmovy „*mons Osseca*“, sahající svými počát-

ky již do 19. století, do něhož se před časem zapojili i autoři přítomné publikace. V obecné rovině jde o pochopení, „vidění“ terénu očima dávných (v daném případě středověkých) lidí. Platí to i o objektech – terénní útvary, jejichž původní smysl se vzpírá naší logice, datujeme do rozmezí stovek let a úměrně tomu je různorodá i jejich interpretace.

„Oppidum Švédské šance“, jak bývá označován čtverhranný terénní útvar ležící cca 800 metrů jihovýchodně od centra vsi Skřípel, již svým pojmenováním odráží rozpaky nad datací a interpretací: od pravěku až po dobu třicetileté války, přičemž účel výstavby areálu o ploše zhruba 12 000 m², obehnaného (ještě dnes) mýty až dvoumetrovým valem o délce zhruba 450 m, vlastně není vůbec jasný. Není pochyb o tom, že i tento objekt, ať už vznikl kdykoli a jeho úloha byla jakákoli, musel být napojen na cestní síť, a vedle výkladu smyslu vlastní existence tak odráží i další limity našich poznávacích možností. Vlevo je na obrázku vidět část obvodového valu, vpravo část vnitřní plochy. – Foto Robert Šimůnek (2019).

Text – obraz – mapa: triáda, jež od 15./16. století představuje trojí přístup k zachycení a popisu krajiny, a v souladu s tím stále jde o klíčové prameny (i) pro studium starých cest (pro starší období je ovšem dokumentární výpověď mapových a obrazových děl silně limitovaná). Jejich škála je ovšem podstatně širší: na předním místě

stojí terénní výzkum, zvláště pak v případech, kdy jsou zachované úseky starých cest prozkoumány archeologicky. Nejen mezi laickou veřejností rozšířenou otázkou „jak je to staré“ můžeme v případě pozůstatků starých cest zodpovídat jen rámcově: úvozy samy o sobě jsou takřka nedatovatelné, rozhodující je tedy sídelní a krajinný kontext (např. ve smyslu *data ante quem*), pro mladší období jsou potom k dispozici kartografické prameny (zvláště mapy velkých měřítek, předcházející I. vojenskému mapování), pro starší období jen prameny písemné (ovšem často s konkrétně těžko interpretovatelnými zmínkami o cestě do / z místa X) a průběžně pak i archeologické (zvláště nálezy mincí v blízkosti cest představují patrně nejpresnější datační pomůcku).

Relikty starých cest – „artefakty“ prokazatelně zachované *in situ* v proměňující se krajině – vypovídají v první řadě o způsobech, jimiž spojnice jednotlivých míst vznikaly – ve smyslu: jakým způsobem se lidé vyrovnávali s převýšeními, údolími, podmačeným terénem, vodními toky i dalšími aspekty, jež z hlediska cestovní rychlosti a pohodlí byly faktory komplikujícími a limitujícími (odrážejí se pak mimo jiné v poměru délky trasy a její obtížnosti). Je evidentní, že před sebou máme relikty cest stejného stáří, zhuštěně vepsané do jedné vrstvy (oně současné), přičemž pokusit se odlišit jednotlivé časové vrstvy zdaleka ne vždy je nejen možné, ale i věci adekvátní: dalším z až překvapivých momentů, na něž při studiu narážíme, je stabilita starých cest, úvozů vyježděných a vysekaných ve skalách, kudy vedou turistické trasy, stejně jako staletí užívaných cest, v nové době vyasfaltovaných a sloužících dále.

Základní strukturu studia problematiky starých cest, využitelných pramenů a jejich interpretace, a to včetně řady dosud nepoložených otázek, inspirativních přirozeně i mimo sledované modelové (mikro)regiony, ba i střední Čechy, se přehledně odráží v rozčlenění knihy do pěti oddílů (resp. sedmi, pokud připočteme i úvod a závěr), které na sebe dílem logicky navazují a dílem nabízejí různé úhly pohledu (přístupu) k rekonstrukci jediné někdejší reality. Východiskem je oddíl 2, obsahující přehled (směrů) dosavadního bádání, mapující jeho aktuální stav a tím současně dovolující příslušným způsobem zakotvit do tohoto proudu předkládanou publikaci. Oddíl 3 seznamuje čtenáře s širokou škálou aspektů, které je třeba při studiu starých cest brát v potaz, a tomu odpovídající pramennou základnou. Odráží především roli terénního výzkumu – což samo o sobě není sice aspekt překvapivý, ovšem nejde tu jen o relikty starých cest, kterým je pozornost věnována tradičně, ale i o zamyšlení nad širokým spektrem geologických, hydrologických i dalších „technických“ faktorů spoluurčujících průběh cest v různých typech krajiny a z dnešního pohledu napomáhajících při studiu; dílčí sumarizaci představují „čtyři pravidla vedení starých cest“ (s. 79–80), definující základní, takřka již „nepřekročitelné“ zákonitosti. K tomu přistupují prameny „tradiční“, tedy písemné, pro mladší dobu také mapové a obrazové; specifická role tu připadá pomístním jménům.

Dva z klíčových faktorů, které v mnoha ohledech, průběžně a namnoze velmi zásadně spoluutvářely průběh cestní sítě, jsou do detailu rozpracovány ve dvou navazujících oddílech – 4 (vodní toky) a 5 (sídelní síť a fortifikace). Oddíl 4, věnovaný

vodním tokům, v detailu odráží rozličné způsoby překonávání vodních toků na příkladu vodní páteře středočeské oblasti, tedy Vltavy, především v oblasti na sever od Prahy (v prostoru mezi Prahou a Kralupy nad Vltavou). V úvodu je ovšem naznačen i širší rámec problematiky vodních toků jakožto významných „spolutvůrců“ cestní sítě – týká se především problematiky brodů, přívozů i mostů, jejichž síť byla velmi řídká, a to i na velkých tocích typu Vltavy či Labe (jmenovitě je pojednán pražský Juditin a jeho nástupce Karlův most, a roudnický most, jehož výstavba spadá do kontextu budování biskupského „rezidenčního města“ Janem IV. z Dražic). Jak dalece byly i drobné vodní toky ještě v 18. století překážkou na cestě, a to zvláště, bylo-li jejich koryto hluboce zaříznuto v terénu, explicitně dokládají textové operáty I. vojenského mapování.

Také v oddílu 5 odpovídá struktura výkladu dvojí základní linii, makro- a mikropohledu. Při rekonstrukci sítě cest, ve smyslu: interpretaci cest hlavních a jejich odboček, představují velku nezpochybnitelné záchytné body pravěká a raně středověká hradiště (s. 329–386, z nejznámějších Závist a Budeč), středověké hrady (s. 386–426, na příkladu Housky, Michalovic a řepínské komendy řádu německých rytířů) a města, a zvláště tyto případy dovolují uchopit i proměny cestní sítě v souvislosti s novými lokacemi (s. 427–466, mimo jiné na příkladu Bezdězska – Bělska). Především v tomto oddílu, ale i v oddílu 6 („*Zaniklé cesty středních Čech – vybrané regionální studie*“) při čtení tanou na mysli otázky, nakolik naše interpretace jsou či vůbec mohou být adekvátní době, o níž pojednáváme. Jeden konkrétní příklad: již pro velmi dávnou dobu operujeme představou propojení hradišť Tetina a Libušina cestou v severojižním směru procházející napříč Českou kotlinou (speciálně s. 366). Nutně se tu ovšem nabízí otázka, co bylo dříve? Cesta, při níž hradiště vznikla (odkud kam tato cesta v takovém případě vedla?) anebo naopak šlo o cestu-spojnicí mezi hradišti? Vznikaly hrady při cestách (k jejich ochraně) nebo naopak cesty vedly tudy, kde byly hrady (a tedy pod jejich ochranou)? Jeden z mnoha momentů, které je při studiu starých cest třeba vážít případ od případu, a současně evidentní doklad toho, jak daleké přesahy studium starých cest má.

Pro trojici detailně pojednaných modelových území v oddílu 6 autoři zvolili tři typově výrazně odlišná území, na nichž současně mohli demonstrovat pestrost problematiky starých cest, a to i když prakticky neopustíme (vyjma dílčích přesahů do přílehlých částí severních Čech) středočeský prostor. Sonda první je provokativní už jen výchozí otázkou (překvapivě dosud zůstávající do značné míry na okraji pozornosti), kudy se vlastně chodilo na Říp, „mytickou horu“ české historie, byť teritoriální záběr předložené sondy je širší a sahá až do západního sousedství Prahy (s. 469–508); sonda druhá je zaměřena do oblasti jihozápadně od Prahy, k okolí toku Berounky, Hřebenů a současně do oblasti, v níž se nacházela již zmíněná Kosmova „*mons Osseca*“ (s. 508–540); sonda třetí se dotýká dálkové cesty z Prahy na sever, směrem na Žitavu, i zde však do značné míry zůstáváme především na středočeském území, v prostoru mezi Prahou a Mladou Boleslaví, s přesahem na sever až severozápad odtud, do oblasti „za-

kletého“ (minimálně z hlediska tamějších kolonizačních záměrů Přemysla Otakara II.) Bezděžska, kudy procházely cesty na Kuřivody a dále k Mimoní (s. 540–660).¹

Dálková cesta žitavská, byť v detailu pojednaná jen ve své jižní části (hovoříme-li o trase Praha – Žitava), otevírá další z obecnějších problémových okruhů, již shora letmo dotčený. Totiž odlišení dálkových a lokálních cest: už jen samotné vymezení, co pod jedním i druhým chceme chápat, není jednoznačné a vždy si klademe otázku, nakolik naše kategorizace alespoň rámcově odpovídá době, do níž ji projektujeme – striktně vzato i po lokálních komunikacích lze překonávat velké vzdálenosti, a hledáme tak odpověď i na otázku, která místa byla cestami spojována primárně a která byla jen „na trase“. Neboť ani ve chvíli, kdy se v terénu podaří bezpečně lokalizovat pozůstatky starých komunikací, není zdaleka vyhráno. Zásadní problém totiž spočívá v tom, že dochované úseky jsou nespojité, na řadě míst přerušené či zaniklé, a i když jsme schopni některé části rekonstruovat, stále chybí odpověď na to základní: odkud kam cesta vedla. Otázka je nesmyslná jen zdánlivě: směřuje totiž k tomu, že dochované cesty zjevně tvoří součásti řady různých cestních systémů, od lokálních až po dálkové, v horším případě navíc z nestejně doby; číhá zde celá řada metodických úskalí, a je evidentní, že riziko mylné interpretace nikdy není nulové. Lokální spojení mezi jednotlivými vesnicemi, do centra farnosti, do sídla správy panství či do města-centra regionálního obchodu muselo existovat prakticky odkudkoli, v případě dálkových cest je tomu jinak. Průběžně nám v této souvislosti tane na mysli průkazné a naopak hypotetické ve studiu starých středověkých i pozdějších cest: zvláště pro středověk je pak nutno velmi opatrně přistupovat k představám o „dálnicích“ spojujících místa vzdálená stovky kilometrů, stále po téže trase, kterou moderní věda (jen) „odhalí“.

K tomu, aby nešlo o pouhý konstrukt, sestavený z prvků sice reálných (tj. úseků starých cest dochovaných v terénu či bezpečně doložených písemnými prameny), ovšem do ireálného celku (tj. „dálkové trasy“), mohou orientačně posloužit kartografické prameny 18. století, kde je hierarchizace cest již vcelku zřejmá; při jejich studiu se ptáme, jak daleko do minulosti (retrospektivně) sahá jejich výpověď. A jakkoli to na první pohled může znít překvapivě, jsou to právě staré cesty, které i v zázemí / na předpolí měst patří k málo probádaným komponentům někdejších kulturních krajin. Stav dochování je zde přirozeně problematičtější než ve venkovské, podstatně méně dynamicky se proměňující krajině, nicméně i v případě (před)městského prostoru je pole pro studium starých cest stále ještě otevřené. A to platí i o Praze, kde průběh starých cest bylo možné rekonstruovat v řadě případů na místech notoricky známých, jen zkrátka se starými komunikacemi běžně nespojovaných – až překvapivě je i procento dodnes funkčních komunikací, jejichž průběh je prakticky neměnný stovky let (ukáz-

¹ Vliv přírodních podmínek nejen na cesty, ale i na celé kolonizační záměry (resp. jejich do značné míry neúspěch) pěkně vyložili Petr MEDUNA – Jiří SÁDLO, Bezděžsko – Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací, *Historická geografie* 35, 2009, s. 147–160.

kově např. s. 81–82). V případě venkovských opevněných měst potom základní strukturu někdejší cestní sítě odráží rozložení městských bran. Města tak právem tvoří klíčovou skupinu pomyslných opěrných bodů při rekonstrukci nadregionální cestní sítě, v některých případech explicitně svědčí i pojmenování bran (typu Pražská, Kouřimská, Plzeňská atd.), jež odrážely jméno města, z / do něhož cesta vedla.

Jsou to především důkladné, i terénním a archeologickým výzkumem podložené mikroregionální sondy na straně jedné, a „zběžné“, často jen (nebo převážně) na písemných a (nezbytně daleko mladších) kartografických pramenech založené studie vztažené k dálkovým cestám, na straně druhé, jež v obsáhlém korpusu pomyslné bibliografie k dějinám starých cest převažují. Avšak vzdor úctyhodným kvantitám samy o sobě celkový obraz nevytvoří („pro stromy nevidět les“). Nezbytné je propojení obou „cest studia“, a to demonstruje přítomná publikace více než názorně: cesta k syntéze vede přes sérii regionálních studií, jež každá mají svou výpověď specifickou i obecnou. Drobnohledné sondy vycházející z kombinace výpovědí pramenů všech typů, ale také kontextuální analýzy – de facto zamyšlení nad „logikou“ směru cest (ve vztahu k sídelním jednotkám existujícím i zaniklým, hradům, hradištím atd.), představují spolehlivý podklad pro rekonstrukci sítě cest hlavních i vedlejších (případně dálkových a lokálních), jakkoli podobné členění je vždy jen pracovní a v nevyhnutelné míře umělé. Druhou rovinou syntézy je potom metodika studia starých cest: zhodnocení výpovědní hodnoty pramenů všech typů, možností jejich interpretace, ale také limitů poznatelnosti, pochopení základních (obecně platných) zákonitostí i téměř nekonečné škály jejich dílčích odstínů v závislosti na lokálních podmínkách. Nezanedbatelný je i přínos pro řadu „vedlejších“ tematických okruhů, např. vidění a vnímání terénu a jeho vymezení / popis dobovými očima,² pomístní jména, mikroregionální hranice (katastry, lesy, pole) apod.

Kniha je bohatě vybavena obrazovou i mapovou dokumentací; a to včetně celé řady rekonstrukčních map, eventuálně vyznačení reliktních starých cest v dnešní krajině. Vedle rejstříku geografického je záslužně připojen i rejstřík věcný a slovníček specifické oborové terminologie; poněkud překvapivě naopak postrádáme soubornou bibliografii (jednotlivé tituly přicházejí pouze v poznámkovém aparátu textů).

Autoři předložili publikaci, která i v záplavě titulů tak či onak se tématu starých cest dotýkajících (ať již meritorně anebo jen okrajově, v rovině odborné i v kontextu rozličných „ezoterických“ úvah o starých krajinách a starých cestách jakožto jejich vlásečnicích či jiných částech metaforického krevního oběhu, jimiž cesty bezpochyby byly a stále jsou) zůstane dlouho nepřehlédnutelná. Cesta, již se vydali ve středoevropském regionu (a vzdor mnoha stům stránek, které kniha čítá, i zde muselo zůstat mnohé stranou), je inspirativní i pro další regiony. Ale nejen to – i před tím, kdo sám na poli dané problematiky nemá v úmyslu provádět aktivní výzkum, otevírá celou škálu otázek, směřujících k pochopení prostorové dimenze lidských dějin, a to jak ve smyslu

² K této problematice objeveně Tomáš KLIMEK, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014.

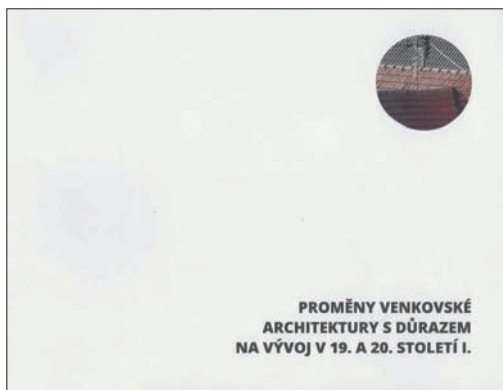
Kostel sv. Jana a Pavla a hřbitov v mírně vyvýšené, zdaleka viditelné poloze jsou jedinými pozůstatky vsi Krteň, existující již ve 13. století a zaniklé patrně za třicetileté války. Dolmen, na předpolí kostela instalovaný roku 2010, a to údajně na významné energetické linii bývalé cesty z Pražského hradu na Karlštejn, je dokladem, nakolik staré cesty poutají pozornost i širší veřejnosti. Že se tak děje s rozličnou měrou odborného zázemí, se ovšem rozumí samo sebou (srov. s. 494–495). – Foto Robert Šimůnek (2018).

vnímání onoho příslovečného „historického jeviště“ očima našich předků, tak i potud, co se z historických krajín dochovalo dodnes (nejen studium starých cest, ale např. i pomístních jmen přináší až překvapivá svědectví o velmi dávných komponentech dnešní kulturní krajiny, o stabilitě některých prvků), a nakolik tedy je onen – neméně příslovečný – palimpsest stále čitelný a co vše nám může prozradit.

Robert Šimůnek

Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století I. (Jihomoravský kraj, Moravskoslezský kraj, Olomoucký kraj, Zlínský kraj a Kraj Vysočina), red. Ludmila HŮRKOVÁ – Klára MEZIHORÁKOVÁ, Praha, Artefactum 2018, 311 s. ISBN 978-80-88283-14-0.

Monografie *Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století I.* je jedním z početných výsledků projektu NAKI II „Venkovská architektura v 19. a 20. století“ (<http://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/>), realizovaného v letech 2016–2022 (č. DG16P02H023). Řešiteli projektu jsou pracovníci Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky a Katedry geomatiky Fakulty stavební ČVUT.

Při pohledu na webovou stránku projektu jsme informováni o cílech a šíři záběru výzkumu, který se venkovské architektuře věnuje. V centru pozornosti je ohrožená venkovská architektura českých zemí, která nese nesporné umělecké hodnoty a časově spadá především do období od druhé poloviny 19. století. Vliv hospodářských a sociálních změn je na vizuální podobě i účelovosti této architektury patrný. Projekt sleduje nejen jednotlivé objekty, ale

také urbanismus venkovských obcí ve vybraných regionech současné České republiky. Vytvoření veřejně přístupné databáze i tištěné výstupy soustředí obsáhlé poznatky o studované venkovské architektuře.

Předložená monografie si všímá umělecky cenné venkovské architektury v pěti současných krajích Moravy, Slezska a části Čech, a to na patnácti vybraných modelových lokalitách, zakreslených na uvozující mapce (Jamnice, Jezeřany-Maršovice, Ludkovice, Myslov, Nedvězí, Nové Mlýny, Polnička, Rašov, Ropice, Stará Rudná, Stříbnice, Troubky-Zdislavice, Uhelná, Urbanov, Vigantice). Jedná se o obce s méně než dvěma tisíci obyvateli, jimž dosud nebyla věnována výraznější umělekohistorická pozornost. Pečlivě je vybrán charakter krajiny, kde se obce nacházejí; jsou zachyceny vsi horské, podhorské i nížinné, z hlediska sídelní struktury pak vsi v blízkosti velkých měst i v málo zasídlených oblastech. Regionální aspekt nabízejí vsi, ležící ve vnitrozemí nebo naopak v příhraničních, často periferních územích.

Úvodní kapitola hodnotí současný výzkum venkovské architektury v daném období, který započal v 90. letech 20. století, a poukazuje na značné množství dochovaných pramenů – kromě samotné venkovské architektury a jejích relikvů v krajině se jedná také o architektonické a stavební plány, písemné i kartografické dokumenty a vyobrazení. Zmiňuje rovněž použité metody a poukazuje na umělekohistorickou topografii a její dlouhodobou tradici v Ústavu dějin umění AV ČR. Konceptně je publikace pojata obdobně jako *Umělecké památky Prahy*, vydávané rovněž Ústavem dějin umění.

Po úvodní části následují samostatné kapitoly k jednotlivým analyzovaným obcím, řazené abecedně. Texty provázejí reprodukce map, především katastrálních, počínaje mapami stabilního katastru, a dále soudobé fotografie. K velmi zajímavým vyobrazením patří např. projekt domku čp. 33 v Jamnici, zpracovaný architektem Josefem Hámpelem roku 1910. Tehdejší stav budovy se však nedochoval.

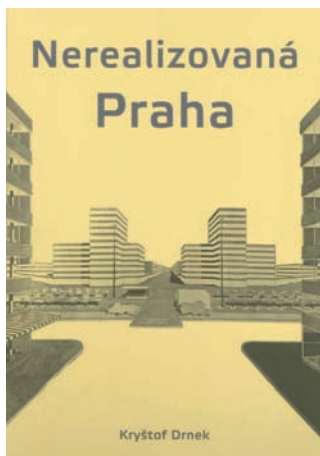
K typologii venkovské architektury první poloviny 20. století patří rovněž objekty založené, kempeličky a spořitelny (srov. např. vyobrazení č. 14 na s. 187 – obec

Stará Rudná). Tyto stavby, reflektující dobové architektonické styly, jsou v publikaci spíše výjimkou. Jak je však uvedeno na posteru k projektu (<http://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/vystavy.html>), v zájmu pozornosti projektu je zejména architektura projektovaná školenými architekty a staviteli a navazující na městský charakter staveb. Doufejme tedy, že se v dalších pracích tyto stavby objeví ve větší míře.

Knihu nevšedního formátu zhruba A5 na šířku lze hodnotit velmi kladně. Ačkoliv provázela stejnojmennou putovní výstavu, není pouhým katalogem, nýbrž odbornou monografií se všemi náležitostmi. Pro historickou geografii je inspirativní nejen samotná kniha, ale celý projekt, věnovaný venkovské architektuře v krajině a ochraně i zpřístupnění získaných poznatků.

Eva Semotanová

Kryštof DRNEK, Nerealizovaná Praha, Praha, Archiv hlavního města Prahy – Dolní Břežany, Scriptorium 2018 (= Documenta Pragensia – Monographia, sv. 36), 344 s. ISBN 978-80-88013-71-6.

Kryštof Drnek, historik a archivář, se specializuje na moderní hospodářské a sociální dějiny. Publikace s poutavým názvem *Nerealizovaná Praha* vychází z autorovy disertační práce. Zachycuje Velkou Prahu, hlavní město nového československého státu, ve vizích regulačního plánu, představeného v roce 1928 na jednání ústředního městského zastupitelstva. Regulační plán však nebyl realizován, přestože řešil mnohdy palčivé otázky vznikajícího velkoměsta. Jeho součástí byla řada stavebních projektů, které se, ač velmi průkopnické, rovněž neuskutečnily.

Autor založil výzkum vzniku a zpracování regulačního plánu i jeho předpokládaného dopadu na tvář a fungování města na detailní, precizní heuristice a analýze široké škály historických pramenů; mnohé dosud nebyly studovány. Pracoval s literaturou, týkající se urbánního vývoje Prahy od počátku 20. století, vzniku Velké Prahy a tvorby jejího regulačního plánu. Všiml si podrobně úplnosti či neúplnosti pramenů a jejich výpovědní hodnoty.

Práce je členěna do jedenácti hlavních oddílů s dílčími podkapitolami. Po úvodním slovu se autor zaměřil na charakteristiku regulačního plánu Prahy, na němž začaly první práce již v roce 1919, tedy před celým stoletím. Hlavní osnovou byly koncepční a prováděcí otázky a problémy dopravy a bytové zástavby. Provázela je doplňující té-

mata, především zakládání zelených ploch, budování sportovišť a vytipování průmyslových oblastí ve východní části Prahy. S regulací města souvisela úprava a přestavba inženýrských sítí. Základní problém, který provázel případnou realizaci regulačního plánu, spočíval dle autorových pramenných analýz v rozporu mezi „ideálním plánem“ a skutečným stavem města, kterému měl být regulační plán implantován. K dalším, rovněž nezanedbatelným problémům, patřily otázky právní a finanční.

Kapitolu *Město na rozcestí* věnoval autor vzniku Velké Prahy a jejím velkoměstským funkcionalitám, a to především z pohledu správního, administrativního, ale i hygienického. Praha se musela vypořádat s nově vzniklým městským prostorem, kde se nacházela jádra připojených obcí a volné plochy – zeleň, zemědělská půda či neobdělávaná půda. Tyto oblasti periferní povahy dosud neměly městský charakter a trpěly nedostatkem vybavenosti moderního velkoměsta. Bylo třeba navrhnout rozdělení města na zóny – jádro (vznikající „city“ s úřady, bankami, obchodní zónou) a dosud nezastavěné oblasti, později využité s ohledem na rozličné potřeby a aktivity obyvatel (kvalitní a méně kvalitní bydlení, zeleň, sport, průmysl apod.).

Autor se poté zabýval složitým procesem vzniku a utváření regulačního plánu pod gescí Státní regulační komise pro Prahu a okolí. Jak již bylo poznamenáno, regulační plán se orientoval především na řešení dvou základních otázek, dopravní a bytové. K těmto, ale i dalším otázkám a problémům byly vypsaný dílčí soutěže v letech 1920–1923. Městský prostor v hranicích Velké Prahy se přitom členil na čtyři sektory, Severozápadní, Jihozápadní, Jihovýchodní a Severovýchodní, samostatně měl být řešen prostor Malé Strany jako specifického pražského území.

Dopravní otázka – podoba nového dopravního systému – byla v rámci regulačního plánu sledována s ohledem na dopravu silniční, uliční a železniční. Problematická bytová otázka se řešila výstavbou nových bytových objektů pro obyvatelstvo, které přicházelo po roce 1918 jako výrazný imigrační proud do hlavního města Československa (velký příliv obyvatel zaznamenala také další československá města, mimo jiné Ostrava a Brno). Zároveň bylo třeba se vyrovnat s existencí a navrhnout budoucnost nouzových kolonií – ty ovšem reálně na mnoha místech přetrvávaly ještě po druhé světové válce. S bydlením souvisela problematika zásobování vodou a čištění odpadních vod.

Jaké byly výsledky přípravy regulačního plánu? Autor charakterizoval regulační proces na území Velké Prahy jako dlouhý a rozvleklý; plán jako celek nakonec nebyl realizován a totéž platilo i o řadě dílčích plánů (přestože byly bezprostředně po skončení soutěží přijaty odbornou i laickou veřejností relativně kladně). Vývoj města mezi dvěma světovými válkami Drnek rozdělil do dvou částí, na 20. léta, charakterizovaná řadou dokončených architektonických soutěží, které dle autora definovaly základní rámec plánované podoby města, a na 30. léta, kdy se práce architektů, urbanistů a dalších odborníků tříštila do bezpočtu různých aktivit. V té souvislosti se autor rovněž zamýšlel se na tím, co tyto skutečnosti znamenaly pro fungování pražské velkoměstské aglomerace. Dospěl k názoru, že práce na regulačním plánu přinesly náměty pro

konceptu pozdějšího rozvoje území Prahy a kromě dílčích počínů v období Protektorátu Čechy a Morava pokračovaly po druhé světové válce – ovšem již v rámci jiného institucionálního zabezpečení.

Výpravná publikace *Nerealizovaná Praha* je významným příspěvkem nejen k architektonickému a urbanistickému pojetí velkoměsta. Zachycuje úsilí mnoha institucí o zpracování moderní podoby velkoměstské aglomerace v nově vzniklém, samostatném Československu, a to včetně řady úskalí, která tyto práce provázely. Zájemci o historickou krajinu města, studovanou mimo jiné v rámci historické geografie, zde naleznou nové poznatky; obrazový doprovod tvoří desítky černobílých i barevných reprodukcí z dochované projektové dokumentace.

Eva Semotanová

OBSAH

STUDIE

JAN LHOTÁK

- „Staetlin“ a „Saelitz“. Glosy k lokalizaci dvou německých toponym
z jihozápadních Čech 7
*“Staetlin” and “Saelitz”. Notes on Localization of Two German Geographic
Names from South-Western Bohemia*

JAROSLAV POLÁCH

- Páni z Krumlova a jejich vesnice Strasan, respektive Strazen 35
Lords of Krumlov and their Village of Strasan or Strazen

MARTIN DOHNAL

- Vývoj sídelní sítě a krajiny na dobronickém statku u Bechyně v pozdním
středověku a novověku 49
*The Development of Settlement Network and Landscape in Dobronice Estate
near Bechyně during the Late Middle Ages and the Modern Era*

MICHAL VOKURKA

- Rezidence sasko-lauenburských princezen. Úpravy sídel a jejich okolí
na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty 89
*Residences of Saxe-Lauenburg Princess. Modification of residences and their
surroundings at dominions of Anna Maria Franziska and Sibylla Augusta*

PAVEL HRONČEK – LADISLAV HVIZDÁK – MILOŠ JESENSKÝ – VLADIMÍR ČECH

- Historical-geographic research of historical land at the confluence
of Radoľský stream and Kysuca river – using computer modelling 121

PETER CHRASTINA

- Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice Mateja Bela
Čertova pec Cave in M. Bel's Nitra County Notitia 139

RECENZE A ZPRÁVY

Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018 157
Robert Šimůnek

Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století I.,
red. Ludmila HŮRKOVÁ – Klára MEZIHORÁKOVÁ, Praha 2018 163
Eva Semotanová

Kryštof DRNEK, *Nerealizovaná Praha*, Praha 2018 165
Eva Semotanová

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FÍŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - Pro opakované citace je zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkrácené podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v Historické geografii je možno zasílat na adresu redakce (simunek@hiu.cas.cz).

Historická geografie 45/1. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2019. – 176 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Petr Čížek. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Daniel Čížek. Překlady resumé: Mgr. Eva Vybíralová a autoři.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz). Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com). Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Historická geografie vychází dvakrát ročně / Historical Geography is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE